

НА ВИБОЯХ ЕПОХИ

Галина Петренко

Вступ

Кожному живому організмові властиво мати пам'ять. Але тільки людина може свою пам'ять передати словами. Останнім часом, появилось багато споминів, в яких розповідається про роки і події невідомі для молодшого покоління. Це дуже добра нагода для ознайомлення з минулим. Часто такі спомини читаються сучасною молоддю як фантастичні оповідання. В тих розповідях виринають знайомі імена новітніх героїв. Оживають і стають ближчими і ті, які відомі з портретів чи пам'ятників.

Читаючи спомини про них і події, в яких вони були учасниками, нас, народжених далеко від України, заставляє задуматись і зрозуміти причину чому наші батьки залишили країну своїх предків.

Живучи поруч з авторкою споминів «На вибоях епохи» ми мали змогу нераз чути оповідання про її бурхливі молоді роки, зовсім відмінні від наших. Часом важко було повірити в їхню правдоподібність, але воно повторювалось іншими. Нелегко було намовити авторку цих споминів до написання про свою молодість і минулі пережиття, хоч вона довгі роки працювала з пером в руках, пишучи і редагуючи чужі роботи. І нарешті коли здавалось уже запізно, бо вратила зір, прийшла постанова ще раз пройтись тим вибоїстим шляхом свого життя.

Була свідома, що диктований текст незавжди докладно передає настрій. Але, праця посувалась і тепер в такому вигляді іде до читача.

*Аня Дидик-Петренко
Юрій Петренко*

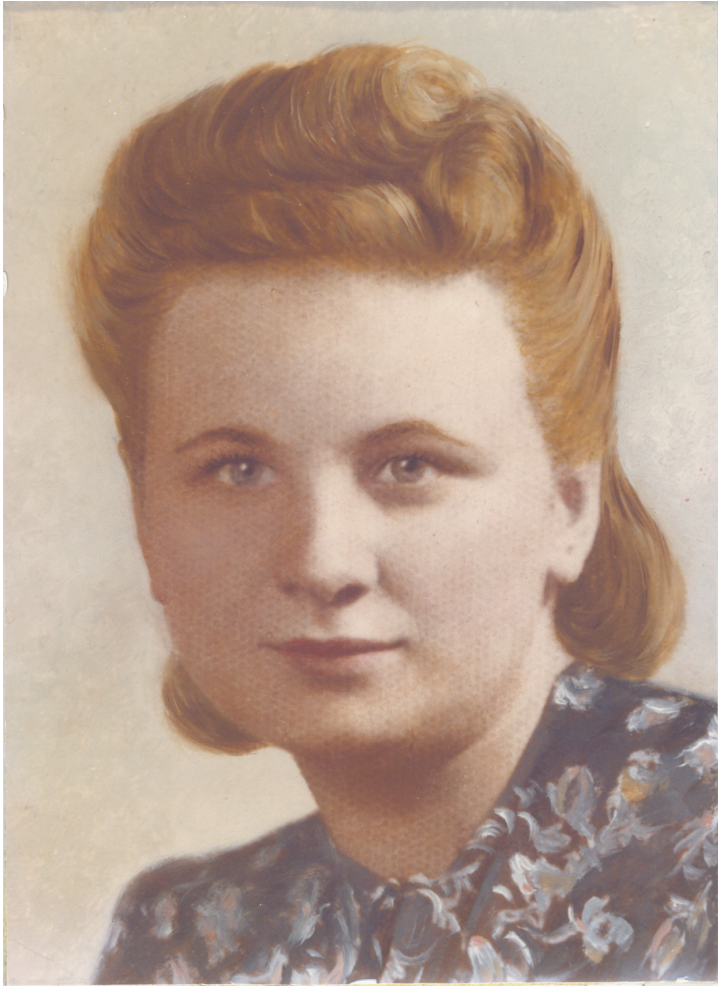
It is said that every living organism has the ability to remember. However, only a human being can put that memory to words. Lately many memoirs have been published which describe years and events that are not familiar to the younger generation. This provides a wonderful opportunity to acquaint oneself with the past. Often these memoirs are regarded by the youth of today as works of science fiction. But in these works we come across the names of modern day heroes. Faces known to us only from portraits and monuments come alive and take on real human qualities.

As we, who were born far away from Ukraine and the events that these heroes took part in, read these memoirs, we are made to ponder and understand the reason why our parents left the country of their ancestors.

Living with the author of this book, we have had, on numerous occasions, the opportunity to hear stories about her tempestuous years as a young woman, years so different from ours. Often they were so fantastic that we found them almost unbelievable. But these were stories that were also told by others. It was not easy to convince the author to write about her youth and past experiences, even though for many years she worked with pen in hand, writing and editing other people's works. Finally, when we thought it was too late due to her failing eyesight, she decided, one last time, to travel the path of her tempestuous youth.

She was aware of the fact that dictated text does not always recreate the original atmosphere. However, the work continued and it is in this form that today it comes to you - the reader.

Anya Dydyk-Petrenko
Jurij Petrenko

Галина Петренко (1944 р.)

Розділ I

*Далечінь тому така синя,
бо вона далечінь.
О. Стефанович*

Мій життєвий шлях добігає до кінця. Прийшов час оглянутись назад і в пам'яті перейти все пережите. Зрозуміло, що воно здалека губить чіткість образу і гостроту переживань. Переглядаючи в пам'яті минуле, я побачила, що воно властиве цілому моєму поколінню. Це покоління прийшло на світ в зовсім інших обставинах, як покоління наших батьків. Перша Світова війна змінила не тільки державні кордони, але створила нову державу, яка ввійшла в історію як «Імперія зла». Ми росли і виховувались в подвійній моралі - в державній і родинній, і залежно від того, чия перевага була, формувалась наша свідомість. В термінології нової ідеології нас називали «Дети Октяб-ря» і відповідно до цього виховували в школі, молодечих організаціях, юнацьких таборах і т.п. Робилося це дуже послідовно. Багато моїх ровесників з захопленням це сприймали. І не дивно, бо книжки і фільми, які нам рекомендували, були переповнені героями громадянської війни, борцями за новий лад. Здавалося, що ідея виховання «радянської людини» дає бажані для влади наслідки. Але це було лише до часу, поки моє покоління не почало мислити самостійно і придивлятися до дійсності, до життя, подій навколо нас.

Друга Світова війна заскочила нас не приготованими до такого катаклізму, і за гаслами «За родину», «За Сталіна», пішли не всі. Війна знищила ілюзії до устрою, в якому ми родилися і в якому ми жили. Шукання нових шляхів привело багатьох до Шевченкової тези, що тільки «в своїй хаті, своя правда». За цю правду моє покоління часто платило життям у боротьбі зі всіма окупантами України, поповнюючи ряди підпільних бійців.

В житті кожної людини є багато особистого, яке не кожен хоче виставляти на осуд людей. Але людина не острів і протягом життя, особливо довгого, проходять етапи не тільки особистих переживань але і загально людських, які впливають на розвиток і розуміння пройденого шляху. Великий вплив на розвиток людини має духовий світ її дитинства. Я мала щастя народитись в родині, яка це розуміла і вкладала в моє виховання те, що вважала необхідним.

В цьому дуже гостро стояло питання національної свідомости про що дбали мої батьки. Навіть в тих часах релігійного переслідування наша бабуня (мамина мама) намагалась передати нам, онукам, основи віри і християнської моралі.

Наш Батько Петро Васильович Чуйко (1893 -1970) генетичними коріннями походив з півдня України - Таврії. Об'їздивши з батьком майже цілу Україну, якраз там, на Його батьківщині, ніколи не були і про галузь нашого роду там нам, дітям, ніколи не згадувалось, не говорилося, не оповідалось про діда, бабу, дядьків, тіток і інших родичів. Ще в ранньому дитинстві, коли допитлива дитяча душа починає знайомитись з світом дорослих і ставить безліч запитань: «чому»? «як»? «коли»? якось інтуїтивно ми відчували «табу», що лежало на батьковому минулому. Як підростати стали то дещо з того заслоненого розкрила в довірочних розмовах наша тітка (мамина сестра), бо мама померла, залишивши нас зовсім малими дітьми: мене семирічну і брата Юрія п'ятирічним.

Як не дивно, але й мамина біографія також мені не зовсім відома й зрозуміла. Наша мама (Надія Василівна Вовнюк) народилася в селі Журбинці Бердичівського району, яке належало до магтків магната цукрової промисловості Терещенка. Ці великі володіння були поділені на окономії. Така окономія була і в Журбинцях, в якій працював мамин батько, а мій дід, Василь Вовнюк. Управителями окономії були переважно поляки. Коли мамі було 5-6 років, а тітці 4, несподівано помер їхній батько. Молода вдова, наша бабуня, залишилася з двома малими дітьми.

Мабуть, з огляду на її покійного чоловіка, долею вдови заопікувався оконом. Тому, що бабуня була доброю господинею любила кухню, її намовили за оплату давати обіди службовцям окономії. Це мабуть був перший випадок в селі, коли жінка самотійно взялась за 'бізнес'. Бабуня походила з чисельної дяківської родини, але всі її сестри і брати осідали на землі і господарили. Якось не відчувалось між ними родинного зв'язку. Протягом життя я могла спостерігати ці відносини. Тільки тоді, коли хтось потребував якоїсь поради, звертались до неї. Вона ж ніколи не шукала допомоги в рідних. Влаштувавшись таким чином, вона забезпечила себе й своїх дітей. Зі слів тітки Гані моя Мама була капризною дитиною і бабуня часто не могла з нею справитись. В Оконома була сестра панна Мар'я, яка відвідуючи бабуню, запропонувала, щоб вона віддала їй на виховання цю неслухняну дитину, обіцяючи дати їй відповідну освіту. І так шестилітня дитина, вирвана з сільського оточення, опинилась в місті Бердичеві* в зовсім інших умовах. Я забула зауважити, що оконом і його сестра були поляками-українофілами.

Не знаю всіх подробиць цього рішення, але мені відомо, що однією з умов було дитину не переводити на католицизм і навчити її якогось ремесла. Останнє виконати було легко, бо Панна Мар'я була власницею Ательє мод в Бердичеві, відомого на той час на всю Волинь. Мама скінчила польську приватну гімназію, вчилася музики і співу, на радість бабусі, навчилася шити. Як склалось би її даліше життя не відомо. Все змінила Перша Світова війна і революція, яка знищила, розграбіла Ательє, а Панна Мар'я збожеволіла. У бабуненій хаті, на почесному місці, висів великий портрет у позолоченій рамі Панни Мар'ї, який згорів разом з хатою в Другій Світовій війні. Коли мама повернулася в село, окономія вже була розграблена і вона взялася за організацію школи в тому будинку. Була там ще одна вчителька і ці дві молоді дівчини розпочали виховну працю не тільки серед дітей, а й села. Як мені відомо з оповідань тітки, яка була заміжня за працівником окономії, село в той час переживало велике потрясення. Мінялася влада, події, і панував в громадській думці хаос. Село не було однорідним ні за національністю, ні за походженням. Велика частина населення вважала себе поляками. Ті, що були ближчі окономії вважали себе чимсь вищим від звичайних селян. Події на фронті не приносили заспокоєння. Біла царська армія, Гетьманщина, Петлюрівщина, польська окупація не вносили стабільності. Як мені відомо, з с. Журбинець пішла певна група добровольців до армії Петлюри, видно, що була якась національна свідомість в тих людей. Майже всі вони поплачували своїм життям. В 1919 р. армія Петлюри відступила за Збруч. Петлюра був змушений підписати договір з поляками, який його армії забезпечував азиль. Лишалися ті, які не були спроможні відходити з армією: ранені, хворі, зокрема на тиф. Передбачаючи загрозу для них, робилися намагання якимось ними заопікуватись, залишаючи їх по селах.

Так привезли до школи в с. Журбинці, непритомного, хворого на тиф вояка і доручили двом учителькам ним заопікуватись - або викувати або гідно поховати. Молоді панянки знайшли чоловіків, щоб помити і передягнути прибулого, а потім почали його доглядати, не надіючись, що він виживе. Він вижив ! Коли він вже міг вставати, попросив ножиці і бритву. За якийсь час, перед учительками з'явився, замість старого, оброслого діда, пристійний молодик.

В його документах стояло: Петро Васильович Чуйко. Відходити з Журбинець він не мав рішення і залишився при школі. Друга вчителька виїхала до своїх родичів і П. Чуйко зайняв її місце. Тому, що дітей не було багато в школі, то з часом він лишився самотнім учителем. Десь у 1920-му році він освідчився мамі і вони одружились, а в 1921 р. народилася я, а через два роки брат Юрко.

Мушу згадати більше про свою тітку Ганну, яка після смерті мами

мені її заміняла. Її доля також була зруйнована війною. Була вродлива, вийшла заміж в 16 років і виїхала з чоловіком на Київщину в м. Лебедин. Там народились двоє її дітей Ліда і Віктор. Ранений на війні чоловік помер і моя мама, в той неспокійний час, перевезла їх в Журбинці. Згадую про це тому, що Ліда і я росли разом і були дуже близькі. Віктор помер дитиною. Коли її мама вийшла заміж вдруге то Ліда залишилась жити з бабунею. В Журбинцях мої батьки побудували хату, плян якої зробила мама. Це була для села дивна будова. Велика п'ятикімнатна хата. При ній мали бути інші прибудівки, але не було можності їх викінчити. Навіть дах покрито соломою, що практично врятувало її від колективізації. Якщо ззовні ця хата вражала своєю будовою, відмінною від сусідських хат, незнайомі, зайшовши до хати, дивувались її міському умебльованню, більшість якого було приданим від Панни Мар'ї. Пізніше, після смерті мами, туди перевезено нашу велику бібліотеку.

Вернулась в Журбинці мамина сестра, вдова, з двома малими дітьми Лідією і Віктором і замешкали разом. Як оповідали, мама з батьком багато уваги прикладали сільській молоді. Батьки були співучі і організували не тільки церковний хор, але і світський. Почалась українізація церкви і в цьому батьки разом з настоятелем о. Плухим (мій хрещений) брали активну участь. Як виявилось, батько скінчив учительську семінарію. Коли прийшла можливість батькові продовжувати освіту, батько вступив на фізико-математичний факультет ІНО (Інститут Народної Освіти) в Житомирі. У зв'язку з цим, батьки переїхали на передмістя м. Житомира - Крошня взявши мене з собою, і мама знов почала учителювати, а Юрко залишився з бабунею. З цього моменту почалась моя мандрівка майже по всій Україні.

Школа була в невеличкому приміщенні колишньої церковно-приходської школи. Я пам'ятаю як в одній великій кімнаті навчалися діти 4-х класів, а мама ходила з одного кінця кімнати в другий. Без ніяких зусиль я дуже легко опанувала нехитру науку читання і часами підказувала учням. Біля школи була невеличка церква. Туди ми нераз з мамою ходили. «Влада» зробила батькові зауваження, що учительці так не належить робити. Після цього ми з мамою сиділи коло церкви на лавочці, а священик, коли служив то відчиняв настіж двері. По Службі він мені виносив просфорку. По закінченні ІНО батько був призначений директором Української Трудової Школи ім. Т. Шевченка в м. Радомишлі.

* Саме місто характерне тим, що в ньому домінуючим елементом населення було єврейське, інтелігенція була польська, а наші малоро-

си говорили російською мовою. Ще за моїх часів в Бердичеві були вулиці на яких масово жили поляки і на запитання українською мовою не відповідали. Не знаю чи була там польська школа, але польська газета виходила майже аж до Другої Світової війни. Місто відоме ще й з того, що там в одному старовинному костелі одружився французький письменник Онорне де-Бальзак з поміщицею близького села Верхівні, Елеонорою Ганською. В Бердичеві завжди розміщалися в великій кількості війська в різні часи його існування. А ще Бердичів «славився» своєю в'язницею через яку пройшли не тільки кримінальні злочинці, але й українські націоналісти, яких радянська влада називала ворогами народу.

Розділ 2-ий

Радомишль

В Радомишлі школа була велика, з інтернатом, дослідним господарством декількох проектів(зернові культури, садівництво, шовківництво, лікарські трави, крілики і т.д.) Серед учительського складу переважали учителі ентузіясти української школи, нових методів навчання, з наголосом на українську культуру. Багато уваги присвячувалось дитячій самодіяльності, музичному вихованню, хоровому співові. Я ще й досі пам'ятаю Шевченківські дні в цій школі! Шкільний майдан цвів дівчатами в народній ноші, розвівались кольорові стрічки, віночки на головах прикрашали навіть не особливо вродливих. Як пізніше зауважувалось на збірних фотографіях, учні були не всі дитячого віку. Серед них було багато переростків, що внаслідок війни не мали змоги вчасно закінчити науку. Були й такі, яким щойно нова влада відкрила можливість вчитись. Я не пам'ятаю чи в Радомишлі була жидівська школа, але в цій школі дуже багато було учнів жидів і їхня присутність не вносила дисонансу в життя школи - вони були її складовою частиною. Вже на цій посаді батько проявив себе добрим організатором і педагогом. Вчителі його поважали, а учні трохи любили, а трохи, боялись, бо був строгий, вимагав дисципліни, хоч був справедливий. Так його оцінювали колишні співробітники і учні з якими доводилось зустрічатись багато років пізніше в Україні і на чужині.

Шойно тут ми зажили повним родинним життям. З нами був не тільки Юра, але бабуня і Ліда. В той час можна було мати додаткову домашню робітницю, для допомоги. Це був найкращий період мого життя. Ми з Юрком відвідували дитячий садок з дуже добрим педагогічним складом. Нам на наше ім'я виписували два журнали: «Жовтень» і «Тук-Тук». Серед учительських родин, які мешкали у тому самому будинку крім нас з Юрком було ще декілька дітей і ми мали багато розваг.

При школі був досить великий садок. Чомусь нам недозволялось заглиблюватись в його кінець. А там якраз нас все цікавило. За колючими кущами, будяками і кропивою був високий дощаний паркан зверху обтягнений колючим дротом. Ні підглянути, ні перелізти небуло ніякої моги, щоб побачити що там діється. Звідти часом доносились якісь вигуки, які ми ніяк не могли зрозуміти. На запитання що там відбувається хтось сказав, що там єврейська комуна. Незрозуміле слово і поняття не внесло вияснення, але якось, перебуваючи в товаристві дорослих, я почула, що і їх цікавить ця комуна. Прощо вони говорили

я мабуть нічого незрозуміла, але почула що в цій комуні все спільне, навіть сорочка. Я неувяляла кількості тих комунарів але розуміла, що в тій сорочці мусить бути тісно і тому ми чуємо звідти такі розпачливі крики. Разом з тою комуною прийшло ще нове слово – епоха. Я вже недопитувалась що це слово означає. І такі ці два поняття комуна і епоха увійшли разом у мою свідомість. Та це не тривало довго. Незважаючи на всі заходи, мамі не вдалося побороти тодішню страшну недугу: туберкульоз. Ще в той час був можливий виїзд в Єгипет, в сенаторію, пиття кумису і інші заходи. Все це не мало успіху. Мама померла 27 березня 1928 р. і з її смертю скінчилось моє дитинство.

В Радомишлі більше не була, хоч завжди думала про осамітнену там мимину могилу. Пройшло багато років, відкрились можливості не тільки довідатись про брата Юрія, а й зустрітись з ним коли він приїхав на відвідини до США. Він привіз багато спогадів про Радомишль, а в тому, і статтю автора Володимира Пирогова «Т.Г. Шевченко і Радомишль» з 1964 р. В тій статті автор багато місця присвятив і Трудовій школі ім. Т.Г Шевченка, з якою пов'язані мої дитячі спогади.

Привіз Юрко і фотографію випускників з 1928 р. на якій є не тільки наш батько-директор школи, а і малий Юрко з Славою, які завжди фігурували при таких okazіях. Автор статті подає історію цього фото.

У Радомишлі ім'ям Т.Г. Шевченка названі кінотеатр, вулиця і провулок та школа №1, а в районі до цього додається ще пилиповицьке КСП. У 1913 році земство звело в Радомишлі на вулиці Бульварній двокласне міське училище (п'ятирічний строк навчання) та окремих будинок для вчителів, який дивом зберігся до нашого часу. Навчалися в цьому закладі діти з найменш забезпечених родин міщан, робітників, приміських селян.

Після громадянської війни в тім будинку містилася перша районна семирічна трудова школа ім. Т.Г.Шевченка і вулицю Бульварну було названо його ім'ям. То були тяжкі часи. Часто в однім класі вчилися діти різного віку. Але і в тій скруті знаходили вихід із різних ситуацій. Зимом, в морози, коли не було чим топити, кожен учень брав з собою на заняття по поліну. Таким чином вирішувалася проблема палива.

На вулиці Шевченка 15 зараз стоїть двоповерховий «хрущовського» типу будинок. Саме у його дворі містилася школа. То була висока, з широкими вікнами, гарна споруда з червоної цегли. Мурування було і міцне, й оригінальне. 1921 року там було урочисто відкрито пам'ятник Т.Г.Шевченку. Це був великий бюст поета.

У 1932 році семирічка була реорганізована в десятирічку.

1943 року при відступі з міста фашисти підпалили школу. Горіла вона цілу ніч. Перед тим гітлерівці розстрілювали пам'ятник із

гвинтівок і автоматів, вправляючись у стрільбі. Бюст був зроблений із міцного матеріалу, і кулі від нього тільки відскакували. Окупанти облили його бензином і підпалили. Він горів, як свічка, в ту темну грудневу ніч. А - на ранок німці побачили: нічого не згоріло. Зчорнілий бюст стояв, як і раніше. Розлютовані, вороги закидали його гранатами.

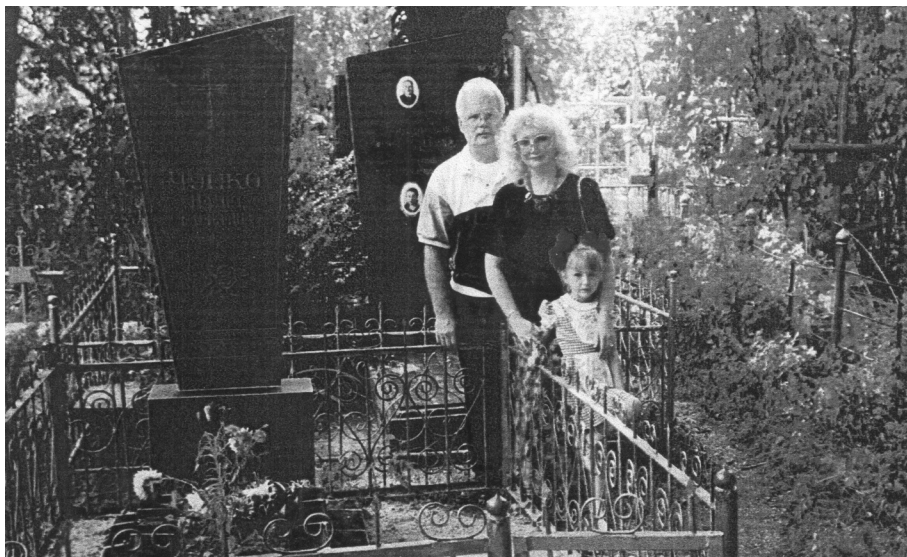
Цікавою є історія і самого фото з випускниками 1928 року. Кілька років тому на Сінному базарі в Києві я звернув увагу на те, що один чоловік торгує старими поштовими листівками. Поруч - паки старих фото. «А фото Радомишля випадково у вас нема – несміливо запитав я. – «Зараз». Через кілька хвилин він простягнув мені цей знімок. «Скільки?» – «Один долар». – «Ви що, смієтеся?» – «А скільки дасьте?» – «Півдолара». «Добре, беріть» – «А ще нема?» – «Є». І чоловік знайшов десятків зо два зніmkів, тільки маленьких, одиночних. Проте зі зворотного боку на фото стояв штампель: «Фотографія В. Гржибовського, м. Радомисль». Кажу продавцеві: «Беру всі, хай їдуть до рідного міста, нема чого їм пилитися на базарі».

Надія Василівна Чуйко - наша мама (1927 р.)

Я з Юрком (1928 р.)

На бабуниній могилі внук Юрій з дружиною Анею.

Випускні учні 8 класу.

Випускна група 1928/29 навч. рік.

Верхн. ряд / літо / Зорянська, Васильська, Тач, Моєїчук, Курбиченко, Неженко,
Григоренко, Шкідричка, Науменко, Крижанів

Сред. ряд / літо / Зорданська, Шекеліва, Силинська, Пудильовий, Войнаровський,
Гуменко, Овчаренко, Капралюк, Пархоменко, Дашенко,
Яковенко, Лодикоский

Вийшли / літо / Павлик, Федоренко, Сабараш, Кириківський, Ісаченко,
м.г. Н.В., Морванка, Цижко, Мельничук, Мельничук,
Кириличин, Лівчиць, Ірина Іванівна, Мехрод. Машинка

Нижн. ряд / літо / Матвієнка, Мітлицька, Бурба, Любичка,
Антоненко, Сорочина, Лівоченко, Дубинська
Горло, Славка

В. Микола

Розділ 3

Мандірівка по Україні.

Мабуть провінційне життя не задовольняло духових запотребувань батька і по смерті мами в 1928 р. він знов переїжджає: до Житомира, який до революції був губернським центром. В м. Житомирі батько викладав два роки математику в Сільсько-Господарчому Інституті, а тоді переїхав до м. Києва і працював у Планово-Економічному Інституті ім. В.Я. Чубара, що був приміщений на вул. Нероновича 24. Там на одних дверях була прибіта табличка: кабінет П.В.Чуйка і Івченка. З працею в Інституті поєднувалось навчання в аспірантурі.

Київ зробив на мене велике враження. Батько, ознайомлюючи мене з містом, не пропускав нагоди розповідати про його історію. В тому часі ми жили разом з знайомою, ще з Радомишля, родиною Іллюченків. Вікна їхнього помешкання виходили на «Золоті ворота». Як пам'ятаю, на мене ця руїна не справила ніякого враження. Вона не була подібна на ворота і взагалі була серед міста. Зате церква св. Софії мені запам'яталась на все життя. Особливо вразили мене фрески на яких була зображена родина Ярослава Мудрого. Це наближувало мене до тих далеких часів, коли будувалась ця святиня. Саркофаги Ярослава Мудрого і княгині Ольги давали мені можливість доторкнутися до історії. Ще незруйнований тоді Михайлівський монастир також запам'ятався. І ще одна деталь. Я й тепер не можу зрозуміти, як могло бути в той час таке явище як вистава панорами Страстей Христових. Це дійство справило на мене велике враження. Про розп'яття Ісуса Христа я вже знала від бабуні. В панорамі ціла ця подія була представлена дуже натурально, в кольорах, але чомусь мою увагу звернуло одне всохле дерево, на якому не було ні одного листочка. Батько пояснив, що за переказом на цьому дереві повісився той, який зрадив Ісуса Христа. І тому це дерево всохло. Мабуть з того моменту, поняття зради для мене стало найбільшим злочином.

Минали роки. Я залишала Київ і знов верталась до нього. Життя приносило нові проблеми і зацікавлення. До Панорами я ніколи не вдавалася. Не задумувалась над тим, що з нею сталось, а ще існувала можливість довідатись про неї. Щойно, коли це стало майже неможливим, я відчула потребу більше довідатись про її долю. На жаль, вже відійшли з життя люди, які могли дати якісь відомості. Хто шукає - той знаходить. Моя приятелька, киянка, О. М., молодша від мене, нічого не знала про Панораму. Вона зацікавилася її історією і, дякуючи Кате-

рині Росандич Кричевській, я маю змогу подати наступні відомості.

В газеті «Дзеркало Тижня» від 3-го червня 2002 р. Дмитро Малаков у статті «Як ховали панораму «Голгофа»» переповідає запис свого батька, київського журналіста, який був очевидцем, списав цю подію і подав прізвища людей, що тим займалися.

Мальовниче полотно панорами величезного розміру (12.9 x 93.8 метра) написали художники К.Фрош, І.Крюгер і С.Фібіанський для віденської виставки 1892 року. Після пожежі, що там сталася, панораму реставрували і перевезли в Київ. Тут вона розмістилася в спеціальному круглому дерев'яному павільйоні діаметром 32 на 19 метрів, на Володимирській гірці, неподалік від костюлу святого Олександра. Панорама мала в Києві величезну популярність, подивитися її ходили сім'ями, а гімназистів водили цілими класами. Вона простояла цілісінькою всі роки революції, і навіть комуністи (тоді ще хрещені в дитинстві!) її не чіпали. Але настав 1934 рік, коли з Харкова до Києва переїхала столиця УРСР. Прибуле більшовицьке керівництво відразу ж звернуло увагу на «занадто патріархальний» силует міста, і почалося масове знищення культових споруд. Дійшла черга і до «Голгофи».

Там у круглому павільйоні замість стін була панорама. Коли входив усередину, ти опинявся немов на пагорбі, з якого відкривався величезний пустий простір - піщана пустеля. Вдалині, як у серпанку, виднілися білі стіни і вежі Єрусалима, а спереду, немов продовжуючи картину, лежали в справжньому піску залишки бедуїнської кибитки, якісь черепки, розбиті глечики, під висохлою пальмою - верблюжі й ослинні скелети, а на них сиділи ворони, стерв'ятники...

...

... А оддалік, теж немов у серпанку, стояли три хрести з розп'яттям – Христа і двох розбійників. Потім йшла така звивиста дорога, а на ній – згорблена, немов застигла в страху фігура – Іуди! Якось і самому ставало моторошно...Так, від панорами залишалось сильне враження!

Батько автора статті бачив як намотане на телеграфний стовп полотно «Голгофи» поклали на вантажник з причепом і відвезли до Печерської Лаври. В її стінах з трудом примістили привезене, бо стовп не влазив ні в які двері.

А дальша доля Панорами:

В листопаді 1941 року замінований радянськими саперами Успенський собор злетів у повітря...Залишки художнього полотна панорами «Голгофа», витягнуті з руїн, частково збереглися в стінах колишнього Художнього інституту. Але воно, звичайно, невідновлюване.

А на Володимирській гірці - там, де верхня тераса парку підходить близько до підйому Трьохсвятительської вулиці, ще довго зберігалася

ідеально кругла площадка, облямована підстриженими деревами. Після війни там, на місці панорами, стояла карусель. При останній реконструкції парку ця пляма зникла».

З того часу ще пам'ятаю похорон Олени Пчілки. Ми стояли серед людей і я запитала батька про причину. На це батько сказав, що чекають, щоб попрощати «найбільшу українку.»

Мені йшов 10-ий рік і життя з батьком, в цих обставинах, було для мене понад силу. Я просила батька, щоб він відпустив мене до бабуні, де під її доглядом я почувалася дитиною, без обов'язків господині. Там я мала змогу спостерігати початки колективізації, спротив селян проти нового закріпачення, натиск на церкву і розкуркулення. Мене особисто дивувало знання моїх сільських ровесниць. Вони безпомилково

Павільйон Панорама

могли назвати сорти збіжжя. Їм, як дорослим, доручалися господарські обов'язки, коли батьки працювали на полі. На моє запитання чому я того не роблю, сусідка, моя ровесниця Ганя, відповіла коротко: бо ти дурна. Щоб якось втримати свій престиж, я впросила бабуню дозволити мені пасти гуси. Після моїх домагань, наша добра бабуня відмовити не могла. Ця процедура була досить складна. Малих гусенят треба бу-

ло в кошику занести через цілий город на луг, де протікав від ставка невеликий струмок води. Озброївшись великою хворостою я відважно поганяла гуску з гусаком, які слідували за бабунею з кошиком гусенят. Це мабуть був найщасливіший момент у моєму житті. Висипавши гусенят, бабуня мене залишила і вернулась до хати. Все йшло дуже добре. Жовті гусенята гарно виглядали на зеленій траві, гу-

Так виглядав Собор в 1930 році

ска з гусаком оберігали їх. Несподівано гусенята наблизились до води і по одному почали падати в воду. Я їх не допускала думаючи, що вони маленькі і можуть утопитись. Всі мої намагання не допустити до того викликали незадоволення гусака, який, розпустивши крила, кинувся на мене. Я наробила такого крику, на який, як казали, збіглося пів села. Осоромлена, я мовчки сприйняла вирок Гані: Я ж тобі казала, що ти дурна. В Києві батько знайшов відповідне помешкання і забрав мене туди.

Йшли 30-ті роки...Над Україною нависла гроза. По всій Україні розпочались арешти, суди над українськими патріотами. Серед них було багато батькових знайомих, приятелів. Я вже була свідомою, що батька можуть також заарештувати, бо, як пояснив він мені - «тепер арештують українців.» Мабуть вже тоді виробилось моє відношення до існуючої влади. Вона була не моя, бо я також була українка ! Це було кредо, яке передала мені мама віршем «Українка я маленька, Ук-

раїнці батько й ненька». Дитяча психіка сприймає часто дуже серйозне поняття своїм відчуттям і тому вихованню родинному, шкільному і громадському житті треба присвячувати багато уваги. Це добре розумів мій батько і завжди намагався працювати з молоддю.

В 1932 р. указом Москви столицю України Харків здеградовано до обласного міста, а столицею став Київ. Почались переїзди установ, учбових закладів, організацій - одних з Києва, а інші до Києва. До Харкова переїхав і батьків Інститут. Батько не хотів туди переїжджати і використав те, що один з робітфаків цього інституту на Донбасі потребував негайно реорганізації, тим більше, що марево голоду вже досягало Києва, а Донбас ще не відчував нестачі харчів. Шахтарів постачали непогано, бо донецький антрацит входив в експорт Радянського Союзу.

Мене та мабуть і батька, Донбас вразив димом коксових печей, смородом сірчаних газів, які рудоватими язиками курились з пірамід тераконів. До Щербинівки прибули ми на світанку, якраз на зміну вуглекопів (шахтарів) з копалень. Чогось подібного я ще не бачила і мені зробилось страшно, що доведеться жити в цьому пеклі. Перелякана, я запитала: «Тату, що це?» - «Це індустріальна Україна» - відповів батько. Ця індустріальність мені тоді не дуже сподобалась, але що це була Україна - трохи заспокоїло.

Пляноване тимчасове відрядження затягнулось. А сільськогосподарча Україна знемогла в страшному голоді, яким Москва хотіла скорити, поставити на коліна її український трудолюбивий народ. Загальна колективізація, відібрання в селян абсолютно всіх продуктів харчування засуджували їх на голодну смерть. Дехто з більш метких і розважних завчасу кидали село і шукали притулку в інших місцях.

Якраз з цього середовища найбільше було студентів на Робітфаці, який по довгих ваганнях очолив батько. Мабуть перемогло те, що тут був хліб і дещо до хліба. Студенти в день працювали в копальнях, а ввечерю вчилися. За працю в копальнях діставали підсилений «пайок» і мали приміщення в гуртожитках. Скоро до них почали з'їжджатись опухлі родичі, переважно матері. Тоді перейшло через наше дуже скромне приміщення багато людей, бо в гуртожитку могли жити лише робітники. Зовсім чужих незнайомих людей приводив батько, щоб відлежались, підкріпились, позбутись пухлини... Яюсь вдавалось записати їхні прізвища в число студентів і таким чином одержати для них «хлібні картки». Це була добра практична школа милосердя для мене.

Цей період я була завжди з батьком, а Юрко залишався з бабунею. Там він мав добру опіку і догляд. Був ще малий, щоб мандрувати разом з нами. Бабуніна хата в Журбинцях була недалеко школи. На той час у бабуні на помешканні жила учителька і наша кузинка Ліда, які займалися Юрком. Батько, знаючи про існуючі умови, які там були, абсо-

лютно не турбувався за Юрка. Та почали приходити тривожні листи про брак харчів і там. Це було щось абсолютно незрозуміле для батька, бо Журбинці були цілий час економічною базою нашого життя. І так одного дня на порозі нашої домівки в Щербинівці з'явилася бабуня з Юрком і Лідою. Крім них, ще було семеро сусідських дітей. Яюсь треба було всіх розмістити і забезпечити. Для характеристики моєї бабуні, треба додати, що всі ті підлітки для неї були зовсім чужі і, щоб їх перевезти треба було дещо продати з своєї скрині для оплати залізничних квитків.

Склад викладачів на Робітфаці також переважно був з людей, які від чогось втікали. Дехто від голоду, але найбільше було таких, що відчували кінець «Скрипникової українізації» і зрозуміли, що надходить час відкритого вбивства, нищення української духовости. Багато цікавих розмов довелось мені наслухатись, коли думали, що я сплю, або просто не розумію. А воно все знаходило свій відгук в молодечій уяві і пізніше пригодилося, як довелось входити в самостійне життя. На Донбасі вражало все: природа, повітря, люди. Там вперше зіткнулась я з людьми з Московщини, почула «російську» мову рязанців, тулчан, якої я попросту не розуміла. Там мені довелось самостійно записуватись в українську школу, бо у відділі освіти батькові сказали, що я маю йти до школи з російською мовою навчання. Як виявилось пізніше, директором української школи був Михайлюченко з Ічні. Його брата разом з поетом Василем Чумаком повісили Денікінці в Києві. Сестра Чумака - Марія Майстренко була нашою сусідкою і приятелькою.

Серед викладачів Робфаку був Петро Андрієвич Семенюк, мова якого мені видавалась незвичайною. Коли я запитала про це батька, він пояснив, що П.А. Семенюк походить з частини України, що тепер перебуває під Польщею. Тут мені довелось прослухати дещо з української історії, географії. Батько сказав, що під час Першої Світової війни в Україні було українське військо з Галичини і дехто з них залишився під радянською владою. При тому додав, що це військо носило назву Січові Стрільці і та пісня «Гей там на горі Січ іде», яку співали учні в Радомишлі, була піснею того війська.

П.А. Семенюк, мабуть за згодою мого батька, дуже багато займався мною. Він був одружений з росіяною. Мова в їхній родині була російська і йому не дозволялось з дітьми-близнятами говорити українською мовою. Я тепер розумію як він тужив за своїм краєм. А м. Львів, його топографію, він передавав з таким захопленням і так докладно, що, не бачучи його, я знала про нього більше як про Київ. З того часу, я пам'ятаю як він і батько заставляли мене читати українську літературу. Так я прочитала «Соняшну машину» В. Винниченка, якої я не зрозуміла і трилогію Б. Лепкого «Мазепа». Цей твір на

мене справив велике враження. Багато років пізніше, коли я вже була студенткою він мені пригадався в дискусії з письменником О. Корнійчуком.

Можливо, що оповідання П.А. Семенюка викликали в мене бажання побачити Львів. Це відчував і батько. Після смерті Хвильового і Скрипника посилювався натиск на безпартійних. Вистачало, щоб якомусь студентові поставити незадовільну оцінку, як він «строчив» донос. Батькові не було вигідно, щоб «органи» копались в його біографії і натрапили на щось таке, що він замовчував. Треба було рушати далі. Про наукову кар'єру не було як і думати. Там дуже пильно пропалювали ряди всіх - комуністів, безпартійних, яким можна було закинути націоналізм. Це поняття надовго увійшло в карний кодекс злочинів буйшої «імперії зла».

Приятель запропонував батькові посаду математика-методиста в педагогічному технікумі в м. Золотоноша, на Полтавщині. Мене, після індустріального, зросійщеного Донбасу, це місто зачарувало в першу мою зустріч з ним своєю українською стихією. В перший день, я на всю крамницю захоплено вигукнула: «Тату, тут говорять по українському!» Чим викликала здивовання присутніх. Мовляв, а як же інакше мали б тут говорити?

Крім праці в технікумі, батько ще був директором школи номер 4, яка одночасно була школою, де практикували майбутні вчителі. Тому, педагогічний склад її добирався дуже уважно, закриваючи очі на деякі ідеологічні недотягнення. Там діждались 1937-го року. «Єжовві рукавиці» хватили і душили безневинні жертви. Схватили і знищили батькового приятеля директора Технікума, бувшого чільного «боротьбіста», але українського патріота - Івана Кириловича Цюру. Знов довелось батькові перевести зі мною усвідомлюючи розмову. Готова була торба з білизною і сухарями на випадок сподіваного арешту. Але тоді «пронесло». Багато років пізніше батько розповів, що в його школі вчилися діти всемогучого начальника НКВД. І от він викликав батька на розмову і сказав приблизно таке: «Ви і я вдівці. У нас малі діти. Якщо б з нами щось сталось - вони пропадуть. Ви бачите, що відбувається тепер, але не турбуйтеся. Поки я буду в Золотоноші, вам боятись нічого. Але як мене не стане - виїжджайте негайно, бо інакше буде біда».

А тоді мені було зовсім незрозуміло чому на самім початку учебного року, треба було пакуватись і виїжджати, тим разом знов у Житомир. В Житомирі батько, який тепер був закріплений в системі середньошкілля прийняв посаду директора новоствореної десятилітки, яка нараховувала до 800 учнів, в паралельних класах.

В Житомирі я подружилася з Наталкою Лукасевич, яка також туди

переїхала з мамою після арешту її батька. Не дивно, що ми зблизились і заприятимались, бо на тридцять учнів десятого класу ми були лише дві українки, крім нас ще були два хлопці, а решта - місцеві євреї. Брат Юрко був тоді в сьомому класі. В Житомирі тоді так і говорили: Тридцята школа – українська школа, бо там директор українець і двоє його дітей. По закінченні 10 класу мені вдалось намовити Наталку вступити на україністику Київського університету.

Перший рік завідування пройшов батькові в організаційній праці. Та «органи» вже зацікавились і почали викликати батька на розмови. Спочатку знайомились, розпитували, а тоді вже зовсім відкрито дивувались: «знаєте, у нас такої категорії людей, як ви, вже нема. Ідіть, а ми подумаємо, що з вами робити.

Розділ 4-ий

Виїзд батька до Галичини

Я була на той час вже студенткою Київського Державного Університету і з батьком не жила. Батько не чекав нічого доброго від того «надумування» і звернувся до Міністерства Освіти, щоб його кудись перевели, не скриваючи причини. А в Міністерстві якраз йшло комплектування педагогів, до «визволеної західної України.» Український педагог там був добрим прикладом «розцвіту» українського життя в УСРР. Так зовсім легко батько дістав призначення до Станіслава на посаду викладача математики. Не заїжджаючи в Житомир, батько відїхав до Галичини. В Станіславі вже діяли «органи» і незважаючи на призначення Міністерства, як безпартійному, батькові посади не дали. Вертатись не було куди і батько прийняв посаду завідуючого Райвно в Солотвині. Крім офіційних обов'язків, зв'язаних з працею, батько з цікавістю вивчав цей куток України, про який читав і чув від знайомих галичан, які після поразки визвольних змагань залишились в Україні. Недалеко Солотвина є село Манява з відомим Манявським православним скитом. В той час від скиту залишились самі руїни, але батько був ними захоплений, бо як казав мені, там був похований один з українських гетьманів - Іван Виговський. Багато зусиль приклав батько, щоб це місце зробити заповідником. В той час я мала можливість поїхати ще до Києва і передати до міністерства культури матеріали про Манявський Скит зібрані батьком від мешканців того району. Та все перервала Друга світова війна, але батько був дуже вдоволений коли вже живучи в США довідався, що ідея відродження Манявського скиту втілена в життя.

В Манявському Скиту (сучасний вигляд).

Розділ 5-ий

Моє Самостійне Життя

Це вперше я вступила в самостійне життя, далеко від батька. Нам, першокурсникам, студентське середовище, культурне життя столиці, зустрічі з діячами культури, опера, театр, виповнювали вільний час від навчання. Мабуть, не випадково, театри пересилали безкоштовні квитки вузам, бо вистави переважно були нецікаві і часто повторювались. Студенти між собою обговорювали не тільки їх мистецький рівень, а також й ідеологічні аспекти. Від часу визволення Західної України, такі розмови були часті.

Якось одного разу нам запропонували квитки до театру ім. Франка на виставу «Ой не ходи Грицю.» Мабуть тому, що в головних ролях були Наталія Ужвій і Гнат Юра, нас п'ять товаришок пішли на цю виставу. Ми були здивовані як побачили, що дістали дуже добрі місця - четвертий ряд в партері, хоч заля була повна. Перед початком вистави місця перед нами зайняли якісь старші пани. Почалась вистава. На авансцену вийшов Гнат Юра, якого, здивована заля зустріла оплесками. Я вже докладно не пам'ятаю як він почав своє слово, але всі почувли як він сказав, що в залі, серед глядачів є гості з Західної України, які якраз повертаються з Москви після зустрічі з Сталіном. Він назвав прізвища двох людей. Один з них був Петро Франко, син письменника Івана Франка. Ми зауважили, як перед нами про щось говорили ті, що там сиділи. Тоді один з них встав і пішов на сцену. Під оплески цілої залі Гнат Юра його привітав і представив його як сина Івана Франка, а Наталія Ужвій вручила йому китицю квітів. Він шанобливо поцілував її руку, а вона обійняла його і поцілувала в щоку. Після того П. Франко повернувся на своє місце і ми почули як його сусід академік Кирило Студинський сказав: «Якби я знав, що мене поцілує п. Наталія, то може таки би пішов на сцену». Почалась вистава. В перерві люди виходили і коло дверей згромадились біля незвичайних гостей. Ми чули уривки запитань і відповідей. Питали про Москву, чи бачили Сталіна. На диво, гості відповідали російською мовою. Я ще й досі пам'ятаю здивування якоїсь жінки, яка сказала, зауваживши як акад. Кирило Студинський витягнув свого годинника «Посмотрите! Золотие часы.» Це в радянському побуті була диковинка, бо ще раніше все золото в людей було насильно сконфісковане.

Слідуюча моя зустріч з галичаними відбулася при інших обставинах. Батько, як завідувач Районного відділу освіти в Солотвині zorganizував поїздки місцевих учителів до Києва. Відпроваджуючи їх він

декому сказав, що краще, більше знайомство з Києвом може їм дати його дочка-студентка Київського університету.

Так одного ранку мене викликали в Університеті до Спецвідділу, де запитали чому до мене прийшли люди з Галичини. Я нічого про це не знала, але сказала, що цих людей мабуть прислав мій батько, який тепер там працює. Це заспокоїло їх і мені було дозволено навіть пропустити деякі лекції. В будинку Інтуриста я зустріла прибулих. Я вже не пригадую скільки їх було, запам'яталось лише Тараса Франка і Любов Грибик. Зацікавлення галичан були різні і доводилось багато водити їх по Києві. Один з них здивував мене тим, що Бульвар Шевченка назвав Бульваром Бібікова (Бібіков був губернатором до революції). Я подумала тоді, що цей учитель мусів бути в Києві раніше. Так відвідали цікаві їм місця. Через кілька днів, я знов вернулась до Інтуриста і там застала тільки двох з цілої групи. Решта дістала дозвіл відвідати Москву. Ці два відмовились їхати і захотіли полагодити якісь справи в Міністерстві освіти та просили мене завезти їх туди. Йшли пішком. Я показала їм Володимирський собор, який був зачинений та будинок, в якому мешкав академік М. Грушевський. Розмова була жвава до моменту коли один з них сказав, типово по галицьки: Панно Галино, я дуже перепрошую за свої непрасовані сподні. Такого від них я не сподівалась. У мене бризнули з очей сльози, а що якраз доходили до Міністерства освіти, я показала їм рукою будинок, а сама, в сльозах, побігла в Університет. Здивована товаришка Наталка допитувалась про причину моїх сліз. А я не могла сказати, що мало знайомий мужчина говорить зі мною про інтимну частину чоловічого одягу. Так плачучи я прийшла до свого помешкання і моя господиня, приятелька моїх батьків, яка знала мене ще від колиски, стурбовано запитала, що сталося. Коли вона вже вперто допитувала я їй розказала. Ольга Петрівна походила з Крем'янця і знала польську мову тому, вислухавши пояснення, вона засміялася і пояснила мені, що ті сподні якраз були верхні.

На другий день я знов була з галичанами, які розгублено мене зустріли і питали чим пояснити мою вчорашню поведінку. Я вибачилась і сказала, що зайшло мовне непорозуміння.

В радянській системі навчання в той час зайшли певні зміни. Одною з них було введено оплату за навчання. Серед студентів це викликало певне занепокоєння. Багато з них не могли розраховувати на допомогу рідні, а стипендія давала можливість якось вижити. Дехто вже відразу залишив університет. Партійні і комсомольські організації на всіх факультетах переводили розяснюючі розмови з студентами. Вони нікого не переконували, бо гасло: «Жить стало краще, жить стало веселій», не відповідало дійсності.

Між студентами поширювався тоді зміст, нібито присланої телеграми до сина: «Не волнуйся Хаїм, ми всьо знаєм. Сиди на месте, висилає двесте. Никого не слухай, нормально кушай, Мама». І другий: «Допомогти не можем. Колгосп виконує «встречний», Батько». (Встречним називався план заготівлі, яким забиралося решту харчових продуктів в колгоспі.)

Кінчався учбовий рік. Ті, що залишилися здавали річні іспити. В мене не було ніяких перешкод аж поки я дійшла до здачі іспиту з марксизму-ленінізму. Викладач Гершбейн привітно мене зустрів. (Я не знаю чи він мене пам'ятав, бо його лекції відбувалися спільно цілим відділом.) Коли я почала відповідати на поставлене запитання він делікатно мене перебив і попросив відповідати російською мовою. Я йому відповіла, також делікатно, що я готовилась до іспиту з українського підручника і мені легше відповідати по українському. Він ще раз запропонував змінити мову, на що я відповіла, що як студентка українського відділу я вважаю доцільним здавати цей предмет українською мовою.

Мушу сказати, що з мого боку це не була якась «демонстрація», а я дійсно відчула, що перекладати на російську мову такий зміст, коли я хвилювалась, мені буде складно. Екземінаатор Гершбейн поглянув на годинник, вибачився і сказав, що іспит доведеться перекласти, бо він зайнятий. До кінця учбового року лишався ще деякий час, мене це не хвилювало, аж поки мене не викликали до Деканату. Там мене запитали про причину незданого іспиту з такого важливого предмету як марксизм-ленінізм. Я, нічого не підозріваючи, пояснила, що причиною була моя українська мова. Керівник кафедри А. Чепіга сказав, що домовиться з викладачем сам і піде зі мною на іспит. Але цього іспиту так і не здавалось. «Гершбейн не мав часу» і мені його перенесли на осінь.

Розділ 6-ий

В Галичині

Я була вільна від науки, а батько кликав відвідати його в Галичині. Для поїздки в Західну Україну треба було мати відповідну перепустку. Коли я звернулася за таким документом в Києві мені сказали, що моя київська прописка «студентська» і мені треба такий документ дістати з місця постійного проживання. Тоді мені відкрилися очі, що я такого місця в цілій Україні не маю. З Києва треба було виїжджати. Єдине місце, яке я вважала своїм були Журбинці, де я народилась і звідки походила моя мама і де жила моя бабуня. В той час моя двоюрідна сестра Ліда жила в Бердичеві і була замужем за директором Педагогічного Інституту. З ними я вирішила обрідити, що робити далі. Розв'язка прийшла тут легко. Семен Широколава (Лідин чоловік) був впливовою особою в Бердичеві. В його Інституті навчалось багато студентів з родин військового гарнізону, який стояв у Бердичеві. Коли він звернувся за дозволом на мій переїзд до Західної України, йому це вдалось зробити дуже легко. І таким чином я дістала потрібну перепустку на переїзд колишнього кордону. Батько дав мені у Львові адресу незнайомих мені людей (Назаревичів), а крім того товаришка Наталка ще дала адресу батьків знайомого студента Івана Марчука. У Львові я відшукала Музей Івана Франка, вписалась там в книжку відвідувачів. В той день познайомила там з Юрієм Стефаником і на хвилю мала можливість побачити дружину Івана Франка. Вона, несподівано, відчинила двері бічної кімнати, чим викликала неспокій присутніх, який тоді був мені незрозумілий.

Прибув батько і ми відїхали до Солотвина. Там я зауважила, що батько користується повагою місцевих учителів і взагалі солотвинської інтелегенції і тому й мене прийняли дуже тепло. Коли вже треба було мені вертатись до Києва я зайшла до Львівського університету і поцікавилась про можливість продовження студій у Львові, де навчання було ще безкоштовне. Як виявилось у цьому не було ніяких перешкод. Я мала на увазі не тільки себе а й Наталку, яка крім стипендії, не мала іншої допомоги. В університеті секретарка сказала, що ректор зайнятий, бо він переводить конференцію педагогів. Вона погодилась передати йому мою записку і була здивована, що ректор дав згоду мене прийняти. Зайшла я до кімнати, де за великим столом сиділи мабуть університетські викладачі. Ректор Биченко запитав в якій справі я хочу з ним говорити. І коли я почала оповідати, хтось з присутніх зауважив: «а вона говорить доброю українською мовою». Я, не зауваживши

іронії, спокійно пояснила, що я українка і студентка української філології. На це почула голос когось: «дійсно, коли з Петром Івановичем ми були в Києві то чули в театрі українську мову, як думаю студенток, які сиділи за нами. Я посміхнулась і сказала, що ці студентки були здивовані як почули вашу російську мову.

Мені сказали, що навчання другого курсу розпочинається щойно в лютому місяці. Це давало мені можливість побути довше з моїми рідними в Журбинцях, Бердичеві, а також підготувати Наталку до можливого переїзду до Львова. Я вже згадувала, в мене був незданий курс максизму-ленінізму. І я мала на увазі здавати його у Львові. Та коли я принесла свої документи до Львівського університету секретар звернув увагу, що в моєму матрикулі не записаний цей предмет і запитав про причину. Після мого пояснення, він взяв ручку, поставив мені в матрикулі відмінно і підписав прізвище викладача. Прізвище цього секретаря було Український. Так я офіційно стала студенткою Львівського університету. Досить легко нам вдалося оформити переїзд Наталки до Львова і її прийняття до Львівського університету.

Поселились ми з Наталкою в родині Івана Марчука. Це були батьки Наталчиного знайомого студента. Батько його мабуть був якимсь більшим начальником в м. Винниках під Львовом. У Львові мав гарне приміщення на вул. Софії 12-А, в якому жила його дружина з двома дітьми. Сам він приїжджав рідко і ми його майже не бачили. Його дружина була добра жінка, малописьменна і відносилась до нас по материнському. Ми з Наталкою мали кімнату, в якій з нами була їхня дочка Галя. Ідучи на перші лекції в університет, ми мабуть трохи хвилювались, розуміли, що попадаєм в незнані нам умови. Нас дійсно оглядали як «динозаврів», не поспішаючи зближуватись з нами. Досить скоро ми зауважили, що існує, крім групи «східняків» ще група т.з. «волиняків», які так само не були автохтонами в цьому середовищі. Явище для мене не зрозуміле. Але з «волиняками» у нас створились досить дружні відносини. Треба було знайомитись не тільки з студентами, але й з викладачами.

Я вважала, що курс марксизму-ленінізму у мене зданий і тому, відвідувати ці виклади мені не потрібно. Коли викладач Криленко запитав мене чому я виходжу з його лекцій, я йому пояснила, що цей курс у мене вже зданий. Нехай вчать ті, які не мали такої можливості. Він сказав, що для доброго прикладу мені треба залишатись на лекціях. Я була незадоволена, але залишалась.

Криленко заохочував студентів ставити йому запитання і на них він відповідав. Про це подаємо згадку із спогадів студента Львівського університету, Дмитра Корбутяк, «Втеча до свободи» 1999.ст.11.

З викладачів із Східної України на особливу увагу заслуговує мо-

лодій Криленко, якому тоді було років 30, бо на його лекціях трапились два драматичні епізоди, які, мені здається, мали якийсь вплив на еволюцію моїх поглядів. Перший епізод трапився після його викладу про теорію діалектичного матеріалізму. Відкинувши біблійну історію про створення світу, він сказав, що згідно з теорією діамату, праджерелом усього була матерія. Спочатку в космосі кружляла велетенська вогненна куля, яка в певний момент розтріскалась на незліченну кількість уламків різної величини. Ті уламки застигли й утворили планети та інші тіла в космосі, між ними і землею. Завдяки особливо сприятливим умовам, на землі виникли перші живі істоти, з яких потім розвинулись інші форми життя. Скінчивши виклад, Криленко заохочував студентів ставити йому запитання. Пізніше, він певно жалів про те, бо одна студентка загнала його в кут, з якого він не міг вийти. Вона спитала його:

«Якщо ви, товаришу професор, заперечуєте сотворіння світу і життя вищою силою, тобто Богом, то звідки ж узялась в космосі ота вогненна куля? Хто її там поклав? Адже відомо, що для того, щоб щось рухалося, потрібно чиєсь втручання. Ніякий рух не можливий без рушія. І звідки взялося життя на землі? Так собі з нічого? Але ж навіть найменша річ не може з'явитися з нічого, а що ж говорити про складні живі організми з усіма їх функціями!»

Криленко був зненацька захоплений таким запитанням. Він підійшов до вікна, подумав хвилину і сказав: «До цього запитання ми повернемося на нашій наступній лекції». До нього ми ніколи не повернулися.

Другий інцидент трапився після його викладу на тему «Вчення Сталіна про національне питання.» На своє лихо він знову заохочував студентів до запитань. Спочатку була мовчанка, але за хвилину ми почули таке електризуюче питання: «Ви казали, що наша конституція дає право кожній союзній республіці вийти з СРСР і жити своїм власним життям. Чому ж Україна досі не скористалась цим правом?» Явно збентежений, Криленко подумав хвилину і відповів: «Бо для цього не було потреби. Україні краще і безпечніше жити у великій сім'ї вільних народів, ніж самій. І тому в нас ніхто й не думає про це.»

Варто зазначити, що те запитання вийшло від студентки із східної України Галини Чуйко, батько якої був завідуючим відділом народної освіти у Станіславові.* Спочатку я схильний був підозрювати недобрі мотиви цього питання, але пізніше переконався, що під впливом спілкування з місцевими студентами вона стала національно свідомою неофіткою, яка пізніше була зв'язана з націоналістичним рухом. А те небезпечне запитання на лекціях Криленка було просто необережною показухою. Багато років пізніше я зустрів Галину Чуйко в Америці як

дружину Петренка.

Такий факт дійсно був, але поставлене мною Криленкові запитання не було «показухою» і не прийшло воно внаслідок спілкування з місцевими студентами. З київського періоду запам'ятались мені й інші «відважні» запитання. За одне з них: «Чи при диктатурі пролетаріату можлива пролетарська революція» - студент, який поставив це запитання, був виключений з університету і його доля мені не відома.

Досить скоро з А. Криленком у мене створились дружні відносини. Він мене познайомив з Йосипом Позичанюком з редакції «Вільна Україна» й іншими письменниками, О. Гай Головком, Дир. Ветеринарного Інституту, І. Чинченком і його дружиною Марією, Семеном і Юрієм Стефаниками. Між іншим, в домі Семена Стефаника я мабуть вперше почула про Сепана Бандеру. (Пам'ятаю говорилося про його фізичну підготовку на випадок ув'язнення). В цьому товаристві я проводила багато часу. Позичанюк жив з мамою і був закоханий в чудову львів'янку Ірину Шинаровську.

Надходила відпустка від навчання. Я кінчала двадцять років життя і треба було думати про більше незалежнення від батькової допомоги. Говорячи з Наталкою, ми вирішили пошукати тимчасову працю, у Львові чи в Києві. Було також бажання поїхати, щоб зустрітися з своїми рідними.

Залікові іспити здавалось досить легко, без ніяких перешкод. Правда, Криленко заставив мене здавати його курс і поставив мені замість відмінно - добре, мотивуючи тим, що мені для одержання стипендії це не зашкодить. Приблизно в тому часі мене викликав заступник декана проф. В. Сімович. Після короткого вступу запропонував мені включитися в студійну групу, під його керівництвом, для збирання матеріалів про властивості гуцульського діалекту. Ці матеріали мали б ввійти до запланованого видання Академії Наук України. Для мене це була дуже приваблива пропозиція. Я просила дати мені змогу подумати, бо хотіла літо провести з братом і рештою рідні.

Довго надумуватись не довелося. Друга Світова війна перекреслила всі плани.

Розділ 7-ий

Друга Світова Війна

Була неділя 22 червня. У мене на понеділок був призначений іспит з російської мови, який не вимагав особливої підготовки. В суботу я мала зустрітися з Криленком, який в той час був на військовій підготовці на летовищі в Скилові, коло Львова. Були замовлені квитки до театру. Субота минула, а Криленко не обізвався. Наш господар Марчук якраз тоді був вдома і я не хотіла, щоб його потурбував якийсь телефон до мене. Вечір пройшов спокійно. На світанку всіх розбудив різкий дзвінок телефону. Я чомусь подумала, що це до мене і поспішила відповісти. Це дзвонив Криленко. «Дівчино ми воюємо» - почула я його голос. А я відповіла: - Так ! Маючи на увазі змарнований вечір. А Криленко продовжував: «Ні! Це серйозно». В цей час розлючений господар накинувся на мене за те, що його розбудив телефон. Я йому сказала, що це дзвонить Криленко і каже, що розпочалась війна. Господар був знайомий з Криленком, взяв слухавку і почув від нього те саме, що сказав мені. В хаті всі вже не спали. В розпачі заголосила господиня, кудись телефонував Марчук. Незадовго під'їхало за ним авто і він поїхав. Знов подзвонив Криленко і наказав не йти до університету, чекати його, коли він зможе прийти, щоб обговорити даліші поступовання.

З батьком в мене було домовлення, що на випадок війни ми залишаємось на місці і зустрінємось, коли перейде фронт. Такі пляни можна було складати не маючи найменшого поняття про війну і все, що вона несли тепер. Зв'язатись з батьком можливості не було. За декілька днів родина Марчуків виїхала зі Львова, навіть не поцікавившись нашими плянами, як і ніхто інший з наших знайомих. Правда зустрівши на вулиці Юрія Стефаніка він поцікавився моїми плянами і дав мені 200 карбованців (яких я йому ніколи не повернула.) Ми з Наталкою опинилися самотні і розгублені. Криленко також не міг нічого поради. Хотів перенести до нас свої речі, але я йому порадила, що краще їх залишити в Безкорвайних. Такий непевний стан нашого побуту продовжувався. Після того я Криленка не зустрічала.

22-го червня 1941 Друга Світова війна стала вже дійсністю.

Тодішні львівські події: вступ німецьких військ до Львова, а з ним і Легіону «Роланд», проголошення «Акту відновлення української державності 30-го червня», викриття страшних злочинів радянської влади. Заставили мене зробити з цього певні висновки. Але, як пригадую, хтось інший за мене це зробив.

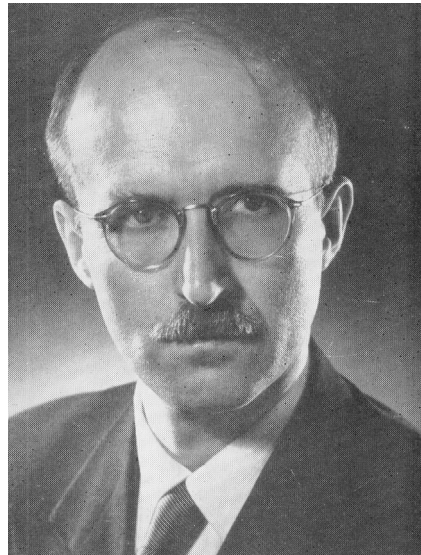
Вже не пам'ятаю як я довідалась, що 30-го червня у будинку «Просвіти» відбудеться якийсь надзвичайне зібрання. Я не знала де знаходиться та «Просвіта» і пішла до центру міста. По дорозі зустріла Юрія Стефаніка. Виявилось, що і він туди прямує.

Мене часто тепер запитують про моє враження про те, що відбулося в тому будинку. З перспективи років важко відтворити почуття. Зібраних не було багато на таку важливу подію, бо я чула, що тут мають проголошувати незалежність української держави. Мене трохи бентежило, що ця подія відбувається в таких скромних умовах, але для мене це не мало значення. Сталось те, що ми від віків чекали. Я сподівалася, що після цього проголошення Україна почне своє державницьке існування. В певному моменті цього зібрання я зауважила незрозуміле для мене замішання серед присутніх. Щойно пізніше стало мені зрозумілим, що причиною був прихід двох німецьких старшин. Мене це не здивувало. Адже німецька армія звільнила Львів і вони мають право бути на українських зібраннях. Я не знала тодішніх промовців, але ім'я Бандери було мені відоме. Поверталась додому у піднесеному настрої і тільки жаліла, що мій батько не переживає цього моменту. На другий день, коли із гучномовців почула голос диктора: «Говорить вільна Україна» мрій радості не було меж. Я не знаю як далеко сягали ці радіохвилі, але мені здавалось, що їх чує цілий світ. В той час я була ще більше з того горда, що я українка.

В перших днях липня, повертаючись до свого помешкання, я застала запаркований під будинком мотоцикл з причіпкою, а в хаті німецького вояка, який говорив по українському. Він сказав, що йому доручено привезти мене до Дністра. Пам'ятаю, що я жартуючи спитала: «купати мене, чи втопити в Дністрі?» Він розсміявся і відповів, що Дністром називається український банк у Львові, а тепер там приміщений штаб Організації Українських Націоналістів (б). В Дністрі не пам'ятаю вже хто мене зустрів і посадив до праці. За столом сиділо вже декілька людей, а біля них гурт тих, що прийшли полагодити свої справи. Так само не пам'ятаю хто ввів мене в мої обов'язки - реєструвати тих, хто походив з Центральної України. В анкеті, яку всі люди вповняли були відомості, як я зрозуміла пізніше, потрібні для членів т.зв. «Похідних груп». До нас, час від часу, заходили якісь люди і брали ці дані. Тоді я вперше почула ім'я Легенда, хоч бачила це ім'я на афішах, які були розвішані по місту. Одного дня Легенда підійшов до мене і сказав, що має відомості про мого батька, з яким ми домовились, як діяти на випадок війни. Легенда довідався, що його в перший день війни заарештували і під конвоєм відправили на схід. Так рухнула моя опора і я була здана на саму себе.

Степан Бандера — нар. 1 січня 1909 р. в с. Старий Угринів Калуського пов. на Івано-Франківщині — Провідник ОУН 1940-1943, німецький політв'язень 1941-1944, голова проводу ЗЧ ОУН 1945-1959, автор статей про визвольний рух; убитий агентом КГБ 15 жовтня 1959 р. в Мюнхені.

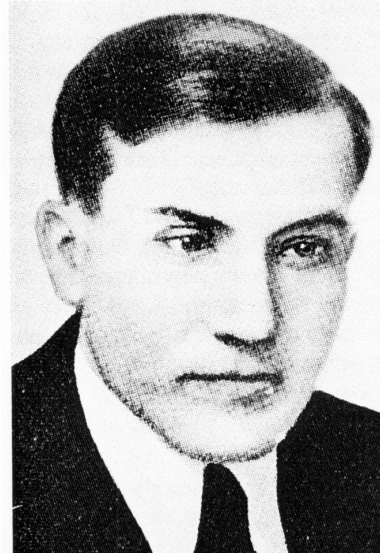
Ярослав Стецько — нар. 19 січня 1912 р. в Тернополі — заст. провідника ОУН 1940-1943, голова Державного правління 1941 р. німецький політв'язень 1941-1943, член проводу ЗЧ ОУН 1945-1968, голова Проводу ОУН 1968-1986, автор споминів і численних статей; помер в Мюнхені 5 липня 1986 р.

Генерал-хорунжий Роман Шухевич — (Тарас Чупринка) Головний Командир УПА, Провідник ОУН на українських землях і Генеральний Секретар УГВР

Микола Лебедь (Максим Рубан)
— нар. 11 грудня 1909 р. в с.
Стрілиська Нові На Львівщині —
урядуючий провідник
ОУН/ОУНСД у 1941-1943,
керівник РЗЗ при Проводі ОУН у
1943-1944, генеральний
секретар ГСЗС УГВР від 1944,
автор книжки і статей про УПА.

Іван Климів-Легенда Крайовий
Провідник ОУН і
член Проводу ОУН

Ярослав Старух-«Стяг»,
Крайовий Провідник ОУН на
ЗОУЗ, член Проводу ОУН,
загинув 20 вересня 1947 р.

Розділ 8-ий

Похідні групи

Я вирішила долучитись до якоїсь похідної групи і дістатись до своїх рідних в районі Бердичева. Про це сказала Легенді, який виглядало, зрозумів таке рішення. Сказав, що така група формується і завтра відходить. Якщо я готова то він може мене долучити до неї. А після того додав, що потребує мою знимку на оформлення документа, яку я відірвала від своєї університетської залікової книжки і мені було вручено членську виказку ОУН.

Так формально знайшлась я в рядах цієї організації. Моїм завданням було дістатись до м. Києва, де малось оголосити Акт Відновлення Української Державности. Київ на той час ще був в руках совітів.

Наша група складалася з 10-12 незнаних мені осіб, серед яких я була єдина дівчина. Я не знаю хто і за яким принципом колектував цю групу, але її склад, часом для мене створював деякі труднощі. До Тарнополя ми дістались поїздом. Там мене примістили у великій кімнаті поліційної станиці, в якій крім мене нікого не було. Я сподівалась добре виспатись перед дальшою подорожею. Але спати мені не вдалось. Невдовзі на мене напали полчища блощиць від яких не було де подітись. Я вийшла на балькон і притулилась до стіни, бо надворі лляв дощ. Дальша подорож відбувалась різними засобами, часом підводами, а більше пішки, до чого я не звикла. По дорозі наша група зменшувалась бо її члени мали інші призначення і напрямок. В кінці зі мною залишилось двох хлопців, яким мабуть доручено доставити мене на місце, що вони дуже сумлінно виконали.

Обидва вертались з «еміграції» (були десь за Бугом). Один з них оповідав про німців, яких він мав змогу спостерігати. Пам'ятаю, що його найбільше вразила «тупоголовість» німців тим, що на дверях зазначено було «відчинити чи зачинити». Крім того, він з наплечника витягав туалетні папірці як доказ німецької культури.

Пишучи ці рядки мені пригадалося, що в радянських умовах населення в потребі, в кращому випадку, користувалося газетним папером. Мабуть у 1936 р. коли ми з батьком жили в Золотоноші мене попросила моя товаришка Катя Шелухина вирізувати для неї з газет портрети Сталіна і Леніна. Я була здивована таким проханням і запитала навіщо вони їй, бо знала її родину як дуже консервативну. В їхній хаті, у вітальні було багато ікон, що на той час було рідкісним явищем. Катя сказала, що це її дід за кожную таку знимку дає їй копійку. Цього діда

знала мабуть ціла Золотоноша. А ми, діти, просто його боялись. І коли він сидів на лавочці коло своєї хати то кожному проходжому треба було дуже шанобливо з ним привітатися. Катіне пояснення мене здивувало, що якраз цей дід збирає таку колекцію. На моє запитання навіщо він це робить Катя ніяково пояснила, що він вживає їх при «певній потребі.»

В дорозі, особливо коли ми були по бувшій радянській стороні мої супутники пробували робити мітинги, і мені, хоч не хоч, не підготовленій, доводилось також брати в них участь, бо мої супутники крім декалогу нічого іншого не могли сказати. А людей турбували щоденні справи наприклад: Як збирати урожай, чи комбайном чи серпом, як ділити урожай, чи будуть податки, і т.д. Я зовсім випадково попала в таку ситуацію, в якій я дуже мало розбиралась, але бачила, що ті люди сприймають нас як представників нової влади. Я говорила, що вони самі, мусять бачити, що на покриття їхніх солом'яних стріх потрібно частину урожаю жати серпом. Така моя заява піднесла мій авторитет у селян і вони мене засипали різними запитаннями. Мушу сказати, що ті мої супутники захитали мою довіру до людей, що їх висилали.

Відходячи зі Львова я взяла з собою речі лише необхідні на дорогу. Сподівалась, що все потрібне дістану в Бердичеві в Ліді, яку я була певна там застати. Мене чекали несподіванки. Приємна - в Журбинцях я застала брата Юрка, який уникнув мобілізації до армії. Неприємна - Ліда була евакуйована в перший день війни. Її чоловік в той час відбував щорічні маневри як артилерист офіцер запасу. Його війна застала в Галичині. Я була рада, що дісталася до своїх рідних. Мої супутники були вражені як побачили хату і тим, що було в хаті. Один з них одразу був готовий женитися зі мною. Не знаю яке було його дальше призначення, але він залишився в Журбинцях. Другий мабуть був більш ідейний, бо хотів йти далі, але за дорогу обносився і йому треба було дещо з одягу, а особливо штани. Як і завжди, щось знайшлося в бабуниній скрині і йому пошили. Він відійшов за своїм призначенням. У мене не було ніяких плянів і я не знала, що дальше робити. І знов, як завжди розв'язка прийшла не від мене.

Розділ 9-ий

З Бердичева несподівано прийшла група молодих людей з провідником, який назвав себе Миколою Ковалем. Було їх 5 чи 6 осіб. Коваль зробив на мене гарне враження. Наша бабуня відразу заопікувалась ними. Підгодувала. А коли вони запропонували чимсь допомогти, знайшла для них роботу. Треба було зрізати біля хати ясіна, бо не було чим палити, а той ясен був для мене як рідний брат. Я протестувала, хоч і розуміла, що це потрібно зробити, бо він своїм гіллям нищив солом'яний дах хати, а коріння підносили фундамент. Хлопці дуже радо взялися до роботи, а Коваль зайнявся огляданням бібліотеки, якої він не сподівався зустріти в селі. В розмові сказав, що ця візита була пов'язана з тим, що має для мене наказ прибути до Житомира. За кілька днів хлопці виїхали до Бердичева, а я шукала слів, якими мала повідомити бабуню і тітку про свій від'їзд до Житомира. Не обійшлося без сліз, але Житомир був не дуже далеко і мене відпустили. Мабуть надіялись, що у Житомирі я можу краще влаштувати своє життя, як у селі.

Від Житомира до Журбинець віддаль 30 кілометрів. Тітка Ганя влаштувала мені підводу і я поїхала, неусвідомлюючи, що це в останній раз я була з ними. Житомир для мене не був чужий і на вказану адресу я потрапила легко. Двері мені відчинив приймний молодий чоловік, дещо старший від мене. Я привіталась і назвала своє ім'я і прізвище. Він, нечекаючи поданого мені гасла, привітно мені сказав: «О, нарешті! Ми, панно Галино, на Вас уже давно чекаємо». Трохи поговорили і я залишила свою валізочку і пішла шукати якогось приміщення, де я могла б переночувати. Війна розкидала людей і я не була певна де і кого застану на старих адресах.

Пригадала Наталчину товаришку Валю, в якої майде рік тому ми були на весіллі. Вона тоді виходила заміж за Юрія Джулая – брата Валерії. Я знала, що вони жили у власній хаті, тому сподівалась когось там застати. Мене зустріли привітно і навіть слухати не хотіли, щоб я від них відходила.

Через декілька днів ми говорили з Валерією, що добре було б мати окреме помешкання. Я не сказала, що ця проблема торкається мого нелегального положення. Валерія була захоплена цим, бо хотіла мати помешкання з піаніно. Вона скінчила музикальне училище з клясу співу і гри на піаніно. Таке помешкання ми дуже скоро знайшли.

В той час в місцевій адміністрації м. Житомира переважали впливи «мельниківців», які масово зібрались в Житомирі, ждучи на звільнення м. Києва від совітів. Серед мельниківців були цікаві особистості, як

Ольжич, Теліга, Штуль, Шерей, Сенік, Сціборський, Рогач і інші. Майже з кожним з них у мене склались гарні товариські відносини. Деякі (як Шерей, Рогач та інші) бували в мене вдома, де притягаючою силою була моя господиня Валерія Джулай - колишня моя вчителька української мови і літератури в середній школі. Коли я студіювала в університеті, ми приятелювали. Валерія була лише на шість років старша від мене. Вродлива, культурна - надзвичайно талановита. Грала на піаніно, співала, писала поезії.

Одного разу В. Шерей зайшов до нас з незнайомим. Не дуже дослухались ми до його прізвища, бо не вірили в автентичність. Та й що нам було до того, як хто хоче називатись ?

Розмова чомусь не клеїлась і ми попросили Валерію сісти за піаніно. Вона завжди співала охоче, але тим разом їй чомусь не співалось. Вона тужила за своїм нареченим, якого на початку війни змобілізували до армії. Та якось ми її вмовили. Переграла вона кілька етюдів, а тоді взяла акорд і заспівала: «Сміються плачуть солов'ї, і б'ють піснями в груди»... Цей епікурейський (як вона його називала) романс співала завжди коли було їй особливо важко. Часто після цього схилилась на клавіші і гірко плакала. («Хтось на клавіші душу тривожно виливав сльозами вночі»). Я боялась такого закінчення і з тривою спостерігала то її, то гостей.

При перших звуках пісні гості якось невиразно поглянули один на одного. Валерія співала з чуттям, не бачучи нікого, співала, ніби дійсно передчувала, що «молодість не вернеться», а той, що прийшов з В. Ш. закам'янів і сидів, неначе статуя. Я не розуміла нічого. Мені хотілося, щоб вони відчували красу Валеріяного співу, щоб зрозуміли, що навіть в такий тяжкий час, вона хоче зробити їм якусь приємність.

Як згасли останні звуки акомпаніменту, в кімнаті запанувала тиша. Валерія підвелась з ослону і здивовано поглянула то на мене, то на гостей. Вони переглянулись і шойно тоді наш новий знайомий кинувся до Валерії і почав цілувати її руки. В очах його блищали сльози, а Василь Шерей, не соромлячись, ридав. Хоч трохи здивована, проте я була вдоволена, що Валерія так їх дійняла до самого серця.

Опритомніла найскоріше Валерія. Вона звільнила свої руки і, сміючись, сказала: - Мабуть ви вже затужили за добрим співом, коли аж так zareагували на мій.

- Ви співали романс мого батька - промовив той, що дякував їй.

- Я його син.

- Ви Ольжич ? - в свою чергу схвилювалась Валерія і, щось процитувала.

- Невже ви чули ?

- В Академічних архівах можна дістати «Вістник», звідки наше

знайомство з Маланюком і Ольжичем і іншими поетами «звідти».

Тоді, без запрошення, Валерія знов сіла за піаніно і проспівала Олесеві «Айстри», які постійно були в її «репертуарі».

Ольжич оживився, розговорився, вив'язалась цікава літературна дискусія.

Сперечались, погоджувались, знайомились...

Кордони впали. Зустрілись діти однієї матері - України.

Ще кілька разів заходив до нас Ольжич поговорити, послухати Валеріяного співу. Та наше місто для нього було лише перехідним пунктом. Його кликав Київ і на його зов він пішов. Той поклик коштував йому життя...

А моїй приятельці довелось пройти через в'язниці, Сибір, які зруйнували її талант і здоров'я...

Страшна, жорстока війна подарувала мені зустрічі з багатьма небуденними людьми. Одним з них був ідеаліст, поет-революціонер - О. Ольжич. Його світлій пам'яті цей спогад присвячую.

Крім того знаючи, що я в Житомирі, через мого батька, маю багато знайомих серед української інтелігенції, мені було доручено нав'язати з ними контакт для можливої співпраці. Це зробити мені до деякої міри вдалося. А тим часом, Валерія вже мала групу молодих людей, з яких вона мала намір творити молодіжний театр. Вона запросила мене до режисерської співпраці. Хоч це не входило в мої пляни, порадившись з Хомою, вирішили, що це добра нагода мати вплив на гурт молодих людей. Ми уявляли, що з виїздами цього «театру» зможемо поширити свою діяльність в районах Житомирщини. Але все це обірвалось. На цьому скінчилась моя режисерська діяльність. Все це відбувалось в такому приспіненому темпі, що тепер, коли від того часу минуло вже понад пів століття, важко все пригадати і відтворити. Житомирська трагедія - вбивство Сеніка і Сціборського, здобуття німцями Києва, виїзд «мельниківців» з Житомира, посилені арешти серед «бандерівців» - все це відбулось ніби на фільмовій стрічці.

Валерія з якоюсь театральною групою виїхала в турне на два тижні. (В дійсності тривало це значно довше і я з нею більше не зустрічалась.

Наші дороги розійшлись. Моя простелилась на Захід, а її на Схід. Крізь сніги і хуртовини, колючі дроти безмежних гулагівських адрес. Випадково її ім'я прочитала у «Визвольному шляху» серед тих забутих колишніх в'язнів совітських гулагів. Розшукала людей (п. Дарія Децик), що були з нею по таборах, але Валерії вже не було в живих...Але мені вдалось викупити касетку з її поезіями, нею начитаних...

Дарія Децик в своїх листах писала про те як Валерія мужньо переносила заслання. В Архипелазі Гулагу вона була відома як «Чайка».

Коли влада бажала розважитись то дозволяла на якийсь концерт чи навіть виставу (це мабуть вже було в пізнішому часі.) Дарія в одному листі докладно описала одну виставу «Запорожець за Дунаєм», в якій Валерія співала ролю Оксани. Вдячні глядачі не маючи змоги в умовах суворої півночі піднести правдиві квіти, замінили їх зробленими з подертого накрохмаленого простирала, підфарбували, і вийшов чудовий букет. Навіть в тих умовах Валерія писала вірші, один з них Дарія прислала мені:

На спокин Н. ш.
 На зимовому вікні, що хатами закуто,
 В краю, де вік не розтаює сніги
 Зомудить зір безсильне кіткен чудо —
 Вербові котки... Хто їх приніс сюди?
 Ліхнаєт, певті, сонцелі олютки
 В туман велич дзельно-золотий,
 Тасі зворушмиві в своїм баранні пелти,
 В надії висота в морогах воєнці...
 Заєрати, різь сніги рвотиришодучи...
 Мачетіскі, кіпелі котки — пеліть!
 Серце словнишное лаєжало і сурели
 У загойное гуканнє їх зорили...
 У стало соромно за слоді, за маслі
 Зневіру такою без мене, без бєреї в...
 Я внетою. Осв неупки злотмєт,
 Среди металучих снігів
 Д остуєт, не вітучи, не бачиє маючу
 У знаю, р озвінучіть комєс!
 У серце опеєва і сохнуєт слозє
 Д жєвієт, надівєт, не пєчєтє!
 У дивдєлєв на них, пєчєтєтє і не сємє
 Зневірє і пєчєдє тївкєвєтє крїє.
 Рзони прїнесєтє сондєчнє кєдїє
 В поєврєчє бєзпєсєвітнє кїє...
 Вєрєтє... Оксєно Зєтєнє.

Валерія

Розом
Дарія

~~1948~~
1951

Розділ - 10-ий

Арешт

В Житомирі я була в той час членом обласного проводу ОУН(б), що організувалась і діяла в терені. Обласним провідником Житомирщини був Василь Хома, про якого я ніяких відомостей не знаю, хоч декілька місяців працювали разом. Не знаю рівня його освіти, але відчувалось, що добре володіє пером, бо писав до газети статті, які я носила до редакції. Це були полемічні статті, відповідь на вміщені в пресі.

З огляду на «полювання» на «бандерівців», Хома рідко бував в людних місцях і зв'язок з легальним світом лягав на мене. Крім явно організаційної праці в мої обов'язки входило шифрування звітів з області (реєстр організованих членів.) Можна це назвати звичайною канцелярською працею. Таким чином в моїх руках було життя багатьох людей.

Якогось дня в листопаді, кілька хвилин після того як я залишила нашу «штаб-квартиру» гестапо арештувало Василя Хому і його відразу розстріляли. Хоч ми були приготовані на таке, подія ця заторкнула всіх хто співпрацював з ним. Василя всі поважали і цінили як провідника і приятеля. Були певні, що він нікого і нічого не зрадить і по короткій нараді тих кількох членів обласного проводу вирішили, що найбільш поінформованою в житті області являюся я і тому мені слід очолити провід. Ніякі мої відмови від такої почеси не допомагали і таким чином я стала на якийсь час обласним провідником Житомирщини. Провід опинився в моїх недосвідчених руках. Це був час такого нервового напняття, що сьогодні вже просто не вкладається в ніякі поняття. Оце сакральне приречення: «здобудеш або загинеш» повсякчас було в голові і керувало вчинками, а часто долею.

Першим моїм кроком було переіменувати умовні гасла. Обмежити доступ до мого помешкання людям з організації. Зустрічі умовляти в місцях, що не викликають підозри. Уникати зустрічей з людьми незнайомими, підозрілими і т.п. Як пригадую, у мене був сумнів, що мені вдасться через все це вийти живою, але відступати я не збиралась також. Послала я донесення до Крайового провідника «Андрія» (Дмитро Мирон) про такий стан в Житомирі і просила допомоги, підкреслюючи і зазначаючи, що для такої праці у мене нема ні досвіду, ні знань. Відповіді не було і доводилось діяти, покладаючись на здоровий глузд, а часто інтуїцію. Ця зима була сніжна і холодна. Наші люди, що вціліли від арештів були не забезпечені від холоду, часто голоду. Поча-

лись хвороби, перестуди і інші недуги. З вдячністю пригадую людей з української поліції: Шерея, Захвалинського, Джулая, Кершу, полк. Нагнибіду, які не раз допомагали в біді.

Не знаю, як би воно все скінчилось, але те, що начекали прийшло несподівано. Одного дня до моїх дверей застукали дивні пришельці: словацький полковник з «вояком». В тому «воякові» я впізнала Івана Климова «Легенду» і зрозуміла, що і полковник не з тої армії уніформу, яку він на собі носив. Це мене розхвилювало, бо я вже не була певна свого помешкання і боялась, щоб щось не сталось. Відразу сказала про це прибулим. У відповідь почула, що вони їхали автом аж з Одеси і якраз в Житомирі авто зіпсувалось і треба перечекаати декілька днів поки наладять. Привітний «полковник» представився українцем Грицем Барабашем. Всі мої перестережливі зауваження зігнорували і сказали, що мусять перебути в Житомирі декілька днів. Барабаш не має проблеми з приміщенням, а за приміщення Легенди була відповідальна я.

Склалось так, що в той вечір я була запрошена на хрестини донечки Юрія і Валі Джулаїв. Юрій був рідним братом Валерії, а з Валею ми були знайомі раніше. Пішов зі мною і Легенда.

Там якось я його представила товариству, яке складалось з людей, що очолювали житомирську поліцію. Валя погодилась, щоб «Легенда» переночував у них. На другий день він знов був у мене. (Хоч це був виятковий час у моєму житті, я не можу з певністю пригадати ні дат, ні подій, що мов у калейдоскопі мінялись у ці дні. Тому, читаючи чийсь спогади, завжди мене дивує «фотографічна пам'ять» їх авторів і наводить сумнів на написане)...

Вночі була хуртовина і навіяла ще більше снігу. Надії, що мій гість скоро може виїхати не було ніякої. Ранок був сонячний і вікно іскрилось морозним покровом. Дуже рано почався в нас рух незнайомих людей, які приходили на зустріч з Легендою. З цього яробила висновок, що хтось знав, де він перебуває і влаштовує ці побачення. Пригадую, що були люди з Винниці, де в той час перебував легіон «Роланд». З прибулих були мені знайомі - тодішній провідник на СУЗ (Східні Українські Землі) «Андрій» (Мирон), Лука Павлишин, Маївський і інші, яких я не знала. Люди приходили і відходили після розмов з «Легендою». Я намагалась довести до їхнього відома, що ця конференція може погано скінчитися. Але все якось обійшлось. Виїхати з Житомира вони не могли. Їхній транспорт був не готовий. При такому морозі не можна було й думати, що скоро вдасться його урухомити. Виглядало, що ніхто цим не переймався, а мені ой як хотілось позбутись таких гостей з хати.

Легенда привіз мені радісну вістку про мого батька. Він сказав, що

його приятель «Вугляр» (Володимир Лобай), який з похідною групою дістався до м. Золотоноша (Полтавщина) познайомився там з моїм батьком. Сміючись Легенда передав батькові слова: «Не знаю чим вона зможе допомогти, але певний, що вона не зрадить.» Я була дуже втішена цією вісткою і надією, що зможу зустрінутись з батьком. Пригадую, що вчором ми в трьох сиділи за столом: Мама Валерії, пані Джулай, Легенда і я. Розмова була товариська: література, музика і подібні теми. Пані Джулай цікавилась гостем, який у вигляді простого вояка виявляв певну інтелігентність і знання. Говорячи про вторчість Лесі Українки, він звернувся до мене з пропозицією підготувати серію доповідей базованих на творчості поетеси і при тому додав: «Якщо зробите таке, то можете просити все, що хочете.» Знаючи його «джентельменство» по відношенні до жінок, я хоробро сказала: «добре, за поцілунок зроблю.» Моя відповідь була такою недоречною, що пані Джулай звернула мені увагу, а Легенда поліз в кишеню і витягнув фото вродливої жінки, чи дівчини, і сказав, що це майже його наречена, але поцілує її тоді як вона стане його дружиною. Я вже не знала як загладити свій «дурний жарт» але і не придивлялась, хто ж вона за одна, вибранка його серця.

Не могу пригадати чи ми щось споживали в той вечір, чим стелили і накривали гостя в холодній кімнаті, а в нього навіть шенелі не було.

Ранком прийшов до мене за кличкою чоловік. Я його не знала і не хотіла, щоб він заходив до хати. Але він сказав, що приніс гроші, які зберігались у нього. Про гроші мені було відомо (3,000 карбованців, які вже не мали ніякої вартости,) та кличка, з якою він прийшов, і майже всунувся в хату, була давно застаріла і змінена. Не маючи змоги попередити Легенду про мої сумніви, між ними зав'язалась розмова. Прибулий виявився учителем (вже не пам'ятаю чи місцевим, чи десь з околиць Житомира.) Назвав своє прізвище, сказав, що одружений і має двоє дітей. Від грошей я відмовилась, сказавши, що не знаю про що він говорить. А тут надійшов чоловік, який приніс три хлібини, що мене дуже втішило. Вчитель не відходив. Сонечко розтопило лід на віконній шибі і я, випадково підійшовши і заглянувши у вікно, побачила як через дорогу, в напрямку до нашого будинку, копаючись по коліна в снігу, простує три постаті. Два гестапівці і один цивільний. У мене було домовлення, що коли до хати небезпечно заходити, я перевішувала на вікні червону стяжку. Що й зробила. Легенді сказала, що є можливість вийти другими дверима - «А ви?» - запитав він. Я лишусь і відтягну час. Я залишаюсь також. Залишився і вчитель, не проявивши ніякого страху. А мені було його найбільше жаль, пам'ятаючи про жінку і дітей. Роздумувати не було коли, бо до дверей вже стукали.

Я ще встигла кинути в піч кілька «грипсів» і чомусь пригадала про Оунівську виказку, яка була під рукою. Видно, що її жаль було знищити і я, сунула її в коридорі під дрова, які там були складені і пішла відчиняти двері.

З усмішкою і цілком спокійно, вдаючи здивовання, спитала, що їм треба. Коридорчик був вузький. Вони швидко мене минули і ввійшли до кімнати. На канапі сидів Легенда «воєк», а біля столу сидів учитель. Нічого не шукали, тільки забрали револьвер, який лежав біля Легенди і сказали нам збиратись. Я навіть не мала зимового одягу на таку погоду і пані Джулай дала мені свій «тулуп» - старомодне плюшове пальто. Я встигла їй сказати, що як прибуде мій батько, то щоб переказала, що я спокійна, приготована на все.

Вулиця була занесена снігом і довелось всім йти «гуськом». В якомусь моменті Легенда «спотикнувся» перед мною і шепнув: «Не признаємось.» Так нас привели до будинку, в якому розміщалося гестапо. Там нас розділили. Легенду і учителя кудись забрали, а мене просто посадили в почекальні. Не можу відтворити, як довго я там сиділа. Кругом мене вешталась уніформовані німаки, мабуть гестпавці, а я ніколи не розбиралася у військових ознаках, то всі вони для мене були однакові.

Досить скоро побачила як вийшов з дверей однієї кімнати учитель, а з ним двох німців зі зброєю. Пройшов він біля мене, не глянувши в мій бік, а мені стиснулось серце, підозріваючи, що його повели на розстріл. Мені тоді було двадцять років. Вік в якому сподіваються щойно жити самостійним життям. Якщо у мене були якісь мрії і думки про майбутнє то їх обірвала війна. Не дивлячись на молодість, смерті я не боялась. Мене не лякало те, що життя моє могло нагло обірватись. Уже тепер, прочитавши Стусове: «Як добре те, що смерті не боюся...»- розумію його стан. Життя має певні закони, а в людини - вартості. Якщо ми їх тримаємося, то треба бути послідовним до кінця. Так я розуміла своє життя. Я непомітна піщина в людському морі, з'єднала своє життя з тими, що стали на «прю» з двома імперіями. Очевидно, що виграти того бою мені не під силу, але моя совість чиста, я боролась. Тим більше спокійно я приймала такий кінець, бо вже багато моїх співучасників боротьби були поза «межами болю» - розстріляні. Я уявляла себе як стоятиму під стіною, як спокійно дивитись буду на наведену на мене зброю...Може було б це так, але я зовсім не уявляла, а що відбувається між арештом і стратою, що таке слідство, допити і т. подібне. Цього всього я не знала і не уявляла і тому була спокійна сидячи, чекаючи на щось. Я пригадую, що думала про те, що колись в лицарські часи перед стратою в'язневі пропонували висловити три бажання. А що хотіла б я ? Мабуть поминаючи мій зовнішній спокій, в

душі моїй бунтувались якісь тривожні почуття і, щоб заспокоїти їх, притупити мені хотілось послухати якийсь гарний симфонічний концерт клясиків. Друге, що прийшло на думку - це написати листа. Написати до нікого не адресуючи, просто вилити на папір думки, що просились висловитись. Третього бажання не вдалось додумати, бо мене покликали до кімнати, з якої виводили вчителя. Запам'яталась деталь. Будинок, в якому приміщалась ця страшна установа з труп'ячими головами - гестапо - знаходилась в маленькому будинкові напроти лікарні. В ньому напевно жив якийсь лікар і для нього він був дуже відповідний. В кімнаті, до якої мене покликали (вже не пам'ятаю хто і як) спочатку був лише перекладач. Він до мене не обзивався. Мовчала і я. До кімнати зайшов якийсь німець, сів наскіс до мене на столі і спитав перекладача - *jude?* (жидівка) той поспішно відповів ні! О! Я ще нежидівочок не стріляв! Німачисько протягнув руку, взяв мене за підборіддя і зі сміхом сказав: «А вона гарненька!» Не знаю як сталося, але відрухово я відвела руку і ляснула його в лице. Він скочив зі столу і вже з револьвером в руках щось до мене шварготав, кричав. Розгублений перекладач став між нами. В кімнату вскочив ще один німець і почав вимагати, щоб йому сказали що сталося. Ще перед тим на запитання чи я знаю німецьку мову я відповіла заперечливо на здивовання перекладача, який знав добре, що німецька мова у нас був обов'язковий предмет, але змовчав. Я ж сказала, що вивчала англійську, надіючись, що перевірити не буде кому. Якраз один з тих, що надійшли трохи знав англійську мову і кинув мені якусь фразу, на яку на щастя, я могла йому відповісти. Але він не міг провадити слідства в тій мові, так само не могла б я підпиратись своїм знанням. Відмова від німецької мови давала мені можливість підготувати відповідь за той час як перекладач перекладав. Навіть в такій ситуації у мене гостро працював мозок і я прийняла таке рішення. Прибулий німець, виявився якийсь там «ген обер» – був шефом СД на Житомирщину. Він почав домагатись, щоб йому пояснили що сталося. Перекладач сумлінно переповів. Він посміхнувся і навіть якимось ласкаво промовив до мене: А якби я так вчинив? Я заливаючись сльозами витиснула: а хіба ваша шкіра ніжніша і не витримала б того самого?

Перекладач на мене визвірився: думайте, що говорите! Я того не перекладу. «Німець кричав: «Що вона говорить?» Я до перекладача: - Перекладай, тобі гроші за це платять. Остаточно перекладач якимось переклав. Я вже трохи заспокоїлась втерла сльози і чекала дальшого.

З сусідньої кімнати доносились голоси. Там переслухували Легенду. Не можна було зрозуміти як і що відбувалось там. Мене знов покликали до почекальні. За якийсь час до кімнати з вулиці зайшли п'ять старшин в словацькій уніформі, яка кольором відрізнялась від німецької. Їх

поставили в ряд передо мною і серед них я зауважила (полковника) Гриця Барабаша. А мене заставили вглянутись в прибулих і назвати того, який був у мене. Мозок запрацював приспішено. Я не знала, що сказати. Але на щастя, блиснула думка не признаватись. Якщо треба буде, то тоді можна сказати, що не впізнала. Вирішила твердо триматись такої настанови.

Офіцери стояли, здивовано дивились на мене, малу, незамітну, в якомусь старому пальті Зіни Константиновни. Напевно нічого не розуміли, всі крім Барабаша. Я пильно вдивлялась в їхні обличчя, хотіла щось вичитати з очей Гриця, але він не моргнув ні оком! Тоді я з певністю сказала, що ні одного з них не бачила перед тим, і ніхто з них до мене не заходив.

Слідкуючи за Барабашем, я побачила, що він вдоволений з моєї відповіді. Полковників відправили, а мені знов сказали йти до попередньої кімнати. Ніхто мною не цікавився більше, а з сусідньої кімнати доносились сердиті голоси. Врешті до мене знов зайшов «ген обер» і спитав:

«Чи той зупак твій наречений - ?»

Я розсміялась.

«Ні».

А він каже, що тебе любить і буде женитись з тобою.

«А – якщо ви скажете, що мене любите і будете женитись зі мною, то хіба станете моїм нареченим?» здивовано відповіла.

- «А я так і думав, що він бреше!»

Знов мене залишили з перекладачем, який до мене не обізвався ні словом. За якийсь час мене покликали вечеряти. Я дуже чемно подякувала й наївно відповіла, що в такому товаристві не звикла їсти.

- «А де ти думаєш їсти?»

- «Вдома».

- «А ти думаєш, що підеш додому?»

- «А деж я буду спати?»

Відповіді не дістала. Натомість мене чомусь покликали в кімнату де був Легенда. Щось там говорили, вже не пригадую, що саме, а тоді сказали, що я можу йти додому. Але мені не «йшлося»... «А він?» спитала, вказуючи на Легенду, який мені сердито говорив: «ідіть, ідіть!»

- За ним прийде його полковник». Із цими словами вивели мене з кімнати, а тоді на вулицю.

Я опинившись на волі була переповнена дивним почуттям. На вулиці був рух не зв'язаний з цим будинком, йшли люди по своїй волі – кому і куди треба. Я була зовсім вичерпана психічно і не знала, що з собою робити. Вільна! Але там алишився Легенда, якого напевно не випустять, розстріляють. Ахто ж повірить, що все відбулось так невин-

но, як відбулось?.. Скажуть, що зрадила і як із зрадницею розправлять-ся належно свої... Такого кінця я боялась найбільше. Як діяти? Куди йти за відповіддю? Ага, «полковник за ним прийде» сказали. Треба знайти того полковника, довідатись чи так воно має бути. Пригадала, що говорили про якийсь гараж в околиці Сінного базару, в якому на-правлялось їхнє авто. Пішла туди шукати. Обходивши всі можливі місця я, не знайшовши ні авта ні «полковника», направилась додому.

Вже стемніло, наступала поліційна година, після якої припинялось всяке життя в місті. Не пам'ятаю вже всього, що думала йдучи, але во-ля мене не тішила. Боялась, що приходить вона до мене дорогою ціною. Оті зауваги Легенди про «любов і нареченство» сприймала як якийсь засіб і пояснення його побуту в мене. Тому навіть не задумува-лась над тим. Усі була настановлена на потребу знайти Барабаша. З такого отупіння вивела мене зустріч, на одному з підходів до дому, двох «наших» хлопців. Вони втішено привітали мене і застерегли, щоб до хати не йшла, бо там засідка. На мене чекає гестапо. Хлопці були місцеві, житомирські, і один з них забрав мене до себе. Хоч я ніби жи-томирянка, і місто знала добре, а пригадати бодай вулицю на якій він жив з мамою я ніяк не можу. Як крізь сито пам'ятаю його маму, привітну і теплу і мабуть, боячись за сина, бажаючи щоб я скоріше від них забралась. Кілька ночей я перебувала в родині молодого подруж-жя. У них була маленька дитина і мені там не сиділось. Жили вони по-руч з будинком гестапо і я боялась за них.

Розділ 11

Київ

В Житомирі з'явився Отченаш (правдиве прізвище), якому було доручено зайнятись мною і вивести з Житомира. Він пізніше оповідав, що ідучи з Рівного до Житомира вступив до м. Корця в монастир, щоб там у монашок забрати теплі рукавиці, які вони плели. В дорозі наткнувся на німецьку поліційну заставу, яка перевіряла всіх, хто пересувався тим шляхом. Здивовано побачив, що при тому до кожної жінки придивляються особливо, прикладаючи, до них мої фотознімки.

З Отченашом ми від'їхали до м. Кодні де перебули серед гарних людей весь цикл Різдвяних свят і щойно по Йордані вирушили пішком в мороз і сніг до Києва, віддаленого на 100 кілометрів. Подорож для мене була особливо важка. Я не звикла до такого способу пересування, шукання нічлігів, харчів і т. п. Моє взуття (Валерійні боти) натерли мені так ноги, що бідний Отченаш мало не плакав, як побачив їх в Києві. Як ми добрались, купив мені вигідні теплі капці, в яких я вигоювала скалічені ноги.

Прибувши до Києва, я розшукала родину моєї приятельки Наталки Лукасевич, маючи паспорт на її ім'я, у них затрималась. На другий день випадково на вулиці зустріла «Андрія» (Мирона). Тоді мені прийшло на думку, що підпільникові краще бути нижчим ростом, бо «Андрій» на голову перевищував всіх перехожих. Ми умовили ділову зустріч, яка відбулася в домі Валі (прізвища не пам'ятаю). До цього часу з Валею ми не були знайомі, хоч якийсь час навчались в одному університеті. Валя була старша від мене і в 1941 році закінчила філологічний факультет Київського університету. Пізніше ми знову зустрілись, але вже не в Києві, а Львові. Від листопада 1943 року працювали разом при підпільній радіовисильні «Афродита». Про це буде далше. В зустрічах брав участь «Тарас» (Дмитро Маївський) і ще дехто. Я хотіла знати, які будуть мої обов'язки у Києві. Виглядало, що і вони не знають як мене використати. З розмов виявилось, що я знайома з посадником міста Києва Багазієм і його родиною. В м. Золотоноша старший Багазій працював разом з моїм батьком викладачем, не пам'ятаю якого предмету, в педагогічному Технікумі. Добре пам'ятаю обурення і неспокій мого батька як прочитав в стінній газеті заяву Багазія: «Чуйко думає, що математику можна викладати без знання марксизму - лєнінізму.» Це було сказане в страшному 1937 році. Скоро Багазії виїхали з Золотоноші.

І «Андрій» і Маївський спонукували мене відновити ці знайомства.

Я почала з мами Ігоря - Маргарити Олександрівни. Вона мене пізнала і виглядало, що втішилась. Коли я сказала, що я тепер живу в Києві нелегально і потребую документів, вона перелякалась. Мої спроби зустрітись з посадником і його сином не увінчались успіхом. Не прийняв Багазій і мого батька коли він дістався до Києва.

В Києві я розшукала знайомих, що через руїни не завжди вдавалось. Часом допомагали написи на розвалинах, що такі то, і такі, колишні мешканці, перебувають тепер в іншому місці. Я відбувала гутірки з людьми, яких мені рекомендували. Не давалось це легко. На питання, які мені ставили, я не завжди мала відповіді. Та й що я могла відповісти і порадити людям, які зилишилися в Києві з надією на краще. Переважно це були люди віку мого батька, або й старші. З перспективи років я бачу, що ті розмови були потрібні і їм і мені. Були це люди з життєвим досвідом. Деякі з них учасники визвольних змагань 18-20 років. Всі вони підтримували т.з. «українізацію в Україні». Перейшли всі сталінські чистки, арешти, заслання, втрати родин, але зберегли українську душу. В мені, в моєму поколінні вбачали, що їхні мрії, працю, не заглушив комуністичний режим. Декому з них просвічувала зоря комунізму, але всі вони зберегли українське єство. Крім того, при таких зустрічах існувала можливість натрапити на провокатора, чи якусь просовітську мережу, яка хотіла мене завербувати. Заходила я і до мельниківських «Літаврів». Будинок, в якому приміщалася ця установа, (на Нероновича 24) був мені знаний.

Там я зустріла декого з колишніх знайомих з Житомира. В Києві також зустріла одного з тих кого реєструвала у Львові (прізвища не пам'ятаю). Він і його дружина походили з Радомишля і вчилися в школі, директором якої був мій батька (1926-28). Вони пам'ятали мене ще дитиною. Часом я затримувалась у них на нічліг. Так одного разу з господарем я мала йти до «Літаврів», але його дружина попросила мене, щоб я залишилась і допомогла їй вирівняти сукню, яку вона шила, чи переробляла. Якраз в той день стався арешт керівників редакції і присутніх там людей. Загинула тоді голова Спілки письменників, творець видавництва «Літаври» поетеса Олена Теліга, її чоловік і багато інших. Там був арештований і мій знайомий. Приємною згадкою залишились зустрічі з Андрієм «Мироном» і «Тарасом» Маївським у Валі, коли ми після офіційних розмов переходили на інші теми. Тоді обговорювали все, що приходило на думку. Здавалось, що нема війни, нема переслідування і наша думка в той час була вільна - не скована обставинами. Та такі розмови і спільні зустрічі не траплялись часто, бо Валіне помешкання боялись розконспірувати.

Часами, після таких розмов, я в роздумуванні ходила вулицями і шукала «мого» Києва. Зима тоді була сніжна. На голові пам'ятника Т.

Шевченкові лежала шапка снігу, я її не могла досягнути. Бачила як з Бібліотеки Академії Наук німці забирали якісь речі. Університетські вікна світили пусткою. Вулиці Києва були майже безлюдні. Київ на той час на мене зробив гнітюче враження. Зруйнований Хрешатик і прилеглі до нього райони, робили це місто чужим і незнайомим, а повішані на пам'ятнику Леніна викликали у мене жах. Населення Києва ще не очнулось від трагедії Бабиного Яру. Про це неохоче оповідали, але завжди підкреслювали, що там німці знищили невинних людей. Євреї, які були в адміністрації і за якими було багато злочинів в перших днях війни виїхали з Києва з своїми установами. Довга облога Києва давала змогу багатьом покинути місто. Не дивлячись на чутки, які доносились з Заходу, про відношення німців до єврейства, багато з них сподівались, що при новому режимі вони зможуть жити.

В роки совітської влади населення було перемішане національне і люди зживались з собою не тільки по праці але й спільній кухні. Багато було випадків мішаних подруж. Пригадую як Наталчин дядько знаючи, що у мене фальшивий паспорт, спитав чи могла б я дістати такий для дружини його знайомого, єврейки. Я звернулась до «Андрія», переказала це прохання і він без ніякого вагання сказав дати потрібні дані про ту особу. За кілька днів такий паспорт я передала. Крім цього випадку, мені відомо ще два подібні.

В Києві був голод. Яюсь мені доставили трохи муки. Знаючи, що багато знайомих голодує, я свій «приділ» розділила і розносила потребуючим. Так одного дня в завірюху з торбинкою муки я вирушила до Валі. Йти було далеко. В одній постаті, яка тягнула санки, я впізнала Валю. Вона тільки головою показала на саночки і придушеним голосом сказала: батько. Я розгубилась, не знала як їй допомогти, запропонувала піти з нею на це місце де складали померлих. Валя, знаючи, що я не маю відповідних документів, відмовилась від моєї послуги.

Яюсь в розмовах про нашу працю серед населення Києва хтось зауважив, що необхідно більше уваги присвятити місцевому робітництву, а в тому і жіноцтву. Цим було доручено зайнятись мені. Я пробувала пояснити, що з робітничим середовищем я практично ніколи не зустрічалась і я не знала де за цими жінками-робітницями шукати. Відповідь була така: «А ви проbuyте», бо хто шукає, той знаходить.

Подумавши я пригадала, що на вулиці Керосинній, за радянських часів, був хлібзавод і я випадкове знала одну там робітницю Галю Приходько. Це давало мені зачіпку туди піти і запитати про неї. Я так і зробила. Не так легко було увійти до середини цієї пекарні, але яюсь мені вдалось. Очевидно ніхто з присутніх жінок не пам'ятав цієї Галі, але допитувались звідкіля я її знаю. Я пояснила, що я знала господарів в яких вона жила і додатково працювала. В пекарні пахло свіжим

хлібом і я поцікавилась куди забирається цей продукт. Виявилось, що вони працюють виключно для німців. При виході їх провіряють, щоб не винесли нічого з собою. Щось вони дістають офіційно, а щось крадуть. Тоді я сказала тій жінці, з якою я говорила (вона справила враження розумної і доброї людини), що в Києві є люди, які давно не бачили куска хліба, чи не можна їм якось допомогти. Жінка подумала і запропонувала мені зустрінутись з нею коли скінчиться її зміна. Не знаю, що вона про мене думала, але на зустріч принесла мені пахучу хлібину. Про що я з нею говорила? Виявилось, що тем було багато. Підказало одну тему авто, на якому було написано «хлеб». Я запитала чи вона знає кого такими автами возили за радянської влади? «Ой знаю, знаю. Таким автом возили арештованих.» Це вже дало зміст наших дальших розмов. В наслідок, яких час від часу, вона або хто інший з її знайомих, виходили на зустріч і виносили хліб. Я вже не пам'ятаю скільки разів я з ними зустрічалась, але виїжджаючи з Києва я заскочила до неї, щоб попрощатись, подякувати і просила допомагати тим, що до неї звернуться. (Вже перебуваючи в Галичині мені сказав Легенда, що Андрій дякував мені за хліб.)

Находила весна. Крім всього іншого в мене відчувався брак відповідного одягу і конче треба було дістатись до моїх речей, які залишилися у Львові. Про це я сказала Миронові. Він сам бачив, що те в чому я прийшла з Житомира не відповідає навіть для зруйнованого Києва. Не міг мені допомогти і батько, хоч дав мені своє літнє пальто, щоб переробити на зміну того, що мала. Коли батько від'їжджав до Житомира я ним передала речі – пальто і боти – з подякою пані Джулай, в яких я вийшла з помешкання і мене з Легендою арештували гестапо в Житомирі.

Дмитро Мирон-Орлик, Крайовий
Провідник на СУЗ і член проводу ОУН

Дмитро Маївський-Косар-Тарас
член Проводу ОУН

Розділ 12

З Винниці до Львова

Одного дня повідомив мене Мирон, що монтується моя подорож до Львова через Винницю. І дійсно, перед Великоднем 1942 р. з Винниці до Києва прибуло тягарове авто з Православної Церкви в своїх справах. Тим авто дісталася я до Винниці в супроводі Миколи Козака. У Винниці я зустріла своїх дальших супутників, письменника і публіциста Ігоря Костецького і знайомого з Києва «Олеся Весняного,» які також намагались дістатись до Львова. О. Весняний передав мені «грипси» до м. Львова і при тому сказав: що якби їх знайшли в нього, то його розстрілялиб - «А мене?» - спитала я. Вас не так шкода булоб як мене, спокійно відповів він. Я ті «грипси» зашила в свою шапочку, яку я мала на голові. Як мені сказали, що з Винниці до Львова ми поїдемо тим транспортом, що віз завербованих людей на працю до Німеччини. Нібито було домовлено з поліцаями (в чорних мундурах), які супроводжували транспорт, що вони не дуже будуть нас пильнувати, якщо трапиться нам нагода залишити транспорт. Розраховувалось, що будемо їхати через Здолбунів, де вже був нормальний зв'язок з своїми людьми. Чорних поліцаїв змінили, а транспорт направили по іншій лінії на м. Ковель. Я вже не пам'ятаю як довго ми їхали до цього пункту. В товарному вагоні, в якому я опинилася серед майбутніх невільників Райху, я була «білою вороною». Це були початки вивозу на роботи до Німеччини. Звичайно, з кожного села вибирали людей, яких хотіли позбутись. Я не знала села, але те, що я зустріла, мене просто вжахнуло. Це були дівчата, в яких кожне друге слово починалось з непристойної лайки... Тому, що дорога протягалася, я бачила, що мені доведеться бути довше в такому товаристві. Коли мої вмовляння не допомагали, я взялась до іншого. Запропонувала, що буду їм оповідати різні казки, але під умовою, що вони не будуть вживати поганих слів. Це допомогло. Слухачі мої були дуже пильні і так я знайшла з ними спільну мову, а я переповідала їм все, що колись читала.

Так ми доїхали до м. Ковель, де пройшли принизливі санітарні процедури. Хоч жінки і чоловіки були розділені, там де були жінки обслуга працювала мужеська. Нам приказали роздягнутись. Я скинула верхній одяг і чекала коли ті допомагачі заберуться. Коли мені нагадали, що я маю роздягнутися зі всього, я запротестувала вказуючи, що тут ходять чоловіки. На допомогу мені прийшла якась жидівочка, що працювала там як перекладачка. Вона сказала мені, що пізнає мене, бо була студенткою у Львівському університеті. Вона переговорила з

німцями, які супроводжували транспорт і мені було дозволено залишитись в штанцях. Не буду згадувати всього, що довелось тоді пережити. Коли вже ми сушилися і чекали на дезинфікований одяг, за своїми плечима я почула чоловічий німецький голос з пропозицією дати йому мій номер одягу. Він продовжував, питаючи, що я, інтелегентка, роблю серед тих людей? Він приніс позачергово мій одяг і вивів мене з того гурту. Я вже трохи заспокоїлась і між нами зав'язалась розмова. Він питав мене як я опинилась в цьому поїзді. На мою відповідь, що нас чотирьох (я) і три хлопці студенти, їдемо до Німеччини продовжувати навчання, як це обіцяли розвішані оголошення. Реакція німця була для мене несподіваною Він обурено сказав, що це неправда, ніяких можливостей для навчання, для нас, не буде. Вдаючи здивування, я спитала його як він, німець, може так говорити. На це почула відповідь: Я не німець, я австрієць. І запропонував мені їхати даліше в їхньому вагоні, що не входило в мої плани залишати цей транспорт. Я сказала, що я українка і маю обов'язок бути з своїми людьми. Це мабуть підняло мене в очах цього австріяка ще більше і він пообіцяв мені допомогти в Лінці, куди направлявся цей транспорт. А поїзд не рухався далій. Я довідалась про причину. Мої супутники, І. Костецький і О. Весняний, що їхали з мужчинами, були заарештовані. Вони вийшли з транспорту, щоб поголитись і їх затримало гестапо. Їхня перевірка затягнулась, але вони вперто тримались того, що, як і я, їдуть на студії до Німеччини. Гестапо вирішило, що вони вже в дорозі на покарання, звільнили їх і поїзд поїхав даліше. Нам треба було знайти час і місце, щоб відлучитись від цього транспорту. Я не знаю коли це зробили Ігор Костецький і О. Весняний, а нам з М. Козаком вдалось зробити це в м. Любліні. З різними перепетіями, через деякий час, ми дістались до Львова.

Вже на третій день, на умовленому місці, між Личаківським цвинтарем і Церквою Св. Петра і Павла, зустріла «Вугляра» (Володимира Лобая), який завів мене на зустріч з Легендою.

Коли я вже зустріла Легенду, він оповів, що було після того, як мене випустили в Житомирі. Виглядало так, що гестапо нічого не могло зрозуміти в чому наша провина. Мене випустили, а Легенду взяли на вечерю. Тоді надійшов «учитель» (той, за яким я так уболівала). Він розглянувся на сидячих і спитав: «А, де вона?»

У відповідь вони засміялись, сказавши, що з дітьми вони ще не воюють.

- То не дитина! То «бандерівка»!
- А цей? спитали, вказуючи на Легенду.
- Цього не знаю, якийсь солдат – відповів учитель.

Це німаків опротивило. Вони схватились з місця, випхали задвері Легенду, а самі сіли в авто і поїхали за мною. Не заставши мене, зроби-

ли засідку, від якої мене остерігли хлопці.

Легенда розпитав про мої дальші плани, яких фактично в мене не було. Не було і тих речей, на які я надіялась. Знайомі львівські родини не проявили бажання в чомусь мені допомогти. Я мала на думці зібрати те, що залишилось з моїх речей і якось вертатись до бабуні, мого брата і батька, що були під Бердичевом. Арешт в Житомирі, Київ і складна подорож до Львова мене вичерпали фізично. Треба було набратись сили.

З Легендою я пішла на зустріч з М. Лебедем. Він був докладно поінформований Легендою і Г. Барабашем про Житомир. При чому обидва розповіли мені про те, що було мені невідоме - і як випустили Легенду, затримали Барабаша, як вдалось йому вийти з тої халепи.

Цікава дальша доля «полковника» Барабаша. Те, що він оповідав просить на папір як фантастична повість, яка в житті була дійсністю. З ним я зустрілась у Львові весною 1942 р. Він говорив, що дуже вдало я тоді його не «впізнала», бо легше було самому виплутатись з біди. А він тримався своїх добрих документів. Вдавав з себе ярого німця, офіцера, і відповідно поводився, коли його затримали до вяснення. Жартуючи говорив, що вся надія була на те, що його «покровитель» знаходився десь на фронті, що може там загинув, бо не дуже вірив, що той захоче ризикувати і обороняти його. А тим часом Гриць поводився як належало старшинському званні, виставляв свої чоботи на коридор, щоб йому чистили (хоч з кімнати він не виходив на вулицю). Йому приносили добрий харч, який він замовляв. Така ситуація трохи затягнулась. Але німця таки розшукали і він підтвердив все, що Гриць за той час наоповідав. Гриця перепросили, а він зажадав усі протоколи переслухань, а серед них була пачка копій моїх фотографій, які ще раніше передав мені при зустрічі Микола Лебідь у Львові.

Коли ми гуртом обговорювали цю незвичайну розв'язку, то прийшли до думки, що той учитель за 3,000 рублів продав мене. А в німців мій вигляд не викликав думки, що я можу відігравати якусь роллю в нелегальному русі. Відсутність Валерії допомогла, бо думали, що це вона замішана в цій справі.

Розділ 13

На Хуторі

Щоб мене трохи підкріпити фізично, Влодко Лобай «Вугляр» запропонував примістити мене в його сестри на хуторі біля Стоянова (Радохівщина). За пару днів я туди відїхала. Це для мене була дійсно добра розв'язка. Привітна сестра Лобая, вдова, зустріла мене - щиро і тепло. Виянилось, що в Стоянові перебувала в той час сестра Климова - Марійка. З нею ми познайомились і зблизились.

Я думаю, що вона була приблизно мого віку. В розмові з нею я довідалась, що вона бездомна - не має власного пристановища і цілий час перебуває в чужих людей. Не пам'ятаю рівня її освіти, але вона закінчила курси керівничок дитячих садків і літом працювала з дітьми. Була привітна і люди до неї відносились добре, не тільки тому, що вона була сестрою Легенди, про що не всі знали. Як уже я мала відвагу говорити з Легендою про приватні справи, я порушила питання якогось забезпечення її життя. В мене була думка, що десь в районах, в яких вони обидвоє не були знані особисто, знайти для неї приміщення, яке для них обох було б спільним домом. Ідея сподобалась, але не була втілена в життя. Після смерті Івана, ми з Марійкою зустрічались у Львові. Вона в той час брала активну участь в організаційній сітці і часто перебувала в невідомих мені місцях.

Життя на хуторі було для мене цілющим. Для зв'язку до мене був приділений Степан Мудрик «Мечник», який доставляв мені пошту і літературу. Не забував про мене і Климів- Легенда і час від часу відвідував цей хутір, де почувався як вдома. Тут ми мали змогу познайомитись ближче. Я розуміла, що я його цікавлю як людина з іншого світу, і в наших розмовах ми намагались зрозуміти, що нас об'єднувало і роз'єднувало. Як пригадую, у мене такі зустрічі не викликали якихось особистих почувань.

Світ Легенди для мене був також незнайомий. До ОУН я попала зовсім випадково - без попереднього ідеологічного вишколу, без декламації Декалогу і правил націоналіста, ставанням на струнко і підійманням руки. Але мені ця організація органічно відповідала і своє членство в ній я сприймала серйозно. В розмовах з Легендою ми заторкували багато проблем.

Легенда думав ширшими масштабами. В наших розмовах його цікавило життя студентів радянських університетів, зокрема предмети воєнізації. Студенти Київського Університету мали позалекційні обов'язки пройти певні воєнізовані курси. В цьому можна було зроби-

ти персональний вибір: парашутисти, освоєння кулеметної стрільби, санітарні курси і курси річного судноплавства. Ми з товаришкою вибрали останнє. Для нас воно було більш романтичним і мабуть ми себе вже уявляли на капітанському мостку. При першій нашій зустрічі з керівником цього проекту, старим капітаном, наші рожеві мрії розвіялись. Він зустрів нас ласкавою усмішкою і довідавшись про нашу ціль освоїти премудрість керування річним пароплавом дозволив нам вступити на капітанський місток і потриматись за кермо. На цьому скінчилось наше «опанування» водного транспорту.

Таке моє вияснення Легенда сприйняв із захопленням. В його голові відразу зродилась ідея використання річного судноплавства, а мені запропонував написати про творення річних портів. Був дуже розчарований, коли я його запевнила, що ніяких знань у цій ділянці не маю. Мабуть, щоб я не нудилась на хуторі, час до часу, давав мені певні завдання, про що, я вже згадувала. Подібним проектом до організації річних портів було прохання подати йому характеристику португальського диктатора Салазавра. Правда для цього він привіз мені якусь допоміжну літературу в польській мові. По деякому часі, це завдання виконала. Не знаю як Легенда його використав, але скажіть мені хто тоді, крім нього, цікавився такою постаттю?

Більше зрозуміла для мене була ширша тема, яка носила назву «методи і засоби советизації українського населення.» Вже як показує назва цієї теми, завдання було широке і вимагало великої праці. Додаткових матеріалів, з яких я могла черпати конкретні відомості, під руками не було. Спочатку я думала, що ця тема для мене непосильна, але пізніше почала аналізувати своє життя і середовище, в якому я проживала. Знайшовши вихідний пункт цієї теми, справа пішла легко. Днями я записувала те, що пригадувала ночами. Незадумуючись раніше над тим, що відбувалося навколо мене, я зрозуміла, що та «советизація» населення відбувалася дуже планово в усіх галузях життя. Починаючи з дитячого садка, дітей привчали до нового думання. В першу чергу ліквідувалася релігія, а з тим і засади християнської моралі. Тому, що я жила в двох світах: в міському і сільському, я бачила наочно, який це мало вплив на населення. Знищення керівних постатей серед української інтелігенції, нелюдський геноцид 1933 року були мені вже тоді доказом, що та радянська влада не була владою робітників і селян. Дуже рано в житті я побачила як нас учили слідкувати не тільки за чужими, але за членами своєї родини, ставлячи в приклад Павліка Морозова, який доніс на свого батька. На цю тему було створено багато пісень для дітей. Очевидно, що в деяких родинах робили спроби виховати своїх дітей якимось поза цією пропагандою.

Ця пропаганда була всюди. Вона переслідувала населення голоса-

ми гучномовців, які вказали в пам'ять людей. «Патріотичні пісні» за-своювались несвідомо і часто, не вглиблюючись в їхній зміст, повто-рювались. Як доказ цього я привела два приклади. Перший -- вже ко-ли я була студенткою мене відвідав батько в Києві. Була весна. У відчинене вікно доходили голоси дівчорі, яка маршувала в підвір'ї співаючи: «Ми діти тех, хто виступав на бой з Центральною Радою.» Мабуть це мені пригадало моє дитинство і я почала повторювати сло-ва їхнього маршу. Я побачила як батько, почувши мій спів, переглянув-ся з господинею, і сказав одне коротке слово: «Якраз!» Це мене опри-томнило. Я зрозуміла, якраз ці слова не можуть відноситись до мене. Другий випадок був подібний. Вже коли в Галичині я відвідувала в Со-лотвині батька, я в його присутності щось наспівувала. Цим разом це була «пісня про Сталіна». В Університеті ми з товаришкою, щоб про-явити обов'язкову свою позалекційну активність записались до сту-дентського хору. Якраз тоді диригент дістав «пораду» вивчити цю пісню. Сопранам, щось не вдавалось і ми повторювали її без кінця. «Пісню про Сталіна починаєм день, кращих ми не знаємо на землі пісень». Мабуть я повторила цю фразу декілька разів і присутній бать-ко таки не витримав і сердито сказав: «Тьфу! Хіба вже дійсно не має кращих?» Я розсміялась - пояснила батькові причину мого співу.

Праця над цією темою дала мені багато для розуміння того, в чо-му я росла. Писала я про те, як часто самотійно молоді люди шукали інші дороги. Особливо це відчувалося серед студентства, коли збира-лася молодь з різного соціального середовища з різними досвідами. Праця ця тривала кілька тижнів. Я списала багато зошитів. Іван був захоплений, перечитавши написане і забрав не давши мені переписати «на чисто». (Вже пізніше, до цієї теми вернувся Микола Лебідь, який мав змогу перечитати написане.)

Легенду цікавило все, що робилося в той час на окупованій німця-ми території. Говорячи про впливи похідних груп, серед населення, я зауважила, що багато членів з походу цього, хоч і йшли з великим ен-тузіазмом, абсолютно не були підготовані до того з чим вони зустрілись. Велику шкоду приніс поділ на «бандерівців» і «мель-никівців», і та боротьба, що точилася між ними. Маючи вигідне стано-вище «східнячки», я мала змогу в Житомирі зустріти представників обох груп.

І про це говорила я, не знаючи як Легенда це сприйматиме. Мабуть ті розмови впали на добрий ґрунт, бо вже кілька місяців пізніше в листі до мене писав, що зустрічався з провідником мельниківців (В той час був «Ольжич» Кандиба). Навіть сказав йому про наше одруження.

Невідомо, якби склалися відносини між цими двома організаціями, але Легенда і Ольжич згинули з рук спільного ворога. Багато подібних

тем ми підіймали в своїх розмовах і майже ніколи не мали часу на якісь приватні теми. Легенда завжди бував коротко, мав якісь невідкладні справи. Колись в Житомирі мене запитав «Хома» чи я наречена Легенди? І коли я заперечила, він сказав, що в зустрічі з ним Легенда поцікавився як там справується його дівчина? Тоді я вияснила «Хомі», що це треба розуміти, що я працюю в ресорті Легенди. Так я розуміла тоді, так розуміла пізніше і не бачила в ньому «жениха».

В свої 20 років я не збиралась виходити заміж. Навіть перед війною у мене не було думки про одруження. Тоді я знала, що маю закінчити університет, здобути освіту, яка оприділить мої дальші життєві плани...

Зустрічі з Легендою ставали все більш особистими. Мій побут на хуторі продовжувався.

Від'їжджаючи з м. Львова, я дала йому адресу, де знаходяться рештки моїх речей. Тепер вони мені були необхідні і я просила якось мені їх доставити. Не судилось! В поїзді, яким везли дві мої валізи Іван і Влодко Лобай, була німецька облава і вони обидва відмовились від тих речей, а самі якось зійшли з поїзда.

Пам'ятаю з яким жалем про це вони мені оповідали, бо були свідомі, що це був увесь мій «масток». На диво я прийняла цю втрату досить спокійно, чим здивувала двох революціонерів. В час перебування на хуторі, я опрацювала декілька вишкільних рефератів на підставі творів Лесі Українки, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших. Деякі з них були передані на Волинь, які особисто забирав Ананій Закоштуї (провідник Волині.)

Моє перебування на хуторі не пройшло непомітним серед населення Стоянова. До мене звернулися молоді люди з проханням допомогти їм приготувати виставу і принесли вибрану ними п'єсу. Перечитавши її я рішила переконати театральних ентузіястів змінити на іншу. Так мені вдалося перечитати їм драму Т. Шевченка «Назар Стодоля», яка припала їм до вподоби. Мушу сказати, що серед них були дійсно таланти, які легко вживались в свої сценічні образи. Особливо були талановиті дівчата. Я й досі пам'ятаю героїнь з творів Лесі Українки «Гришниця» і «Ефігенія в Тавриді». Як мені оповідали пізніше, то цей почин наслідували і в інших селах.

Стоянівці виїжджали на гастролі до сусідніх сіл аж поки головні герої вистави не пішли до УПА.

Наші розмови з Легендою набирали все більше особистого характеру. Після Житомира, я вже не відважувалась на якісь недоречні жарти, але не втрималась і спитала, як він, такий скромний, придбав собі такий претензійний псевдонім? Він розсміявся і сказав, що це випадкове.

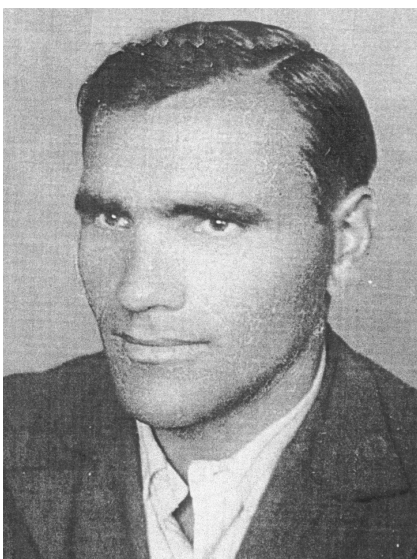
Пояснив, що коли треба було міняти попередній псевдонім, він на якомусь грипсі написав Євген-Легенда. Не зрозуміле слово сприйняли як псевдонім і він почав виступати як Євген Легенда. Пізніше, ім'я відкинули, а Легенда залишилось за ним.

До Стоянова Іван прибував з Володимиром Лобаєм. «Влодко», як його всі звали, був найближчий до Івана. Він був не тільки приятелем, був побратимом, братом і охоронцем. Казали, що коли його гестапо арештувало, він сказав пророчі слова: «Тепер піде Іван.» Так і сталося. Влодко був сильної будови і витримав страшні тортури того самого ката. Пережив концентраційний табір, вийшов на волю і переїхав до брата в Канаду, де помер. Вони були різні і будовою і характером, але якось доповнювали один одного. Коли були на хуторі, вільні від організаційних справ, жартували і співали, хоч обидва не мали ні голосу, ні слуху. Було приємно бачити їх такими безпосередніми і щирими. Часом Іван просив мене співати і вихваляв мій спів, хоч я знала, що не маю відповідних обдаровань.

Як я згадувала, наші зустрічі були завжди короткі. Іван не мав часу на приватне життя. Його завжди кудись кликали обов'язки, про які ми ніколи докладно не говорили. Часом він пробував мені щось оповісти, але, як я уважала, в сказаному було більше фантазії, як правди. Вдачею він був романтик з ліричною душею, що трудно узгіднити з його реальним образом, твердим і незломним в служінні українській ідеї. Незважаючи на своє організаційне становище, на свій інтелект, на відміну від інших членів проводу Організації, легко знаходив дорогу до звичайних людей, які за те платили йому своєю відданістю. Доказів в цього було багато.

Галина Чуйко

В. Лобай

І. Климів

Розділ 14

Одруження

*У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного
Я любила вік лицарства.*

Леся Українка

Ближче знайомство Легендою пригадало мені мої юні літа, коли мене захоплювали героїчні літературні герої. Особливе враження на мене справив герой з книжки, яку подарував мені батько у 1936 р.

В квітні мені розпочинався 16 рік життя. Вік, в якому кожна дівчина бажає позбутися, накиненого їй дитячого вигляду. Я не була винятком. Мені найбільше хотілося змінити мій зовнішній вигляд. У радянській школі не було учнівської форми і мої товаришки одягались в те на що дозволяли фінанси їхніх батьків. В малому місті це не було аж надто помітно і всі ми, дівчата, були без великих претензій. Але час робив своє і мені набридли мої шнуровані черевики і я мріяла щоб їх змінити. Про це я без кінця говорила батькові і приводила приклади товаришок, яким уже справили більш відповідне до віку взуття. Якраз в той час батько мав відрядження до Києва і я сподівалась, що він привезе мені бажаний подарунок. Прийшов і жданий день народження, а подарунка не було. Властиво був, але не такий як я сподівалась. Біля ліжка на столикові лежала книжечка. Невелика, навіть не якась альбомне видання, і виглядала не зовсім новою. Яюсь я здобулась на подяку, але книжкою не зацікавилась. Довго пролежала вона нерозгорнута, аж поки я не звернула уваги на заголовок: «Гедз». Мене зацікавила ця назва бо літера 'г' вже в двох попередніх правописах була позбавлена права займати своє місце в українському алфавіті і об'явлена націоналістичною. Я подумала, що книжку цю батько не міг купити в книгарні і придбав її виключно через цей заголовок. Це застало мене взятись за читання. Досить скоро зміст твору мене захопив. Сюжет не був пов'язаний з гедзом, який кусає худобу на паші, а був псевдонімом головного героя твору - Артура. В творі було дві сюжетні лінії. Одна - боротьба італійських «карбонаріїв» за самостійність Італії і друга - боротьба Артура з Католицькою церквою, головне з кардиналом.

Крім Артура були там ще інші персонажі, з яких я запам'ятала Ему співучасницю Артурової групи. Вся повість була наснажена поди-

хом боротьби цих людей їхнім лицарським відношенням і що дивне - болючою ненавистю до кардинала, який не підтримував боротьби. Щоб не переповідати повного сюжету я закінчу тим, що Артур згинув і вирок смерти йому підписав кардинал. Цікаво, що повість ця була пізніше рекомендована юнацтву російською і українською мовами під назвою «Овод». Прошло багато років а той гедз залишився в моїй пам'яті на все життя і мабуть дещо вплинув на мій погляд на життя. Вже в Америці я довідалася, що автором цієї повісті була жінка Є. Войнич - англійка одружена з хорватом цікавилася Україною, перекладала Шевченка на англійську мову і до смерти зберігала «Кобзар» Шевченка завінений у вишиваний рушник. Померла в Нью Йорку здається у 80-их роках. Твір цей захопив мою молодечу уяву і Артур став еталоном героя цієї уяви. Ніхто не може передбачити свого майбутнього, але Іван Климів непередбачено став моїм Артуром...

З часом, я зауважила, що зацікавлення мною Легенди, переходить в іншу площину і він мені офіційно освідчився, попросив згоди стати його дружиною.

Правду кажучи, такого я не сподівалася. В Житомирі він хвалився, що має дівчину. Між нами була досить поважна різниця віку, але мій життєвий досвід був більший і я реальніше дивилася на життя. У нього все було спрощене. Він ніколи не жив нормальним життям і мабуть бажання одружитися прийшло тому, що поодружувалися приятелі. Його не можна було не любити. Але я бачила, що для спільного життя, самої любови за мало. Для цього у нас не було ніякої матеріальної бази. Підпілля також не сприяло подружньому життю. Все це я, розгублена пропозицією, намагалась йому пояснити. Але, як і в інших випадках, коли він приймав якесь рішення, то доводив його до кінця...І я дала свою згоду.

А щоб, було як «годиться» в таких випадках, Іван хотів заручитися ще й згодою мого батька на це подружжя. В цій справі він послав Тимоша Мельника до батька. Я знала, що мій батько буде проти мого одруження. Але розуміючи, що тепер впливу на моє рішення він не має, він написав листа, в якому зазначив, що моє самостійне рішення - це наслідок системи, в якій я зростала і додав, що хотів би, щоб мій вибранець не був москалем чи комуністом. В цьому Тиміш Мельник його запевнив. Треба було вирішити, в якому обряді відбудеться наш шлюб. Я хрещена і вихована в православ'ї. Хотіла, щоб такий важливий крок в моєму житті відбувся в православному обряді. Але в Галичині - не було Православної Церкви, в якій можна було відверто назвати наші імена. Вибір впав на Греко-Католицьку Церкву, де священником був Іванів приятель. Іван, як добрий католик, перед тим звернувся до Мит-

рополита Андрея Шептицького, з яким він був добре знайомий, про дозвіл на одруження з православною. Дозвіл він одержав з допискою, що коли у нас будуть діти і я захочу їх хрестити в православному обряді, то щоб Іван не робив перешкод у цьому. На жаль, цей цінний документ в мене не зберігся. Пропав з іншими моїми речами при радіовисильні «Афродита». Наш шлюб відбувся 22-го вересня 1942 р.

Не все відбулось так як плянувалось. На шлюб не міг прийти М. Лебедь з дружиною Одою, що мала бути посаженою матір'ю Івана, але яка якраз в той день стала матір'ю дочки Зоряни.

Більшість із запрошених Іванових гостей не вірили в цей шлюб. Гадали, що це Легенда скликає якусь чергову організаційну зустріч. З якихось причин на шлюб спізнилися найближчі приятелі Івана, Володимир Лобай і Іван Шевчук, які мали привезти не тільки убрання для молодих, а й шлюбні перстені. (Як пам'ятаю, Степан Мудрик привіз своїх батьків).

Шлюб відбувся в с. Перятин (Редехівщина). Прізвище отця - Кізима. Весільне прийняття відбулося на хуторі біля Стоянова на Галицько-Волинському кордоні. Було багато дарунків.

Мені було зрозуміло, що всі ці дарунки, гарні і дорогі, були виявом особливої симпатії до Івана. Мабуть ніхто в той час не думав проїхню недоречність, в тому нашому підпільному житті. Це для нас стало я-

ним дуже скоро. Всі вони залишились на хуторі, крім подарунку від Оди.

Мабуть кожна молода дівчина роздумує над моментом свого одруження: з

Це було вже по шлюбі.

Владко який «зловив» цей момент, говорив, що якби Організації забракло грошей, то він розповсюдить це фото.

Наше шлюбне фото 1942 р. Листопад - Львів

ким, коли і як воно має відбутися. У моєму випадку, сталося зовсім інакше. Біля мене не було не тільки рідних, але навіть близьких приятелів. Звичайно молоді перед шлюбом розмовляють із своїм священником, який пояснює їм цілу процедуру. В нас не було часу на це. Коли під час вінчання прийшло до т.з. присяги, яка для обох партнерів неоднакова, я уважно вслухалась в слова, які промовляв мій суджений. Коли прийшла моя черга, я зауважила, що для мене додано додаток: «послушенство». Зі всією любов'ю - пошаною до мого майбутнього чо-

ловіка, я не могла цього прирікати. І замовкла. Розгублений отець повторив ще раз, а я мовчу. Тоді обіззався Іван до отця: йди далі, бо вона не скаже!

Нагадується цей епізод тому, що коли Іван був у Митрополита Шептицького і той запитав про наше одруження Іван оповів йому про цей епізод, що викликало щирий сміх Митрополита.

Вже після нашого весілля, ми вибрались до с. Перятина, до священника, який нас вінчав. Отець, який був неодружений, не маючи чим нас прийняти, крім яєчні, подарував мені гарний перстень. Коли ми вже виходили з села, Іван затримався коло однієї хати і сказав, що мусить туди зайти. В хаті нас, як я відчула, зустріли трохи розгублено, але коли Іван представив мене як свою дружину, ситуація змінилася. Як виявилось в розмові, за часів радянської влади Іван якийсь час перебував у них. Якраз тоді енкаведисти перевіряли село, вийти з хати не було змоги. Догадлива господиня сказала Іванові лягти в ліжко і зав'язатись хусткою. Коли енкаведисти зайшли до хати, то застали картину, як коло «хворої» матері безнадійно голосила дочка. На питання чому вона плаче, почули «вмирає мати на тиф,» ждемо отця з Дарами. Представники влади вискочили з хати.

Після того, відходячи з хати, Іван жартом сказав до їхньої дочки-підлітка, що як підросте то він з нею ожениється. Тепер, побачивши Івана, дочка подумала, що він прийшов, щоб здійснити свою обіцянку, а дівчина вже мала свого хлопця. Почувши, що Іван одружений, всі з полешкою заспокоїлись. Ми довго сміялися з цього епізоду і я спитала чи ще багато у нього таких «наречених.»

Я була свідомою, що після подружжя мій дальший побут в цьому чарівному провінційному закутку, серед цих милих і привітних людей, закінчиться. Лишались спомини, серед яких я пережила багато веселих, комічних подій про які хочу оповісти. На хуторі Лобаїв я пізнала зовсім інший спосіб життя, з яким я дотепер не зустрічалась. Село і його побут, мені були відомі лише з оповідань і книжок, а тут перед мною розкрилась дійсність.

Влодкова сестра господарила сама, з допомогою далекого родича - каліки Івана. Мені хотілось чимсь допомогти. Якось господині не було вдома, на господарстві я була сама. «З гір» прийшли дві жінки, шукаючи роботи. А я чула від господині, що треба прополоти пшеницю. Не довго думаючи, я їх найняла, показала лан пшениці, який був відразу за вишневим садком і сказала, щоб прополоти, але не виривали маків. Жінки здивовано на мене подивились. Вони досить скоро справились з роботою і я їм заплатила, напевно більш, як належалося, з чого вони були задоволені. Коли вечором прийшла п. Марія я їй розказала про це. Вона була вдячна, що ця справа полагоджена. На другий день ран-

ком мене розбудив сміх, який доносився з кухні. Коли я поцікавилась причиною, вона повела мене за вишняк до пшениці і показала як по всьому полі цвіли маки. Я залюбувалась красою і сказала - «а правда гарно?»

У Лобаїв був «заслужений» кінь - каліка. Він вже для праці в господарстві не був придатний, але був дуже шанований. Свою травму ноги він дістав тоді коли виніс з погоні від енкаведистів Влодка і Івана. За те мав повну «емиратуру». В добрі дні, Іван - наймит, виганяв його на луг, і спутаний він там пасся. Я любила коней і часами приносила йому моркву, чи ще щось. Одного разу я була сама вдома і через вікно побачила як цей кінь прискакав на трьох ногах з пасовиська. Я хотіла його впустити до стайні, а при тому ще зняти путо, що для мене було майже героїчною операцією. Я була в піжамі, а на голові мала хустку. Якось мені вдалось розпутати «Карого» і коли я піднеслась від нього - на порозі стайні я побачила незнайомого чоловіка. Якийсь дивний погляд, яким він розглядав мене, насторожив мене, а кругом не було ні живого духа. Виглядало, що чоловік цей був розгублений побачивши мене, і глибокодумно сказав: «чорт тебе знає, чи ти хлоп чи баба?» Моя піжама і хустка не вміщались в його поняття. Я швиденько пройшла до хати, замкнула двері і чекала, що буде далі. Він не пішов за мною, постояв і десь зник. Дуже скоро з'явилась п. Марія, яка сказала, що в напрямку сусіднього хутора пішов Пилип - божевільний. Вона аж перехрестилась як я їй розповіла, про те, що відбулось. На другий день ми довідались, що декілька км. від нас Пилип зарівав жінку...

Іванова сестра Марійка розпочала працю виховниці в дитячому садку в с. Витків. Село запам'яталось мені тим, що в ньому народився і був похований світової слави співак О. Міщуга. Я часто туди їздила, оповідала дітям різні історійки, вірші, а також і про їхнього земляка. Як вже вважала себе досить обізнаною з сільським побутом, почала виїжджати на короткі віддалі, запряженим парою коней, возом. Я вже вміла запрягти і розпрягти їх. Чомусь мені треба було в село Волсвин, село, з якого походив Лобай. Погода була гарна, дорога приємна серед піль і сіножатей. Проїжджаючи мимо висипаної могили, я зупинилася і поклала під хрестом оберемок червоних маків, які цвіли в той час. До села було вже недалеко. Але тут мої коні відмовили мені послуху. Як я не намагалась заставити їх виїхати на дорогу, вони ігнорували мене зовсім і спокійно паслися. Мабуть треба було вжити доброго батога на них, чого звичайно я не могла зробити. Вирішила залишити коні з возом і пішла до села шукати допомоги. Мені було соромно, але іншого виходу я не бачила. Я зайшла до родини Лобаїв (я вже в них бувала, вони мене знали,) застала там Влодкового кузина-семінариса, який вже без мене знайшов і привів мій неслухняний транспорт. До с. Стоя-

нова він вже відвозив мене сам. Помимо цього, то я й даліше любила коней і ще не раз користувалась їхніми послугами.

По одруженні Іван залишив мене в Стоянові. Лише два тижні по шлюбі ми пробули разом у Стоянові. В той час Марійка, Іванова сестра, знайомила мене з своїм родом. Ми відвідали їхнє родинне село Сілець. Познайомила вона мене з своїми родичами, побували на цвинтарі і поклали квіти на могилах їхніх батьків. В Сокалі я зупинилась в родині Івана Бойка. Мабуть невідповідково Іван вибрав це молоде подружжя для мого знайомства з Сокалем. Івась Бойко і його дружина Маруся зустріли мене ніби близьку родину. В той час у них була вже кілька-місячна доня, яку я залюбки бавила, а вечором щасливий батько колисав її співом «Ставок заснув». Це була така як мені здавалось щаслива родина, що могла служити прикладом як в підпільних умовах можна створити родинне життя.

Вечором господарі були запрошені на чиєсь весілля. Я пропонува-

І Бойко з Оксаночкою (жовтень 1942 р.)

ла, що залишуся за няньку вдома, але вони, на жаль, не погодились і взяли мене з собою. Вже був вечір як ми вибрались на те весілля. Було темно і на якомусь нерівному сокальському хідникові я звихнула ногу. Незважаючи на біль, щоб не турбувати Бойків, я відмучилась на тому весіллі. А коли вдома побачили в якому стані моя нога, то розпачу не було меж. Я не нарікала і вдавала, що мене не болить, бо знала, що за-

Дружина Івана Бойка (Маруся)

пляновані відвідини в родинному селі Івана Бойка, Тартаків. В Тартакові Івасева мама аже руками сплеснула як побачила мою ногу вже без черевика. Наказала внести до хати бочівку, наляла гарячої води і накидала дубової кори. Казала, що це мусить допомогти відразу. В той час відвідували нас гості, бо всі хотіли бачити, яку то жінку вибрав собі Легенда. Пухлина не сходила і Івасева мама сказала, що треба покликати Іцика. Мене трохи здивувало це ім'я, але досить скоро з'явився мій «куратор» з виразними симітськими рисами. Він відразу сказав, що мамин лік добрий, але забажав оглянути ногу. Бідний Івась бігав коло нас і казав: «А чи ти знаєш, що ти робиш?» на що Іцик дуже авторитетно відповів: «Ну! Я всім коням ноги направляю!»

Була ще цікава заувага одного відвідувача. Та якби ми знали, що Івась хоче женитися, то знайшли б йому дівчину з цілими ногами. Вечером ми були знов у Сокалі. Нога хоч і неболіла вже так, але була припухла. Іцик наказав лежати і не рухатися. Розвідка працювала добре. Не вистигла я відпочити від Тартакова як з'явився Іван. Він, мабуть

не привітавшись, відхилив накривало з моєї ноги і радісно вигукнув: Є нога ! Пізніше пояснював, що йому сказали, що я зламала ногу і він уявляв, що я взагалі без ноги. На другий день ми відїхали до Стянова.

Івась Бойко супроводжував нас аж до Кам'янки-Струмислової. Пройшло багато часу, коли я знов його зустріла. Як здавалося, родина ідилія не тривала довго, гестапо заарештувало Івася і запроторило до концентраційного табору з якогось він ледь живий вийшов на волю звільнений американською армією.

Відгомін від нашого одруження розійшовся широко і вже в листах Іван попереджував мене не триматися «Лобаєвого» хутора, а перейти в інше місце. Зрештою ми зрозуміли, що треба якось налагоджувати наше спільне життя. У Івана це все було спрощене. На мої зауваження, що у нас не має найпотрібніших речей, він фантазував про вигідне помешкання для мене, зі всіма атрибутами, які напевно бачив у знайомих подруж. Були різні варіанти, навіть такий: митрополит Андрей пропонував свою допомогу влаштувати мене продовжувати освіту в Чехословаччині. Іван був непевний як я сприйму таку можливість. Але моя думка була, що для того, щоб розлучатись тепер, нам не потрібно було одружуватись.

З такими перспективами, на початку листопада 1942 року, ми переїхали до Львова. Обговорюючи наше спільне життя, Іван правильно вирішив, що я мушу жити по можливості легально. З таким рішенням ми опинились у Львові. Через свої знайомства Іванові вдалось влаштувати мене вихователькою дівочої бурси в системі Українського Допомогового Комітету. Ця бурса приміщалась в підвір'ї «Волоської церкви» в будинках колишнього Ставропігійського Братства.

Праця мені відповідала. Тут було зібрано понад 90 дівчат з різних районів Галичини. Найбільше було з Гуцульщини. Ті дівчата ходили до різних шкіл. За навчання і побут оплачували їхні батьки харчами і грішми.

Мої обов'язки виховательки не були чітко окреслені, але я сама виробила певну програму, в яку входило: національне виховання, мораль, гігієна і контролю їхніх успіхів в науці. В бурсі мені належалась кімната, харч і ще якась оплата. Іван, як звичайно, бував у Львові принагідно і ми зустрічались у знайомих. Так виглядало наше спільне життя.

4 грудня прийшов до мене до бурси зв'язковий і сказав, що Іван у Львові. Я передала свої обов'язки у бурсі і поспішила до школи на Личаківську вулицю, в якій жив директор Возняк з родиною. В той час там були деякі наші речі і коли Іван бував у Львові ми там зустрічались. В бурсі, в моєму помешканні Іван ніколи не був, щоб на випадок якоїсь «всипи» не накликати біди на цю установу.

У паньства Возняків Івана я не застала, але він скоро надійшов. Був, як звичайно, втішений нашої зустрічі і з усміхом подав і сказав - «а я тобі яблучко приніс.» У паньства Возняків був маленький, мабуть трьохрічний синок Любчик, який ласо дивився на це яблуко. Очевидно він його дістав. По скромнім обіді Іван сказав, що має побачення із зв'язковим з Києва. Чомусь у мене було якесь тривожне передчуття. Я знала цього зв'язкового Марка з Києва, і він чомусь мені не подобався. Я сказала про це Іванові, та він не звернув на це уваги. Сказав лише, що йому треба зайти до «хати» де була його зимова куртка, бо вже прийшла зима. Коли він відходив і вже був біля дверей, я не знаю чому, як ніколи перед тим сказала: «Не йди». Іван повернувся усміхнений і промовив: «О, моя Галюня набирає характеристики дружини, не відпускає мене.» Поцілував мене щераз і відійшов. А я залилась сльозами. Дуже скоро за дверима почулися тверді кроки, подібні до Іванових. Я втішена, що він таки вернувся, кинулась до дверей, але на порозі стояв Івась Шевчук, зв'язковий Івана. Він був дуже стурбований, що не застав Івана і спитав куди він пішов. Я не знала докладно, але сказала про куртку. Івась знав цю адресу і з полегшою віддихнув, бо боявся, що Іван пішов на вул. Листопадову до Данка Наконечного. А там вже була засідка гестапо. Івась, як потім вияснилось, пішов туди де був Іван і там був заарештований разом з ним.

Ми про це, сидючи у Возняків нічого не знали, але те, що Іван не повернувся не потребувало пояснення. Крім того, що я переживала за свого чоловіка, я була неспокійна і за долю паньства *Возняків з малим Любчиком.

Треба признати, що вони поводитись дуже мужньо і всіляко потішали мене кажучи, що все скінчиться добре. Але я в те не вірила. На ранок я верталася до праці не знаючи, що маю в такій ситуації робити. Не буду описувати, що мені приходило до голови в той час. Але я пам'ятала слова Івана, які він твердо мені сказав, коли ми говорили про таку можливість: «Ти мусиш жити!» Тоді я зрозуміла, що часом жити буває важче, чим вмерти. Я нічого не знала про долю Івана. До мене ніхто не приходив з його друзів Я відчувала, що з своїм горем я сама, самісінька на цілому світі. Не хочу згадувати докладніше про цей час. Мене тоді стримувало те, що не знала дійсного стану. Знала, що Іван вже заарештований, але думала, що живий як і інші провідні особи ОУН. Мабуть щойно місяць після того мені сказав про його трагічний кінець Ярослав Пришляк. Так трагічно закінчилося моє подружнє життя. А я, як приобіцяла Іванові, залишалась жити.

Гестапо заарештувало дир. Возняка, але досить скоро він був звільнений.

Розділ 15

Листи

Від мого подружжя, крім пекучих спогадів, лишилися Іванові листи, які зберігаю протягом понад шістдесят років. З них можна відтворити образ цієї людини. Його життя всеціло було підпорядковане великій ідеї боротьби за українську державу. Навіть в найбільш приватних обставинах він не відходив від цього «кредо», що засвідчив своєю смертю.

4.X.40р.

Люба Катю!

А вже доб'їв до Львова. Було дуже сумно; але і щастя було неле; весело.

Забудь про згадану до катрані. Це все вже привалило до гірких днів. А від тебе була першою.

Ти старайся попитати всі новини, щоб ти першою була в об'їзді; щоб ти могла прийти в дорогу.

... За шкільних шкварок. Але не, що ти моя дружина уявляю. Знаю і те, що ти поїхала в С. до Львова. Там же держався вчорашній втече і твоя шкільна, від першого разу ти знову згадуєш...

... Най гарше цього, тільки стало до Львова. А загалом вранці, щоб ти могла на час поїхати.

Та перше на призначення буває. Це протипо до Ор. ... Тоді тебе згадує Катю до себе.

А не дай до тебе, Катю, що це значить родина, батьки, діти. Для мене це було дуже, незалежно. Гарно все в твої родині, люте, свої дорослі; ти, від чого когось дати...

... Любо Катю, Катю! Тоді проведені з Любов'ю (вони це добу не були...) такі твоями, тільки не твоя новини, але і не згадуєш, дорослі, над же шкільні.

Катю, Люба Катю, цей останній разок твоя відважність шкільні; ти не згадуєш Любові, вони всім відомі, тільки нас в одну...

... Катю! Люба Катю! Твоя, що тільки наші і незалежно. Тільки

Г

тако, як ти мене говорила.

Для мене не була. А тільки Катю, Катю тільки шкільно не твоями. Для тебе Катю, як і згадуєш Катю.

Катю згадуєш і Катю

Катю

Р.С.

Замість того, що родина не забула написати, що в з Катю і Катюми. Катюми через Катю. Як іде в Катю. Оце ти не Катюми Катю Катюми Катюми

Катю Катю

Любо Гало!

... Виро, що з'являється знову, коли ми станемо
в основі - корені нового нашого
рогду, що матиме свої коріння з вогню
(Ми) і з вогню України (я) стане
огнем з першим всеукраїнським
рогдів. Це буде і є на найвищому
сакраменті. Виро, що і жовт.

... Рівночасно виро, що Ми будемо
вас мені вірною подругою не тільки
в особистих стосунках, але і у нашій
справі, де ми беремо участь, і
це покаже Ми право дружнього спілкування.
Подругою і волею в рогдів
рада.

... В наш час, як ми разом сповідаємо
нас і в наш час, як ми по широким
нашим мисленням, а пошуків до матері
Божої огню, що дає нам сучасний
станом. Мої мати, як вона,
а мені мати, як її сина, обидвоє
в вігномі до наших рогдів
землі, як вони в вігномі до
всього світу.

... Ми поділимо, дамо, свої рогдів
і станемо на шляху огню стосунків.
Найбільш гні рогдів: будемо
такі сильні, як вони (наше

і її сина), ми просимо всі рогдівки.

Виро, Квітко, що Ми мені сестри
подругою в наш перший. І що
разом підімо в огню, будемо
добрими друзями: добрим
подружжям.

Кожного здоров'я тебе,
сакрамент вогню найкращого
і щиро

Гало

Люба Гало!

Бже третій день сиджу в саці і не вмію писати, писати, писати. А на зборі, по вимірах ма не було ра. Нові скафені неі соноть водороду і верує есир...

Не скажу, щоб мені було дурно. Мину днину а сам серед мурів і інші трудові автот, чи зданьком транспортного ввоза нараджуть, що а в країні живуть люди, а не дур серед шель пуритини.

Цитую, студію "тактику", існуючу в бою", тільки прикладаються до цього, забивають до все. Лише час до час, інші думали в стелі і водороду мимі, водороду ітотоміоні, гудізі, інші армії в обзастаніше повогас і боже....

Завжди єдиє з цю, що а сам, що колось була мене бралує, що немо тебе, що ти не разомі. А так соноть і, щоб ти був і разом і щоб ти разом виміше, разом повогити дур...

Не знав а ніколи в своїм феміні, що це родина емігдо, Вірна - люба Гуркевич, що еміне суррже еміне в. Мені це все було ваче, чуте, немане. А жив сам, емінекою мого погрудно була пруде, еміне пруде....

Не наживе а і Костю разом це добво. Не ма еміне набиве, а родне на родні еміне мотена неі нашого еміне феміне. А еміне же ві і еміне ві, мого що а профелі; еміне еміне, а заразом еміне карівні, еміне, рідні....

Гало! Еміне Ти знала, яку пуртку відгубав а, коли тебе була мене немане. Когось так дурно мені і еміне і еміне порофелі....

Семіні дурі принесли в мене баламо переміне. А цю, що а еміне не той, що колось, еміне еміне, відгубіні, дурні.

Учороз еміне відгубаво, що мені бу Кесте немане феміне. Що, еміне а не буі воев і то коіи воев, то мене нікто і не еміне не задержав би, щоб пошкити до Кесте.... Не сорі, ні грас мурі, ні феміне, ні еміне варт не еміне би мене. Еміне еміне задержав мене на позиці, еміне те, що а дур.

... Ти, Люба Гало, зажди а мені почуванье, що не в мене перше, зодмане, не було, а мого,

Віддай, вони там в глибокій глибині моєї душі,
полюбивши діти не лише муфетам нашого фусу,
муфетам найкращої великої дії, але ще й сонячні
матні дружини, розину, діти, матні подружжя
фетте, діти її вірши другом - муфетам.

... Чую щораз більше, що це щось, це полюбивши
розини, росне, міцніє в мені до степеня рі-
шальної в житті силі....

... Коби і поря одного від самої дитини
періодом і випрошувального сонячнн "вродити
полки, дубизі" зводити бої", "Будити одними
і творців нового життя народу",
зівнарядно стар і росне в мені зараз вем-
ке сонячнн "матні дружини, діти, розини"
вогнине, іони разом проведи крізь фетте".

... Доженер а, був воєвом, старшиною, що
цілится себе, своєю зреліє вигдывов одиому
- шаний праці; в тій а ріє і пасогилі о-
диноке шиста і згину розини....
Зараз а тепе не лише воєв, але і Півні
муфет, не лише старшина нашого фусу,
але і зоологар....

... і тепе мною нови обовязки і нови
зусилля. Лаваннєв іє - і не думано,
але думано кидати радів, кидати праці,
кидати здійснюванн зодунів "вродити
вої і зводити бої!" Вірно, що і Пів
ного рішуре не сонячнн....

... Що Пів несе сонячнн бн, що а і дальше
остав таким, ак бже і гості воєвом.

... Півні бачко несе, що йому ве згину,
"що бн лише а не бже Москвелем най ко-
муністом". Дола Півне йому не бої з
руфетам.

Думано, що і Півні не будувате, рин
буду а : воєвом, ак гості, м еркеродем,
зримо-родом.

... Не кобраниє з мовови, що ці пері
лише градивам; гофет іє не говорим.

Ми обоє ще в тиші не зговорилися, сест
вірні в душі ми обоє одні, віро, що
і в житті будемо одні.

А Тебе, Ганно, люблю; люблю так,
як нікого і нікого, поза нашого діста і пра-
що не люблю і любити не дозволяю.
Люблю Тебе, як феєрку, як любу шого
друженьку, погрудку шого життя . . . . .

Ще інша любов вог любови батьків: в-
щам, любови матери - батька, сестри,
братів, друзів. Інша, але така фе
міжна, як і ти, а часом і мішана.

Люблю Тебе, як нікого і нікого зо-
менер не люблю.

... Що люблю мене, знаю, Ганно! Одного
хочів би а ще, щоб Ти остала не ли-
ше моєю любовою і вірною друженькою,
але, щоб Ти остала і остала місце
вірним другом об'євим, другом
нашої праці.

... Щоб ти імени разом врізь життя
не імени особисто, але і в разі роз-
ного ризику.

... Сидору і студією пісону, водже
дівизи по безмежних стінах рідної
країни, зводжу бої, робити кидати, - - -
... а рівночасно а думкою біля Тебе,
Люба моя (дина і ніколи) незрозуміла
Ганно! Біля Тебе. Мені все здивити
твоє пісня "На Дону і в замості",
що нею здурила і розгоріла в мені
думку про Дон, замості, Одесу
і Євпаторію.

Кохалося би, щоб Ти ту думку
щораз більше розгортала, розростала.

Що мене зо нових знаєш будища,
а нікому від нас не відвертаєш.

... Десь там по вулицях ходять люди-
нові і старі всі. Власно, що
Тобі, моє Люба, не відомо.....

... Стану мені, що кою Тобі поборою
за мною не сумуй! Про мене не журись,
Куди ти не пойдеш. Сучасно, що зима буде
мелка. По парку і по парку зо
Відвідай іхати варту кошу. Таде
і Тобі оди отримати з нас сміх.
Сучасно відвідай, До першого новина
Сучасно.

... На гори буди, молодому, сучасно.
Сучасно, буди і думати про Тобі.
Через першим буди ти і Тобі.

Володимир Діма

Люба Гало!

Вже дізнаю, що в понеділок буду в Києві. Привезу тобі гроші в дарувальну.

... Маю для тебе три суконки, а радше дві суконки і одну матерію на суконку; матерію на костюм, матерію на плащ. Всього, очевидно, не привезу, бо це було б зовсім багато, але суконки та й привезу...

Одна суконка кольору «Мендель», одна - чорної кольору, зовсім нова; друга синя в дрібні цвітіння; матерія на суконку рудаво, але гарна, відома.

Матерія на плащ синьо-зеленої кольору. Костюм - матерія сіро-біла (привезу приїжди). Буде гарний світлий костюм.

... Хочу поговорити з Мовою, бо хочу дати робити плащ і костюм, щоб до половини листопада ти могла вже мати їх готові.

... Я замовив ще одну матерію на суконку, але тільки за 800-1000 зовсім дешеві. Це тільки тобі купити до рідного.

... Купив тобі гарний гребінець Мата-дай, ще польський і добрий та спідви до врятування кучерів.

... Замовив різні (паста до зубів, цюлька до зубів і т.д., цюлька до волосся) ще не купив. Шукую добрі речі.

... Чи ти гістьана вже ти речі з Сова-ла (костюм, шквіра, підшивка, шорбинка, ковчир...) ? Чи пошла ти гранатову суконку, що Морішка її купувала.

Тобі її на таку до церкви. На домашню до прийняти костюм зробили собі з цієї матерії, що її теж привез

Ще цього року треба мати і (збалансувати),
всілякі сукновки. Мину іє відомості.
Ще з того числа треба ханько, найде
половина, але буде мусити.

... Був я у знакомих кунців і питав,
що буде конструювати куня і стир,
цебто все те, що треба до куня,
і до стора (марірки, мерки, горілки,
овати і м.г.). Скажу, що біля 700гр.
а це **biggny**, що в Ки мава своє.
Спроби знайдіть. Амиє сонів бу, щоб
при цім була Ки май вибрана,
бо це Киі biggny, а а на цім
нічого не розуміюся...

... Шкодо неувань і то такою,
що в ній була шафа, ліфка, зеркано,
всипи до марірки; досипи до куня,
до епікарні, мосу. Думай, що **мава**
знайдіть. Був на кибкосо, муско
кранього.

... Займаю гід тебе куньки. Прощи
новітній, мезі, рента наукові. Трубузу,
ак прийдіть...

... Чи Марірка була в товані? Чи і згана
месе до Екван і Ки?

... Аоба! Мей місяць ще погунай, вигнати.
Бо надходити зима, марьки гні, а може
і марька праца (але а ринше проми
цього).

Мене ти намовляють, щоб я мископне
прийдіть Ки і щоб ми разом неувань.
Найбільше мусе наймі ведити мамі.
... Зона було бу **роот**. Мені бєз тебе гід.
... Вив (мусе В. мамі) є месе проми
моро, щоб Ки зима на арано.
... Аго самів бу, щоб Ки мископне
\$

але щоб була лише з мною. Подумай.
 Є твоє слово слафу на кінці всього. Воно
 буде зигне з П'єром. А тебе воли в би, щоб
 ти кінчила смуді. Нобаримо.

... Карні у Львові коштують так: ...
 босоніж, овіді 20 зол, киль розриві тукі 20 зол,
 киль білої пшеничної 25 зол, киль крупи 30-35,
 киль бурби 30 50 см, киль масла 100 зол,
 айце зол 60 см, молоко 5 зол, айце 4 зол,
 мило 20 зол.

Тодар же Моди, щоб ти собі понез
 а расувано буджені, килько нам грошей
 треба було би на карні. Наша буде
 коштівати (оаша, свідно, вода, вусид,
 ашого) до 100 зол.

... Моди а знав, що і ск з гримом. А на
 шриварембі не виднаю. Моди облік
 шриварембі зроби ти сама.

... Добре було би, щоб нам позо
 кашого і харамі коштівано до 150
 зол, щобто 50 зол мене, а 100 зол, щоб
 тебе на рішені грідні потреби.

... Ошче на самі карні коштівано би
 ось до 350-400 зол. Облиси, чи можеш
 мило і зол ці гроші нам облім про-
 харуванням, чи треба мукати біль-
 ні грошей.

Килькі а твоє місячно, ти знаеш.
 Бачиши і зроби буджені, моди з мерити
 на моєм фенті вше по новому.

... Мода Ганю! Вибач, що а рози-
 савя Моди про такі буджені релі.
 Але це справа нашого фенті. Завдаємо
 стільке родинне смуді, так ти справно
 небажді. Моє завданя "принести
 до дому". А моєму принести найвище
 мило 600 зол. Твоє завданя ста-
 вити цей дім: милькати, харі, "праша",
 кошиль, мило, см. д. Як же зробиши,
 твоя голова

... Стаємо разом до спільного знання на феїтні-
томі чиніть так, щоб ніколи з нього не зійти.
Тодати ми собі руки, записали на
вірність і тідемо.

... Мені данно за Паборо. Не сильне мастеги,
ак розіймись. А так говіо воно акось, гоно,
що хочілось би кинуть все і поїти
до тебе, Ассані, аор на одну сгнісіньку
хвильку.... Думи разом, слухати Паборо
щобетну....

... Хотілось би, щоб ми думи разом. Ми
моли думи і зараз разом хойсати. Але
себа це годе рідше не було би...

Хоту, а віро, що і ти мій дудки,
щоб наше феїтні думи гарне.. дудки.

Цей місяць розумки це нигромовка
до того, щоб ми моли думи разом..

... Хриш тебе, Санто, а маю в феїтні
особиніи це мій Сестру, ... а коза
нам це мій і все мій моли і моли.

... Розумка з Паборо думи мене, аор і на
коронки, боєво, маєтка... а не був
вироби ніколи розумним милом.
Але розоюфене в мій праз розумне
почини не знає все ніколи. Без
тебе мій маєтка, з Паборо годе:

... Все маю, Санто, а воєк. І воєк
перше і більше, ак мите. Хот і мурем
мої мобої дудки носитароєк
думи таким в особиніи феїтні,
ак воєком у заранки. Наме заранне
завжди перше і ринанне. І віро
і докосту, що так єже.

... Перед нами, Аоба Санто, незнане
дудки, маєтка маєтка. Вірши дудком
в маєтці до того, в феїтні а дудку
завжди. Віро, що маєтка і ти
мій останем. ~~###~~

Ми обоє ще в тиші не зговорилися, але
вірою в душі ми обоє одно, вірою, що
і в житті будемо одно.

А Тебе, Ганю, люблю; люблю так,
як нікого і нікого поза нашим ділом і пра-
цею не люблю і любити не зможу.
Люблю Тебе, як дружку, як любу свого
дружину, подругу свого життя . . . . .

Ще інша любов від любови батьків-
щилин, любови матері-батька, сестри,
братів, друзів. Інша, але така же
міцна, як і ця, а часом і міцніша.

Люблю Тебе, як нікого і нікого до-
тепер не люблю.

... Що люблю мене, знаю, Ганю! Одного
хочів би я ще, щоб Ти остала не ли-
ше моєю любовою і вірною дружиною,
але, щоб Ти стала і остала моєю
вірним другом божим, другом
нашої праці.

... Щоб ми ішли разом крізь життя
не лиш особисто, але і в щоденній
нашій праці.

... Сиджу і студіюю нісому, воджу
дівизію по безлюдних стінах рідної
країни, зводжу всі, робити племі, . . .
... а рівночасно в думкою білю Тебе,
Люба моя єдина і нікому Незабудима
Ганю! Білю Тебе. Мені все здивить
Твоя пісня "На Дону і в Закарпатті",
що нею збудила і розгоріла в мені
думу про Дон, Закарпаття, Одесу
і Євпаторію.

Кохалося би, щоб Ти ту думу
щораз більше розгорювала, розростала.

Щоб мене до нових змарать судила,
а нікому від мис не відвертала.

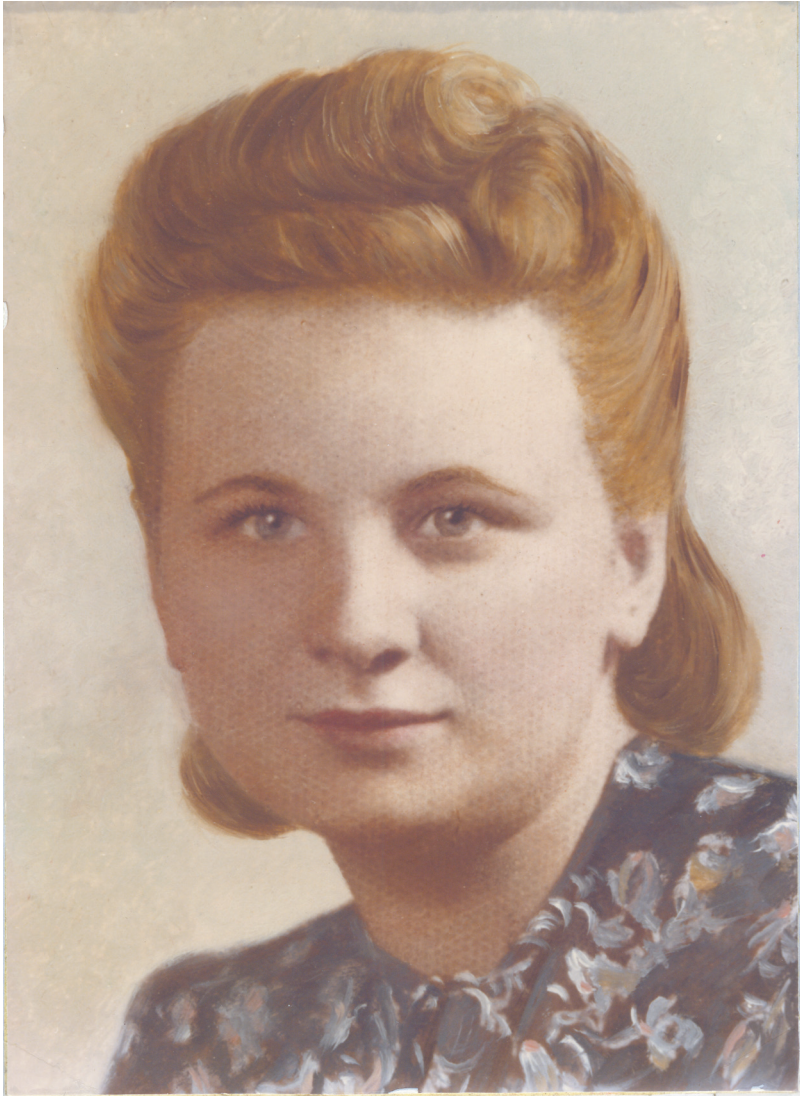
... Десь там по вунцясе еоденть мого-
мови і беруть асир. Власкай, мого
Кебе, моє мова, не вдем.....

... Стануи мені, що коно Кебе новоро-
и згорова? Чи не влань волье кривої?
Сонова? (Чи Марійка) принева ковир;
кунце чи дав громи - паносси?

... Екщо не знайдем куня на черевуки,
то в прогали кам. Але кай Марійка
прогасить і черевуки і шодиник. Громи
за мис задерже; за мис кунитьсе білде.)

За мис не сунуї! Про мене не гудує,
Кодуїї мис пробєи. Сун, що зима буде
мешка. То паринь і по носинь до
Владирнай ісаки волье з кому. Поде
з Кебе огуи смудент з мис муня.
Вуковку відгромаць. До першого новинна
сунь сонова.

... Ха гвари суд, могомови, асир.
Видку, вуня і думано про Кебе.
Те, ед першим буду мис в Кебе.

Галина Петренко

Моє знайомство і співжиття з цією, на мій погляд, надзвичайною людиною, було дуже коротке, щоб дати йому відповідну характеристику, та й була б вона не зовсім об'єктивною. Краще від мене як людину і революціонера знали його друзі.

Після закінчення Другої світової війни появилось дуже багато публікацій, спогадів, перегляду пройденого шляху. Майже всі, хто зустрічався і співпрацював з Легендою лишили про нього спогад.

Характеризуючи його як організатора у перші дні державного управління після 30 червня 1941 року, мій університетський колега Р.Кухар пише: «Бурлить наснажене життя з ранку до пізнього вечора в перших тижнях липня 1941 р. на головному постю ОУН при вул. Руській.

...Найбільш примітною особою в колективі молодих, вельми активних працівників Крайового Осередку ОУН при Руській був юний на вигляд, стрункий мужчина біля тридцяти років життя, середнього росту, міцної будови тіла, смаглявий, темноволосий, з зачіскою на бік, із проникливими, палаючими як емеральдовий самоцвіт очима! Гарне, трохи бліде обличчя з широким лобом, випнутого вперед до лішньої щелепою й затиснутими вустами - енергійній постаті в чорному щільно прилеглому костюмі, вигляду вольової, завзятої людини. Привична, тверда постава, рухлива поведінка, опанована мова і звучний металічний голос значно зміцняли це враженняприхованої сили цієї замітної особи. Одвертий, сміливий погляд вузьких очей, авторитетність виступу, рішучість і впевненість знаменували незвичну й серед того оточення бойових одчайдушних членів Організації, керівну людину, звиклу до всякчасної дії, відповідальності і командування. Це ж бо не хтонебудь, а Крайовий Провідник Екзекутиви ОУН, Іван Климів - Легенда.

В спогадах С. Мечника згадується про походження, освіту і боротьбу Івана Климова:

Іван Климів - відомий під псевдонімом Гриць Мармаш, пізніше - Легенда. Народжений 1909 р. в селі Сілець Бельзький, Сокальського повіту. Син селян, учиться в Сокальській гімназії, потім починає навчання у Львівському університеті, якого не має змоги закінчити через переслідування польської поліції. Іван Климів зі своїм молодшим братом Грицем стають активними членами ОУН ще в гімназії і з бігом часу цілковито себе присвячують для ОУН. Іван Климів присвячує багато праці для поширення ОУН на Волині. Попадає до польської тюрми. Брат Івана, Гриць Климів, був замучений тортурами польської поліції у львівській тюрмі Бригідки в 1938 р. Іван Климів в перших днях 1940 р. переходить через Буг на окуповані большевиками українські землі, перебирає становище крайового провідника ОУН і віддає всі свої сили для ОУН. Під керівництвом Климова-Легенди, організаційну мережу

розбудовано по цілій Галичині і Волині. В другій половині 1940 р. Климів посилає членів на східноукраїнські землі для вивчення можливостей поширення ОУН.

Климів-Легенда низького росту, чорнявий, з величезною енергією, працьовитий. У підпіллі, крім організаційної роботи, цілий час ще працює над собою, щоб поглибити своє знання. Знаменитий промовець. Фанатично вірить у силу і здібність українського народу. Найближчим співробітником його в тих роках були Роман Кравчук-Степовий, заступник Дмитро Маївський-Косар, Володимир Вугляр, Тарас Онишкевич-Галайда та Микола Ворон-Свистун.

НКВД вживало великих заходів, щоб спіймати або знищити Легенду. Рідні сторони Климова-Легенди були обложені сексотами НКВД, які дижурували день і ніч. Особливою симпатією Климів-Легенда користувався серед українського робітництва. Легенда своїми ногами перейшов усі закутини Галичини і Волині, а також деякі області Правобережної України. Легенда користувався величезним авторитетом і повагою не тільки членства ОУН, але й серед цілого народу. Був дуже ввійчливий і скромний. Під час великих гештапівських акцій у 1942 р., у листопаді і грудні Легенда попадає в руки гештапо. Його переслухання провадила спеціальна команда гештапо, яка приїхала з Берліну. Легенду тортурували гештапівці оберштурмфюрер Вірзінг і гавптштурмфюрер Шульце. Легенда на переслуханні їм лише сказав: «Я є Іван Климів-Легенда, член ОУН, і більше нічого вам не скажу.» Так і загинув він, більше не сказавши їм ані одного слова. гештапо цілий час мало на Легенду величезну лють, бо по арештуванні голови Проводу, Степана Бандери, і голови Тимчасового Правління і Уряду, членів Проводу ОУН, Легенда переставив сітку ОУН на триб глибокого підпілля. На наказ Легенди, німцям з-під рук забирали цілі магазини зброї».

С. Мечник. Під трьома окупантами. Іван Климів - Мармаш* Легенда.

Ст. 194, 195, 196.

Як подає в своїх спогадах Б. Казанівський свідком тортур Легенди був заарештований в той час Федь Луцишин, який в коридорі на вул. Пелчинського чекав на своє переслухання. З ним був і В. Лобай. Вони чули як за дверима когось допитували.

Б. Казанівський пише:

У кімнаті переслухань по другому боці коридора Федько чув, як когось сильно били, але не було чути жодного стогону. Метушня гештапівців, вигуки, удари сильні й нагальні лоскіт перевернених крісел

вказували, що когось хочуть викінчити зразу. Федька тільки дивувало те, що мордований не видавав ні одного звуку.

Нагло двері до кімнати, де був Федько, відкрилися настріж і увігнався якийсь гештапівець. Зіпрілий і почервонілий з люті він щось почав говорити до одного із шефів.

На Федька не зробило б такого враження, якщо б у ту хвилину американські літаки скинули бомби на централю Ёештапо, як це, що з-за дверей по другому боці коридора почувся чистий, металічний голос, який не зраджував ні тіні страху:

«Я вже вам сказав, що називаюся Климів-Легенда і нічого більше не скажу. Ви, бандити, окупували Україну і грабуєте – тому з вами говорити не буду».

Така постава українського революціонера переросла всякі сподівання навіть лютого Ёештапо. Всі присутні заперли віддих, як перекладач повторював слова Івана Климова-Легенди. По останнім слові в залі зашуміло, й гештапівці з лютими прокльонами кинулися на безборонну жертву. Тоді мав нагоду виявити себе садист Вірзінг.

Федькові морозило шкуру, кожний удар болів його, може дошкульніше, ніж самого Легенду.

Може з півгодини Федько переживав незвичайні духові тортури страх за життя провідника, який був потрібний для української справи.

Згодом усе в кімнаті затихло. Хтось вибіг на коридор, по кількох хвилинах коридором до кімнати переслухань Климова-Легенди підбігло кілька осіб, і знову все затихло.

Гештапівці у Федьковій кімнаті були дуже поденервовані, щось між собою говорили, врешті перервали допит і завели Федька на камеру, де сиділи Ярослав Старух і Грицай-Перебийніс. Довідавшись від Федька про долю Климова-Легенди, вони негайно сконтактувалися з тюремним лікарем д-ром Бодеком. Хоч лікар був жидом, але до українських націоналістів ставився прихильно, а головно шанував тих, яких мордували на допитах і які не заломлювалися.

Другого дня лікар увійшов до камери Старуха і сказав йому: - Івана Климова вчора на допиті так сильно побили, що його в коці вивели на коридор і, коли мене покликали до нього, Климів уже не жив... Умер по-геройському.

Друзі в камері у глибокій мовчанці склонили голови на знак вшанування героя сл. п. Івана Климова-Легенди. Повагу величч хвилини в камері відчули приявні поляки, які притихли і тим виявили співчуття друзям спільної долі.

Мабуть найбільше у виданих спогадах про ці роки згадується Івана Климова. З цих спогадів і я черпаю свої знання про цю надзвичайну людину. Із цих спогадів довідаюся, що Легенда мав намір одружитися і

то зі мною, в той час як я і не підозривала про такий його намір. У спогадах Б. Казанівського «Шляхом Легенди» читаємо:

«Попри весь навал праці, Іван почав думати про свої особисті справи, але і їх приймав як обов'язок. Тому в нього виходило це зовсім інакше, якимось не так, як у пересічних хлопців.

Правду кажучи, ми всі були його вирішенням заскочені, бо з ніким про женячку раніше не говорив. Навіть у самому плянуванні про весілля у нього був той самий спосіб діяння, що й в організаційній праці. Як задумав женитися і прийняв вирішення, то вже його не міняв. Реалізував швидко, а диспозиції його були короткі і ясні.»

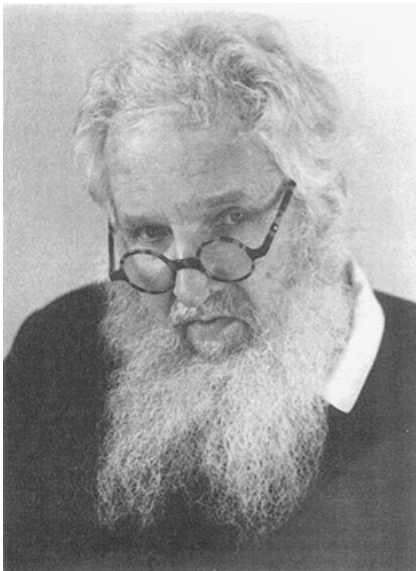
Існує вже багато споминів його співучасників боротьби під трьома окупантами, боротьби за українську незалежну державу. Він не дійшов до неї, але залишився у тому поході Легендою, яка утримує пам'ять про нього. Читаючи спогади про нього я довідаюсь багато того про що я не знала. Деякі епізоди мені були відомі з його розповідей, але вони були такі фантастичні, що тяжко було повірити в їхню автентичність. Як виявилось, всі вони були дійсністю. З цих спогадів яскраво виступає образ цієї людини. Незалежно від місця перебування, в'язниць чи на волі, він завжди є тим, кому вірять і за ким ідуть. Він ніколи і нікому не доручав завдання, якого сам не міг виконати. Він ніколи не залишив приятелів в біді, щоб не знайти можливості їм допомогти. Зворушливі спогади з в'язниці друзів як у тих жорстоких умовах різних людей за характером і переконаннями він умів створити порядок. Обширні спогади написав Богдан Казанівський про свої зустрічі з Климовим - Легендою. В них з кожної сторінки можна довідатись про характер Івана Климова. В одному з епізодів, який описується в цих спогадах, згадується про те як при розпаді польської держави, з в'язниці вийшли і політичні українські в'язні. Провід над ними відразу перебрав Климів. Він опікувався ними, пише автор, як рідна мати. Серед ворожо наставленого населення, він намагався дістати для всіх харчі. Автор описує один епізод з молоком. Десь, потрапивши до великого господарства, він роздобув молоко з розрахунком пів літри на особу. Коли залишилося нерозділеного лише пів літри молока, побачили що для Климова уже нічого нема. Він рішучо наказав останньому, щоб той випив свою порцію, а він залишився без нічого. Почалась суперечка, але Климів наказав гостро, що якщо той не вип'є, молоко він виливає. Той не випив і молоко пішло в землю.

Далі ця група мала пригоду з хворим, який не міг іти далі. Климів з галуззя зробив ноші і голодні і знеможені товариші несли каліку. Автор каже, що Легенда завжди продовжував свою порцію ноші. Це тільки один з прикладів характеру цієї людини.

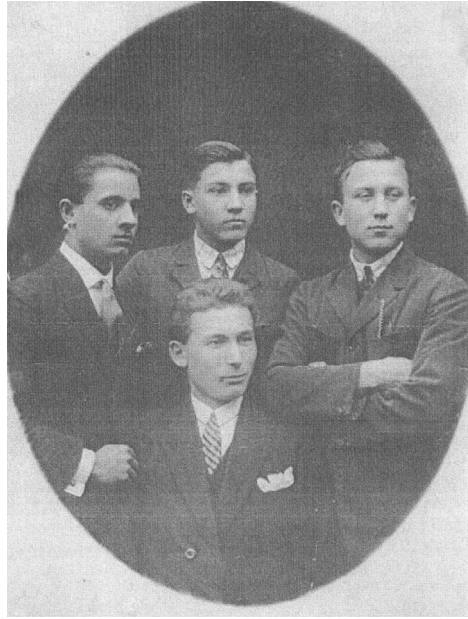
Відомо, що за часів першої большевицької окупації церква була

поза законом. Як пише його найближчий приятель В. Лобай: «Добре знаю, що Легенда був у постійному контакті з Митрополитом Андреем Шептицьким. З його наказу село Ременів, Жовківського району мало опікуватися митрополитом і його оточенням, постачаючи до Святоюрської палати все, що лиш було потрібне до життя. Зв'язковою між Легендою і митрополитом була сестра - монахиня Марія, родом з Ременова, яка жила там при батьках після розігнання її з монастиря більшовиками. Вона часто бувала у митрополита передаючи і забираючи 'грипси'. Влітку 1940 р. я, з наказу Легенди, удався разом з сестрою Марією до церкви св. Юра. Вона була одягнена як черниця. Ми приїхали фурую на краківський ринок, а далі пішли пішки.

Я нібито ніс її пакунок. До палати я не заходив, бо, як нам сказали, митрополит у той час лежав хворий. Сестра Марія пішла до середини, а я сидів на подвір'ї. Звичайно по подвір'ї швендяли люди, які входили, то виходили з церкви, але того дня, чи в той час, не було там нікого. В певному моменті на балкон вийшов митрополит, рухаючись при допомозі сестри Марії, поблагословив мене і сказав виразним голосом: - Скажіть Івасеві, що я добре почуваюся і, що благословляю його. Я низько вклонився нашому святцеві.» В. Макар, «Бойові друзі».

Андрей Шептицький (1865-1944) із с. прилбичів на Львівщині, видатний церковний, культурний і громадський діяч, Митрополит Галицький, архієпископ Львівський і єпископ Кам'янець-Подільський, помер у Львові.

З юнацьких років Івана Климова.

Церква в Сільці, пов. Сокаль, ріднім селі Климових

Фото із збірки Володимира Макара

Перший ряд - гуси на річці коло саду бл. п. Миколи Вибранця
другий ряд зліва: Іван Микитюк, Володимир Макар, Іван Климів і
Софрон Коліда
третій ряд - Степан Симко
Рік, мабуть 1929, після прогульки по Сокальщині або на Білу гору.

Розділ 16

*Життя, як смерть, жорстоке і страшне.
Тому, як смерть, міцні його обійми.
М. Рильський*

Як виглядало, ніхто не цікавився моєю долею. Випадково я познайомилась з виховником хлоп'ячої бурси Мироном Матвієйком. В розмові з його хлопцями я зрозуміла, що він «бандерівець» і показала йому спільну фотографію з моїм мужем. Треба було побачити Мирона Матвієйка в той час. Він надзвичайно втішився таким відкриттям і познайомив мене з своєю дружиною геною, а пізніше з іншими членами своєї родини.

Разом з Матвієйками, при різних okazіях, я бувала в селі Павлові, де настоятелем парафії був чоловік Миронової сестри Ольги, о. Василь Давидович. Вони мене приймали як члена родини, бо в їхній хаті часто перебував Іван Климів. Дітей у них не було. Але, слідуючи настанові митрополита Андрея, вони переховували єврейську дівчинку. З Павлова походив і о. др. Іван Гриньох, який часом сослужив з о. Давидовичем. Там я з ним і познайомилась, зустріла Василя Сидора «Шелеста», який також походив з недалекого села Спасів. Взагалі, плебанія Давидовичів була місцем, де зустрічалися підпільники- «оунівці». Після того, мене «відкрили» і інші: Іванові приятелі: М. Лебедь, о. І. Гриньох, Зенон Матла, М. Арсенич, А. Волошин (Павленко), Закоштуй, Г. Барабаш і інші. Майже кожний з них мав для мене якесь завдання чи доручення. Відшукали мене й волиняки - приятелі Івана. Вони намовляли мене перейти на Волинь, де в той час вже діяли організовані військові відділи УПА. З Львовом і Галичиною, мене особисто, не в'язало нічого. І я була готова прийняти таке рішення. Навіть почала додатково, з допомогою лікаря Олесницького, вивчати першу медичну допомогу, розуміючи, що такі знання можуть пригодитися. Хоч фактично я не чулася зобов'язаною, я поділилась своїми намірами з М. Лебедем. Він помовчав, а тоді сказав: «Ну, якщо хочете, щоб волиняки поставили пам'ятник вам ще за життя, то йдіть.» Я залишилась.

Моя праця в бурсі, приміщення, сприяли умовленим зустрічам багатьох людей. З перспективи років, я дивуюсь з того як через мою скромну квартиру переходило стільки визначних провідних осіб ОУН(б) в тому небезпечному часі. У мене часто перебував Микола Лебедь. Я тримала зв'язок з його дружиною Одою. Виглядало, що Лебедь у Львові не мав більш безпечного місця, як у мене. Після арешту його родини, коли гестапо «полювало» за ним, він перебував у моєму приміщенні. Про це знав його вірний охоронець «Славко», через якого

Лебедь мав зв'язки з іншими людьми. Лебедь глибоко переживав арешт Оди і півторарічної донечки. Він розповідав, що тільки чудом сам уникнув арешту.

Крім праці в бурсі, я мала інші навантаження, писала реферати, інші завдання.

Існували думки, що у відносинах між провідником ОУН(б) М. Лебедем і тереновим провідником Кимовим-Легендою були якісь непорозуміння, тертя. Мабуть у цьому, я не спроможна внести якусь ясність. Легенда завжди говорив про провідника М. Лебеда з пошаною так само М. Лебедь дуже позитивно про Івана. Вони були різні: Іван енергійний, відвертий і легко знаходив дорогу до людських сердець. Був добрий промовець. Мав надзвичайну пам'ять і, як мені здається, знав кожного члена організації. Знав їхнє життя і вважав їх своїми друзями. Вони в свою чергу платили йому своєю відданістю.

Микола Лебедь був іншої натури. Він не спускався до «низів». Він не творив організації, він керував. В цьому полягала різниця між ними. З Миколою Лебедем мені довелося зустрічатися ближче вже після смерті Легенди.

Розділ 17

Навесні 1943 р. до мене звернувся Гриць Барабаш з проханням перетримати радіоапаратуру, яку вдалось відкупити від поляків. Не треба пояснювати, що справа ця вимагала строгої конспірації і довір'я. (Останнє було випробуване арештом гестапо в Житомирі в грудні 1941р., з якого нам - Іван Климів-Легенда, Гриць Барабаш і я - вдалось вийти завдяки моїй притомності).

Жила я тоді у Львові в подвір'ї Волоської Церкви, де в будинках колишнього Ставропігійського Братства приміщувалась дівоча «бурса» - гуртожиток-інтернат, в якому я легально працювала вихователкою сотні дівчат-підлітків. Це були учениці різних технічних шкіл, задуманих Українським Центральним Комітетом (УЦК) як засіб зберегти, хоч частково, молодь від вивозу до Німеччини.

Звернення Барабаша тільки формально було проханням. Для члена ОУН фактично це був наказ, і заперечень з мого боку не було, а що моя кімната була зовсім відокремлена від решти приміщень бурси, то на випадок «всипи» дівчатам ніщо не загрожувало. Це одинокі, що бралось під увагу. Не знаю чому, цю апаратуру відразу не відтранспортували на призначене місце, або хоч зі Львова. Серед білого дня привезли її в двох великих скринях під ескортою українських поліцистів.

Галина, 1943 рік.

Скрині були важкі, і поліцисти добре натрудилися, поки витягнули їх на другий поверх до моєї кімнати. Там, під стіною, прикриті якимсь килимом, вони служили за тапчан.

Як я розжилась на невеличкий матрацик, ці скрині не раз служили таким ліжком ночліжанам, що вмерли б зі страху, якби знали «нутро» тапчана. Як сказав мені Гриць, про місце перебування апаратури в мене знає тільки він та ще одна особа - на випадок, якби щось трапилось з ним. Навіть тодішній провідник ОУН не знав тієї таємниці, хоч не раз спав на них. Чомусь затяглася справа монтажу радіостанції на місці, а я вже звикла до неї. Але в кінці травня чи на початку червня мені треба було на якийсь час виїхати зі Львова, і ми з

Грицем почали обдумувати, що робити зі скринями - тим більше, що і бурсу мали переводити в інше місце. Нині вже покійний Гриць сказав, що нема й мови, щоб апаратуру кудись тепер перевозити. А й лишати без догляду було небезпечно, коли б довелось переїжджати, бо мої співробітніці тільки чекали моменту, щоб мене не було вдома довше. Тоді б напевно виявилась таємниця мого тапчана. Порадившись, ми вирішили перетягнути ці скрині поверхом нижче, в помешкання старенької їмості К., яка жила самотньо, якщо не враховувати шести величезних котів. З харчами було важко і я трохи їх підгодовувала залишками з бурсацької кухні, за що «Бабця» К-а, як її всі називали, була дуже вдячна.

В «конспірацію» Бабця була втягнута раніше, бо служила нам надійною «поштовою скринькою». Веселий і привітний Барабаш заворожив стареньку своїми дотепами, і вона була задоволена своєю роллю посередниці в нашому «романі», бо була переконана, що ми, якщо ще не наречені, то напевно закохані. Грицько часто заходив, залишав якісь пакунки (які боявся лишати в іншому місці), говорив таємниче: «Це для пані Галини, але їй не говоріть.»

Щоб якось пояснити Бабці появу цих скринь, довелось їй «втаємничити» в їх зміст. Гриць, зітхнувши, сказав, що він, щоб якось жити, спекулює всім, що трапляється. А це натрапив на надзвичайну порцеляну, яку ось-ось має збути з великим заробітком. Так було пояснено вагу й обережність, з якою обходились з цими скринями. Бабця не відмовилась взяти їх до себе, а тоді ще й пожартувала, що чула, як хтось також прийняв скриню з порцеляною, а за деякий час наскочила поліція і виявила, що замість порцеляни скриня була виповнена зброєю. На це ми з Грицем кисло посміхнулись, хоч на душі в мене не було дуже спокійно. Та іншого виходу не було, надіялись на Бабцине щастя. Бабця було свідомою україркою-патріоткою. Згадуючи буревійні роки Визвольних змагань, свою молодість, щиро вболівала над тим, що вона вже стара і нічим не може прислужитись українській справі. У неї була велика особиста трагедія - обидва сини поодружувались з польками, і вона від них відреклась. Нічого від них не брала, не зустрічалась з ними. Один з них мав якесь відношення до кіна і постійно присилав Бабці два квитки на кожний новий фільм. Бабця була великою кіноманкою, і ця спокуса була понад її силу. Часом і я ходила з нею до товариства, але частіше квитки передавались моїм бурсачкам як нагорода за якесь добре діло. До речі, відвідування кінотеатрів було не завжди безпечною розвагою. Часто театри оточувала німецька поліція і глядачів забирали на роботи до Німеччини. Мої вихованки мали посвідчення зі школи і це їх якось рятувало.

Сьогодні я вже не можу пригадати, як відбулось перенесення

скринь. В мою відсутність бурсу перевели в інше приміщення на вулиці Мохнацького, а мої речі пакували сторонні, чужі люди. Приблизно за рік після того, як ту «порцеляну» щасливо забрали від бабці і перевезли на місце призначення я побачилась з Бабцею. Вона пригадала ті скрині. В нашу спекуляцію вона не зовсім вірила і спитала, що було насправді в тих скринях. Я вже не мала потреби дуже ховатись і сказала, що якби гестапо побачило те, що там було, то вже не було б ні її, ні мене. Бабцині очі засвітилися радісними іскорками. Вона мене обійняла, поцілувала і зворушливо подякувала за те, що і їй дано було відійти з цього світу з свідомістю, що її життя на щось пригодилося. Все ж із жіночою цікавістю запитала, як склались мої відносини з Грицьком. Коли довідалась, що я після того його не зустрічала, сумно похитала головою.

І дійсно, Барабаша я вже більше не зустрічала, але з тим, що було в скринях, зустрілась знову.

Мабуть в кінці жовтня 1943 р. мені було сказано залишити Львів, бурсу, взяти з собою все необхідне для довшого перебування і приготуватись до праці в інших, підпільних умовах. В умовлений день підїхала вантажівка з накритим кузовом і забрала мене з усім майном.

У вантажівці вже були троє незнайомих мені чоловіків. Коли очі трохи звикли до півтемряви, я прикипіла зором до одного з них. Він це зауважив і запитав: «Ви впізнали?» На ньому була зимова куртка мого замордованого чоловіка. Сьогоднішній власник куртки простягнув мені руку і, відкидаючи засади конспірації, назвав своє ім'я і прізвище: «Старух Ярослав». Це був мій безпосередній зверхник. Я втішилась з такого цікавого знайомства. Ще недавно його життя було під загрозою в ув'язненні. Визволення його з рук гестапо належить до світлих моментів діяльності ОУН в тих роках. Плянування і холоднокровність, з якою воно було переведене Модестом Цьмоцем, говорить само за себе. Два інші супутники були охоронцями Старуха. Так ми доїхали до Сонеvidська Нижнього. По дорозі була зупинка в якомусь селі, де на нас, зголоднілих, чекав добрий обід з обов'язковим курячим «росолом» і з «макароном», який ми з апетитом зїли. А тоді доброзичлива господиня поклала на мою тарілку спеціальний делікатес - «жолудочок.» Я глянула й обімліла. «Жолудочок» був не розрізаний і зовсім не вичищений. Виручив мене Старух, який також це побачив. Він забрав його з моєї тарілки і попросив у господині паперу, щоб взяти з собою «на потім». Щоб затримати те, що зїли, ми намагались не думати про обід, а що треба було рушати, швидко попрощались і поїхали. Відїхали трохи мовчки, а потім вибухнули сміхом на диво остовпілих охоронців. Старух вийняв з кишені загорнутий пакуночок і по-хлоп'ячому запустив ним в придорожній рів. На наступних постоях ми вже не так

тішилися куркою, а більше налягали на бараболі і хліб з маслом та іншими безпечнішими харчами.

В Соневидську-Нижньому примістили нас тимчасово в дуже приємних людей, членів Організації. У цього молодого подружжя була маленька донечка, яка зовсім не говорила, хоч уже повинна була б. Я звернула на це увагу, а Старух, жартуючи, сказав, що вони навмисне не вчать її, щоб не проговорилась перед сусідами про те, що діється в них у хаті. (Я пізніше знову була в них - дівча почало говорити відразу цілими фразами).

Господар був шевцем, і це пояснювало постійний рух людей у них. Він звернув увагу на малий розмір моїх ніг, сказав, що в нього навіть «колодки» такої немає. А про чоботи я й мріяти не могла тоді. В мене були гумові, які купив мені чоловік, випадково побачивши на базарі. Чобітки були дуже зграбненькі, виглядали на дитячі, але мали трохи вищі каблукі. Побачив їх товариш Івана, Дмитро Маївський, але розчаровано повернув - для його жінки вони не підходили. «А моїй підійдуть», - гордо сказав Іван і купив чобітки. Про це сповістив мене Івась Шевчук, що був при тім. Замість жданої втіхи, я обурилась: - «Чоботи ! Ніяких чобіт я носити не буду !». Але, коли побачила їх і взула, то натішитись ними не могла. Тепер вони вже своє відходили, стратили свою принаду. Залишились вони у Львові, бо потребували направи. Виїхала я в зовсім невідповідному взутті як на умови, в яких доведеться перебувати.

По кількох днях побуту в Соневидську-Нижньому однієї ночі ми вирушили в дальшу дорогу на підводах. На дорогах був рух. Підпілля діяло. На одному дороговказі я зауважила пересторогу - «Тиф». М. Цьмоць, який супроводив нас, пояснив, що в порозумінні з медичною службою околиці цей район оголосили тифозним. Це був один з охоронних засобів перед німцями, які особливо боялись тифу. В підпіллі не питають, куди тебе ведуть і що на тебе чекає на новому постой. Мабуть, з конспіративних міркувань (щоб менше знала, бо те, що я жінка, в підпіллі не береться під увагу), мене першу вивантажили в якомусь селі. Я була дуже втомлена і змерзла, але лягти в ліжко, яке для мене звільнив господарський син-підліток, я не могла. Так до світанку переспала, сидючи біля столу. Ранком догадлива господиня змінила сіно в ліжку, постелила чисте рядно, а накривало у мене було своє. Взагалі, побачивши, як я влаштувалась, здивована господиня говорила, що в неї «за советів» жила вчителька, то в неї речей було менше, ніж у мене. Пізніше я з того нічого не забрала, все потрохи розбиралось іншими, кому чого бракувало.

Другого дня увечері прийшов Старух (який вже звався «Стяг») і ввів мене в мої обов'язки при радіостанції «Вільна Україна», яка вило-

нилась з тих скринь, про які була мова раніше.

Мені приділено зв'язкового, обов'язком якого було приносити і забирати пошту щоденно. Він також відповідав за мою безпеку і побутові умови. Щодо останнього, то «Юрко» - (псевдо, правдивого імені я не знала і не допитувалась) зі мною проблем не мав. Господиня якось мене годувала, вже не пам'ятаю чим. Харчі їй, мабуть, доставляв цей Юрко, бо околиця була бідна і зайвий рот в хаті обтяжував. Пам'ятаю, що в неділі завжди були вареники-пирого. Ця типово галицька назва була дуже відповідна до страви. Приносила господиня на обід чотири таких «пирого». Я могла подолати два з них, і то завдяки «мочанці» - соусу з цибулі. Такого смачного я ніколи в житті ніде більше не їла і скільки не пробувала приготувати сама - не вдалось.

Як виявилось, моїм завданням було виготовлення різного роду відозв. Ще раніше я писала їх, ще більше редагувала для інших підпільних видань. Мої зверхники, мабуть, думали, що я звикла до всякої пропаганди, тож ця праця по мені. Але виявилось, що це не так. Написати відозву до узбеків, калмиків чи татарів, щоб їх переконати до спільної співпраці з українським народом проти Сталіна чи Гітлера, без підготовки, без знання ментальності тих, до кого звертаєшся, зовсім не легко. Я писала, думала, переписувала, а мені часто повертали з допискою: не так! По якомусь там разі, я вже не витримала і повернула те саме з запитанням: «А як ?» Так минали дні. Майже щовечора з'являвся Старух, вбраний «під бойка.» Щоб не показуватись на очі господарям, влазив через вікно, часто щось з гуркотом перекидаючи. Не раз брав мене заступити постійну дикторку в українській і російській мові. Тоді я познайомилась з «Західним». Це був бельгієць, який постійно передавав повідомлення німецькою, англійською і французькою мовами. З ним я мала нагоду, на велику втіху «Стягові», перекинутись кількома англійськими фразами, які знала.

Він, мабуть, жив разом із Старухом, але я про те не знала і не розпитувала. «Це був молодий, веселий бльондин з міста Брюж у Фляндрії, з закінченою вищою освітою і з дуже добрим знанням мов французької, англійської і німецької.

Він, перебуваючи на Волині в адміністраційному апараті райхскомісара Еріха Коха, після невдалого для німців бою з відділом УПА, попав у наш полон і по перевірці — радо прийняв пропозицію працювати для української визвольної справи. Його обложили відповідними матеріалами для зорієнтування в цілості української проблематики і після того перекинули «штафетою» в Карпати. Розповідаючи нам про свої пригоди і подорож через Волинь і Галичину, він закінчив ствердженням, що українці справді зуміли створити під німецькою окупацією свою «державу в державі». Якби на

щось подібне здобувся, напр., французький або бельгійський резистанс, то про це трубили б на увесь світ як про небували досягнення. Ми слухали його розповіді з правдивою приємністю.» (В. Макар).

Постійною дикторкою, як виявилось незабаром, була Валя Г. з Києва. Якось передавав мені Іван (чоловік) від неї привіт, а тоді ми зустрілися у Львові. Ми обмінювались листами, привітаними, і я знала, що вона активна у визвольній русі, але була здивована, зустрівши її якраз тут. Здивована і втішена. В таких умовах добре мати когось близького, довіреного. Присутність її в обслузі радіостанції вказувала, що її добре вивчили і вірити їй можна. Зустріч була потрібна і Валі. Я хоч і переживала втрату близької людини, чоловіка, але була оточена його друзями, а вона була сама. Говорили ми багато про все, тільки не про те, що торкалось нашої праці. Я знала від Старуха, що оте «не так» було писане Валею, то не втрималась і визвірилася на неї, щоб вона сказала, «як». Вона розсміялась і каже: «Знаєш, от бачу, відчуваю, що не так, але не змушуй мене написати самій краще, або сказати як треба.» Прийшли ми до такого висновку, що пропагандивна література - жанр, який треба вивчати, засвоювати, як кожен інший. Потішила мене, що не має клопоту з моєю мовою, бо над писанням галичан мусить багато працювати, щоб привести їх до «норми». Вона, філолог, інакше не могла.

Дотримуючись конспірації, ні про радіостанцію, ані про інших співробітників ми не говорили. Згадували Київ, університет і спільних знайомих. Прощались легко, надіючись, що такі зустрічі будуть повторюватись. Але більше Валі-«Зіни» я не бачила.

Перебувала в мене декілька днів Оля Лемик. Вона принесла цілу зливу всяких новин зі світу. Розповідала про людей, яких я не знала особисто, але знала про їхнє існування. Разом плакали за своїми втраченими чоловіками. Це, мабуть, нас особливо зближало, тим більше, що Миколу Лемика я зустрічала. Щиро співчувала і розуміла її біль.

Виїжджаючи зі Львова, я просила Христю Назаревич, тепер Баранецьку, при появі мого батька у Львові дати відповідне оголошення в «Краківських вістях», які ми одержували. І ось одного разу таке оголошення появилось, а незабаром надійшов лист від о. д-ра І. Гриньоха, в якому він писав, що зустрівся з моїм батьком і заопікувався ним. Це мене трохи заспокоїло, але хотілося по довшому часі розлуки і тяжких переживань побачити свого батька. Та Старух не був з тих, хто бере такі почування під увагу.

Зближалась перша річниця смерті Івана. Я вже знала, в якому селі я перебуваю, а від зв'язкового Юрка знала, що в селі є дві церкви. Одна була по другому боці р. Стрий, недалеко від мого помешкання. Моїм бажанням було відслужити панахиду і я почала радитись зі Ста-

рухом. Ускладнив справу Юрко. Виявилось, що ці церкви мають різних парафіян - шляхтичів і посполитих. Юрко, хоч зовсім неписьменний, належав до шляхецької церкви, але з панахидою не радив туди звертатися. Між іншим, коли я хотіла навчити його читати і писати, Старух не підтримав цього, мотивуючи, що такий стан ідеальний до його організаційної функції, а його освітою можна буде зайнятися пізніше, в інших умовах.

Все розв'язалось інакше, як плянувалось. Однієї ночі з'явився несподівано Юрко і сказав, що село обложене німцями. Нам треба якось з нього вийти. Наскоро зібравшись, я поспішила за Юрком в темну ніч. Довго водив мене стежками і дорогами, аж нарешті приблизились до якоїсь хати. Там уже були Старух і «Веселка» - наша друкарка. Порадившись, Старух вирішив, що він, я і Юрко відійдемо в гори. «Веселка» лишалась, її легше було видати за місцеву, як нас двох.

Падав холодний сніг, дорога була слизька і пнула все вгору і вгору. Мабуть протоптана була звіриною, а не людськими ногами, і тому так важко давалась нам. Я вже знемагала, коли ми нарешті добились до якоїсь напіврозваленої хати. Обережно обійшли навколо, наслуховуючи, а тоді зайшли до середини. Знайшли сухий куток, склали наплечники з літературою, яку тягнули на собі і почали радитись, що робити далі. Юрка тягнуло вниз, додому, довідатись, що діється в селі. Пообіцяв, що вдень повернеться до нас з новинами. Не встиг він далеко відійти, як Старух змінив думку і гукнув йому навздогін. Напоспіх сказав мені, що не може відпустити його самого. Якщо він не прийде назад, то ми будемо зовсім безпорадні. Без харчів, в незнайомім терені без зв'язкового нам звідси не вибратись. Коли Юрко повернувся, сказав йому, що йде з ним. Мені дуже ділово доручив пильнувати, щоб не замкнули наплечники. Пообіцяв, що через 8-10 годин повернеться до мене. Хоч я вмирала зі страху, але в думці не сміла заперечувати, розуміючи, що це не товариська прогулянка і на мої страхи нема ради. Відходячи, Старух ще забрав мою «шістку» - невеличку пістолю, яка була зі мною довший час, хоч ніхто ніколи не поцікавився, чи я вмію нею користуватися. Зброя ця була на випадок необхідності покінчити з собою в безвихідній ситуації. Але я більше надіялась на цінніший калій, що завжди був при мені. Видно, що Старуха трохи непокоїло, що залишив мене саму, він вернувся і подав мені...пачку набоїв до «шістки». Я вже крізь сльози, які при ньому стримувала і він їх не зауважив, кинула йому: - «А я що, плювати ними буду, чи як?» Відповіді не було, тільки ліс шумів лиховісно і небом кудись в невідоме, гнаний вітрами, плив місяць і «то потопає, то виринає» в хмарах.

Виплакавшись і знаючи, що це не допоможе, вийшла з хати. Пригадала, як оповідав господар, в якого жила, про якусь хату в горах, про

жидів, які там переховувались. Не знаю, чи це були ті гори, той ліс і та хата, але мені там не сиділось. За пару кроків від хати наткнулась на потічок з крутим берегом. Над потоком росла височезна стара сосна з розгалуженим корінням, підмитим водою. В тому корінні, як в норі, я примостилась. На мені було крите сукном хутро, на ногах якісь черевики. Все це було мокре, і я не могла ніяк зігрітись...Почало світати. Але ранок не приніс мені полегші. Я не знала, де я, куди, в який бік пробиратись, якщо по мене не прийдуть. Бо могло, щось трапитись з Юрком і Старухом, які одинокі знали, де я. Було б марним тепер згадувати, про що я передумала в тому лісі...Юрко на другий день під вечір таки прийшов за мною і привів до своєї хати, де я застала знов Старуха і «Веселку». Крім них, ще був Модест Цьмоць*, який дуже лютував, що мене залишили одну. З побоювань, що після такої «екскурсії», мокра і голодна, я захворію, вирішили мене з «Веселкою» відправити в безпечніше місце, обсушитись і отямитись. Я вже не можу згадати того походу вночі і в дощі, але під ранком мене звалило. В досить вигіднім місці я зімліла. Коли розплющила очі, то побачила, що лежу під копицею сіна, а біля мене стоїть розгублена «Веселка». Цьмоць тим часом розгрібав копицю, щоб мене туди запхати, бо йти далі я не могла. Я вся горіла і валилась з ніг. «Веселка» відмовлялась залишатись зі мною, не допомагали ніякі вмовлення Цьмоця. Тоді він вийняв револьвер і твердо наказав їй лізти за мною. Плачучи, вона скорилась перед таким переконливим аргументом. Трохи ще поплакала, поголосила, проклинаючи себе і свою долю, а тоді заспокоїлась, і наступний день ми провели в повній злагоді. А вночі по нас прийшов Цьмоць і завів до теплої і чистої хати з приємними господарями. Там мене кілька днів вигрівали, напували всякими зіллями, і я почала виздоровлювати. Відвідував мене Старух, який захоплювався моєю живучістю.

Наближалось 19 грудня, день Святого Миколая. Потаємно від «Веселки» я приготувала для неї невеличкий подарунок з тих речей, які мені доручили з Вижниці. Тепер вже не пам'ятаю, що можна було придумати, не маючи абсолютно нічого зайвого. Може, якась хустинка чи косметична торбинка знайшлась у мене. Добре пам'ятаю, що було ще яблуко.

Як я лежала в горячці, то хтось з відвідувачів приніс мені таке червоне блискуче яблуко, що я пожаліла з'їсти і сховала. Ось це яблуко я долучила до свого даруночка і сховала під «Веселчину» подушку, коли вона кудись відвернулася. Стелячи ліжку, вона все це знайшла і радості їй не було меж. Оцінила мою увагу, бо все чомусь здавалось їй, що я не вдоволена її присутністю. Правда, вона була неохайна, брудна, а що нам доводилось спати на одному ліжку, то я, миючись сама, змушувала і її помитись чи перепрати щось з нашого злиденного одягу. Вже

коли мені доставили дещо з моїх речей, я могла поділитись з нею необхідним. Натішившись «Миколаєм», «Веселка» посумніла. Було їй прикро, що вона не подумала про мене. Але в той день про мене пам'ятав хтось інший. Прийшов Юрко і на різьбленій тарілці приніс пару чобіток. Та яких ! Новісінькі, малесенькі, з білою облямівкою по стопі. Такі тільки на тарілочки можна було подати. Я кинулась і - о горе ! - нога не влізла в халяву. Та мені сказали, що швець легко їх розтягне. І дійсно, на другий день я вже була в чоботях.

Ніхто не зголосився за подякою, і я досі не знаю, кому завдячувала такий королівський в тих часах дарунок. З «Веселкою» прощались дружньо, коли Старух-«Стяг» прислав по мене Юрка, щоб перевів мене ближче до радіостанції. Скоро по тім мені дозволили поїхати до Львова на побачення з батьком.

До Афродити я більше не повернуся.

Відомості про неї і її працівників довідалась з преси, в яких говорилось про те, як радянський уряд намагається віднайти місце з якого лунають заклики до українського народу нашої радіостанції «Вільна Україна». У 1945 році їм вдалося це зробити. Не обійшлося без жертв. Тоді загинув Я. Старух, Веселка і охорона. Західного - Газенбрукса витягнули з криївки непритомного і по довгих допитах засудили на 10 років заслання. Зіна також дістала такий самий вирок. Дальша її доля мені невідома.

Західний до 1953 року перебував в різних концтаборах воркути. Як згадував сам вижив завдяки братерській опіці і підтримки українських в'язнів.

В 1953 році несподівано його звільнили разом з іншими в'язнями з країн Західної Європи і відправили до Бельгії.

Після 13-и років відсутності він зустрівся з своєю родиною. На батьківщині намагався нав'язати зв'язок з українським визвольним рухом, але на перешкоді цьому був бельгійський уряд. Мабуть в 60 роках Мирослав Прокоп передав мені адресу Західного в Бельгії і доручив написати йому листа, додавши своє фото. Відповіді я не одержала. Але обставини змінилися і вже з нагоди 25-ліття УПА він переслав свій привіт.

Лист бельгійця-унівця

Колишній член УПА, спікер підпільної радіостанції ОУН-УПА "Вільна Україна" (закодована назва "Афродита") в Карпатах в 1943-45 рр., бельгієць АЛЬБЕРТ ГАЗЕНБРУКС (пс . "Західний"), який мав виступати на святкуваннях Срібного Ювілею УПА в Торонті, Оттаві, Нью Йорку і Монтреалі, не зміг прибути на американський

континент з уваги на важке захворювання. Він надіслав привітального листа, який був зачитаний під час наших святкувань, такого змісту:

"Дорогі Друзі,... з найбільшим жалем мушу Вас повідомити, що я не зможу бути цього року з Вами за океаном. Я лежав хворий у шпиталі в Брюж через цілий місяць вересень та ще й тепер не почувуюся добре, і лікар не дозволяє мені на виїзд. Для мене це тим прикріше, що я так дуже хотів би Вас знову побачити, бо я зберігаю найкращі спогади з часу нашої співпраці в "Афродиті".

Дякую Вам сердечно за вислови симпатії і за пропозицію декорування Золотим Хрестом виданим у 25-річчя УПА. Але те, що я робив і що переніс, не мало на меті тих почесей. Я вважаю своїм обов'язком працювати разом з Вами, а приятнь, а радше любов до Вашої батьківщини спонукала мене брати участь, бодай у малій мірі, в тій боротьбі, яку Ви ведете, щоб здобути незалежність для свого рідного краю. Український народ, який був і ще тепер є так важко досвідчуваний під ярмом російського більшовизму, здобув відразу мою прихильність і це було причиною, що я залишився у Ваших рядах.

Вірте мені, що я думкою і всім серцем буду разом з Вами 14 і 21 жовтня, і я молитиму Господа Бога, щоб повернув Вам державну незалежність, за яку Ви всі так хоробро боретеся. Я можу тільки сказати: Продовжуйте цю боротьбу, тривайте на тому шляху, на який Ви ступили, продовжуйте ту боротьбу, яка в деякій мірі є й моєю боротьбою, а напевно прийде день, в якому Україна зазнає тої безмежної радості, що йде впарі з відзисканням волі.

Закінчуючи, ще раз висловлюю свій жаль і дякую з усього серця за Ваше сердечне запрошення. Бажаю Вам великого успіху і прошу прийняти мої найщиріші вітання. ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНА І НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА!

Щиро Вам відданий Альберт Газенбрукс

Прошло багато років і щойно тепер (2006 року) до моїх рук потрапив лист сестри Константина Цьмоця Наталії. З листа я дізналась що сьогодні в Україні знають про рішучість і відвагу її брата – члена ОУН за що 1932 р. був виключений з Стрийської гімназії. Пізніше за-суджений на 5 років тюремного ув'язнення за підпільну працю. Ув'язнення відбував у Березі Картузькій, з приходом більшовиків в Галичину, продовжував активно боротися з окупантом в підпіллі. В час Німецької і большевицької окупації продовжував боротьбу в рядах УПА (його псевдо «Град», «Юрко», «Модест». Костянтин був членом

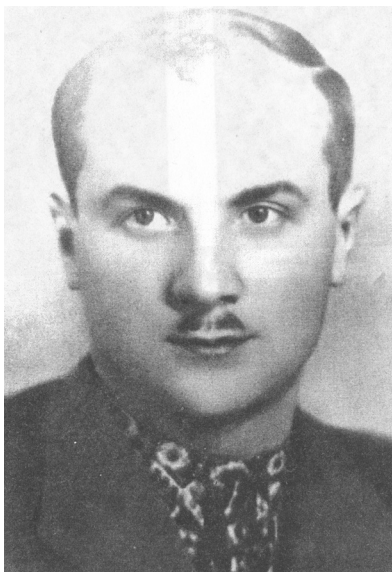

проводу Служби Безпеки СБ-Р-33. В 1943-44 р. розмістив і відповідав за безпеку підпільної радіостанції «Самостійна Україна» в селі Ямельниця, Схолівського району, Львівської обл. В 1942-43 рр. він був організатором, виконавцем визволення з Дрогобицької тюрми, видатного члена ОУН, полковника УПА, Олекси Гасина родом з Конюхова Стрийського району. Перебрано в німецьких офіцерів із підробленими документами йому вдалося визволити Олексу Гасина з тюрми.

Це був героїчний і небезпечний почин. Таким же способом йому вдалося визволити з Львівської тюрми Дмитра Грицяя, Ярослава Старуха, визначних провідників УПА. За цей геройський поступок брат був представлений до нагородження генералом Чупринкою (Шухевичем)...

В 1944 р. Костянтин ідучи на відповідальне завдання головного провідника УПА генерала Шухевича (Чупринки) попав в засаду більшовецьких окупантів і ще з п'ятьма побратимами. І в не рівному бою загинув разом з побратимами в селі Юшківці, Жидачівського району, Львівської обл. Місцеві жителі поховали їх на місцевому цвинтарі на могилі якої стоїть ще до сьогодні березовий хрест.

Як тепер відомо серед тих загинулих в цій засідці був і мій добрий приятель Йосип Позичанюк. Він, маючи дозвіл виїхати за кордон, залишився в Україні, щоб продовжувати боротьбу за Українську справу. Разом з ним загинули ще п'ять невідомих мені бойовиків.

Кость Цмоць-Модест.

Дмитро Цмоць.

Кость Цмоць (обласний референт СБ Дрогобиччини) з дружиною Марією і сином Модестом 1944 р.)

Розділ 18

Йшов третій рік війни. Після Сталінграду, було видно, що німці війну програють. Великі втрати німецьких вояків на фронтах заставили німців дати дозвіл на творення Української «Дивізії Галичина». Відношення проводу ОУН(б) до цього творива було двояке. Підпілля ОУН(б) було переповнене і мабуть місця в ньому для захисту тих, за якими полювали німці, на доповнення своєї робочої сили, не було. «Дивізія Галичина» давала можливість зберегти значну кількість молоді, дати військовий вишкіл, щоб у відповідний час використати для української справи. При цьому і мені знайшлися певні обов'язки. Було ясно, що переможцем у цій війні вийде Радянський Союз, з великою допомогою Америки і Англії. Все це не могло не відбитися на праці цілої Організації. Втрата багатьох провідних членів, прихід нових співробітників з новими ідеями - все це вимагало докладного аналізу і якогось вирішення.

Почалась перебудова структури самої Організації. Був це для М. Лебеда - провідника Організації ОУН(б) період великого випробування. Все це він розумів і дуже переживав. Одного вечора він попросив мене піти з ним на якусь зустріч (я не знала з ким.) Перед тим він вручив мені конверт і сказав, що як він за годину не повернеться, то щоб я відкрила конверт. Зустріч відбулася десь в районі вулиці Городецької. Я залишилася сама, а він відійшов на побачення. Було темно. Я ходила по вулиці чекаючи на нього. На щастя, він з'явився і зажадав віддати йому конверт. Мені відлягло від серця, бо я відчула, що щось змінилось на краще. Дещо пізніше стало відомо більше про те побачення. Наплив втікачів з Центральної України до Галичини, знайомство з ними, викликали потребу міняти форму політичної боротьби. В дискусіях з патріотами, хоч різних політичних орієнтацій, виникло рішення про створення Української Головної Визвольної Ради, як керівного органу дальшої боротьби за Українську Самостійну Державу. До цього руху долучився і мій батько, якого перевезли з Солотвина до Львова. В Солотвин їхали «пакардом» о. др. Гриньоха, який мав досить добрий документ. В дорозі ми зауважили погорілі села. Як довідались тут пройшов радянський загін Ковпака. Не обійшлося без того, що виникла потреба ремонту авта, а також бракувало бензину. Треба було подивляти Доктора, як він відважно звертався до німців за допомогою. Що він говорим їм, я не знаю, але бензин німці давали. А бідний наш шофер мусів латати шини своїми запасами.

В Солотвині ми застали досить розгублених батька і Наталку з малим сином. Чоловік її Сергій Давидович десь ховався від радянської партизанки. Я хотіла забрати також Наталку, але вона без чоловіка

відмовилась їхати з нами. Від'їхали ми ще того самого дня. В дорозі ночували на якійсь уцілілій плебанії і на другий день дістались до Львова. У 26 томі Літопису Української Повстанської Армії Лев Шанковський, який оформлював мандат мого батька у членство УГВР подає: Проф. Петро Чуйко, кандидат Проводу ОУН, симпатик ОУН-УПА, гетьманських переконань, прийняв мандат члена УГВР дуже радо, репрезентуючи у ній «праве» крило. Це йому не перешкоджало жити, вже в екзилі, в щирій дружбі із «лівим соціалістом», інж. Василем Потішком, з яким разом служили як титарі Української Православної Церкви в Боффало. Крім політики, мого батька завжди цікавило становище Української Православної Церкви. Серед батькових листів я натрапила на документ зміст якого актуальний і тепер.

В той час у Львові я мала окреме приміщення з якого на Захід виїхали люди, в яких я тимчасово перебувала. І це помешкання стало місцем зустрічей, дискусій, багатьох людей, - творців УГВР.

Як пам'ятаю, дискусії були часто досить запальні. Кожен з дискусіантів палко обстоював свою думку. Не охолоджував запалу їхнього і гарячий чай. Основною причиною незгоди було питання з кого має складатись, і з яких організацій має творитися новий революційний уряд. Мені здається, що назва його була вже усталена -Українська Головна Визвольна Рада - і ні в кого не викликала заперечень. По довгих дискусіях було прийнято рішення, щоб в цей новотвір увійшли представники організацій, які стоять на позиціях Незалежної Української Держави.

В дискусіях я участі не брала, хоч уважно прислуховувалась до них, що пізніше мені пригодилося. О. Др. Гриньох приніс мені зразки деяких універсалів і запропонував написати Універсал УГВР. Після обговорення написаного приходили зауваження інших і остаточно універсал був прийнятий.

Великий збір Української Головної Визвольної Ради відбувся 11 липня 1944 року на Бойківщині, під охороною відділів УПА. Президентом УГВР було обрано Кирила Осьмака. Деякі члени дістали доручення виїхати за кордон для продовження праці УГВР, в тому числі і мій батько. На Великому Зборі я не була присутня. (З огляду на мій вік і мабуть неважливу особистість.)

Розділ 19

Велику активність в тому часі проявила референтура Зовнішніх зв'язків, яку очолював о. др. І. Гриньох. Було ясно, що велика частина населення українських земель буде шукати можливостей не залишатися під владою наступаючого Радянського Союзу. Не були ще відомі договори альянтів про територіяльні повоєнні зміни, але надіялись, що передвоєнний стан залишиться незмінним. Треба було шукати місця, які могли б прийняти тих, що не бажали б залишатись під комуністичним режимом. Розпадався вже союз гітлерівської Німеччини з європейськими сусідами. Ще раніше, покинула фронт «союзна» Італія. Стало можливим нав'язати зв'язок з військовими чинниками сусідніх Мадярщини і Румунії. З мадярами раніше був знайдений контакт на Волині і Поліссі, де вони, ціною збереження свого життя, не дуже сумлінно тримались наказів німецького командування. Майбутнє Польщі не було ясне і наші відносини з ними не були найкращі в той час.

Найшлася можливість нав'язати ділові відносини з військовими чинниками Румунії і Мадярщини. Це було велике досягнення Закордонної Референтури ОУН(б). Як пише о. др. Гриньох, який очолював ці переговори: «цінними для історії залишаються всі заходи керівництва визвольною боротьбою в 1940-х роках, спрямовані на те, щоб домовитися з сусідніми народами України і жити з ними в добросусідських взаєминах. Не вина наша й не вина наших сусідів, що тодішніх домовлень не вдалося здійснити. Були інші сили, інші світові потуги, хоч і з дуже різними державно-політичними системами, що диктували, накреслювали нову карту Європи.» (Літопис УПА Т. 26 Українська Головна Визвольна Рада. О. Др. Гриньох: «Сорок років тому в Будапешті,» ст. 153.)

Крім того робились спроби дістатись до Країн-Альянтів. До Швейцарії був висланий чільний член Організації Євген Врецьона. Існував зв'язок з Швецією, Італією. Підготовлявся висланець до Фінляндії. Ті речі мені відомі, я брала певну участь в підготовці матеріялів, але про них писати мусіли б ті, які були за них відповідальні.

В той час перебуваючи в товаристві купців я познайомилась з німцем Мілером, що тоді був заступником Бізанца, який займався Дивізією Галичина. Між нами виникла дискусія на тему - німецька політика супроти України. Мілер походив з галицьких німців. Був у похилому віці. (Його син згинув на фронті.) Добре говорив українською мовою то я могла висловити перед ним, що думала в той час.

Через декілька днів після того, мені переказали, що Мілер хоче зі

мною зустрітися і подав адресу своєї канцелярії, що містилась в будинку Губернаторства. На всякій випадок я сказала про це М. Лебедеві. Він був цікавий, яка причина такої зустрічі. Мілер запропонував мені бути його секретаркою. На пояснення, що я не маю для цього кваліфікацій, він сказав, що всі технічні справи буде полагоджувати секретарка сот. Навроцького, а йому треба людину - українку до якої будуть належати справи дивізійників, які безпосередньо будуть відноситись до нього. Я сказала, що мушу подумати. М. Лебедь і др. Гриньох, а пізніше ще і М. Цмоць, мене «благословили». Почалась моя праця. Часом траплялися дуже зворушливі моменти. Про те, що у Мілера працює українка стало відомо багатьом, і «клієнтів» у мене не бракувало. Пам'ятаю як зворушив мене батько покараного дивізійника, якій приніс мені маленьке горнятко меду, прохаючи допомогти його синові. Таких випадків було більше. Так несподівано до мене звернулася «сестра» (майбутня дружина) Степана Мудрика. Від неї я дізналась про його арешт і небезпеку, яка загрожувала йому. Мені вдалось тоді через впливи Мілера злагіднити його становище.

Знайомство з Мілером виявилось дуже корисним. До мене почали звертатися зовсім незнайомі люди з різними проблемами. Деякі потребували документи на авто, дехто на виїзд зі Львова на Захід. Треба сказати, що Мілер завжди приходив з допомогою. Це був короткий період, але і я виїхала з документами, одержаними від нього.

Розділ 20

Батько без мене не хотів їхати і намовляв, щоб я їхала з ним закордон. Так ми опинились в с. Бусовисько (Стрийщина), де на той час зібрався весь провід Організації, ті, що їхали закордон, і ті, що залишались в краю. Пригадую, що мені було дуже важко рішитися на виїзд. По деяких ваганнях, я вирішила лишитись в Україні і повертатись до радіовисльні. Таке рішення прийняли також: Омелян Логуш з дружиною Катериною-Мешко, мій батько і Богдан Подолянко, з своєю нареченою Сонею, який мав бути провідником нашої групи. Нам напакували повний віз різної зброї і ми поїхали в протилежному напрямку відступаючої німецької армії. Дорога була небезпечною, тим більш через наш вантаж.

Була темна ніч. Падав дощ. Страшним ревом, стукотом коліс, напроти нас сунула, колись здавалось, непереможна німецька армія. Наш віз протискався в цьому хаосі, шукаючи можливості просуватися далі. В одному моменті ми почули, що з воза щось упало. Це могла бути валіза з гранатами, яку ми мали передати упівському відділові, (здається під командою Різуна) який мав би бути на нашій дорозі. Богдан і я вирішили вернутись і знайти цю валізу. Кругом нас щось вибухало, горіло. Умовились, що підвода з рештою людей зупиниться біля першого будинку, який трапиться по дорозі і там ми до них долучимось. Валізи ми очевидно не знайшли, промоклі до рубця, повернулись назад. Дійшли до першого будинку, який був розбитий, а біля нього наших не було. Як оповідали пізніше, їх врятували коні. Вони чомусь ніяк не хотіли зупинитись коло того будинку і рушили далі.

Богдан Подолянко — організатор підпільної друкарні ОУН «Прага»

Омелян і Катерина Логуш (1952 р.)

Зустріч з відділом УПА була приємна. Вони нас радо прийняли, пригощали своєю кухнею. Були вдячні, що привезли їм трохи амуніції. Там ми сушилися і відпочивали два дні. Зустрівшись з Старухом, керівником радіовисильні, ми побачили, що там вже не було можливості лишатись. Стаурух радив нам виїхати на Захід, що ми й зробили.

Вибору не було. Я розуміла, що батькові в підпільних умовах не було можливості лишатись. Богдан мабуть через Соню також вирішив йти на Захід. По якомусь часі, з різними пригодами ми дібралися на залізничну станцію Турка. Там застали поїзд напакований українськими втікачами. Майже всі були з родинами, з майном, з запасами харчів. Ми також долучились до них, майже без нічого. В якомусь вагоні знайшовся куток і для нас. Коли вщухла метушня і поїзд поволі посунувся на Захід, у вагоні запанувала мертва тиша. Кожен думав те саме: Куди і як на довго ?

Пригадую як з відчинених дверей дивилась я як з під поїзда втікала українська земля - мабуть у більшості супутників був такий самий настрій. Перед нами стелилась невідома чужина.

Не пам'ятаю скільки днів ми їхали тим поїздом. Треба признати, що навіть у той кінцевий час війни на зупинках був «Ордунг» і діяла кухня NSF з горохівкою. Так ми доїхали до Штрасгофу під Віднем. Це був пункт з якого відправляли людей на різні праці. Нам вдалось уник-

нути табору і дістатись до Відня. Наша розвідка працювала справно. Ми довідались, що в Відні існують українські товариства, які мають свої приміщення. Так ми з батьком опинились на Банкгассе в центрі Відня в домівці УНО (Українська Національна Організація.)

Батькові вдалося знайти помешкання. В той час у Відні масово з'явилися члени проводу ОУН(б), які були арештовані німцями. Серед них були Степан Бандера, Ярослав Стецько, Лев Ребет, Микола Климишин й інші, а також родина Миколи Лебеда. Я одержала від нього записку, в якій він просив зайнятись ними, що я і зробила, поселивши їх там, де мешкав батько. Одного дня, приносячи їм якусь їжу, Ода (дружина Лебеда) попросила мене чи не маю я ще однієї тарілки, бо у них гість. Пам'ятаю, що зварене я розділила на їхню родину (Ода, її мама п. Гнатківська, Одина кузинка Вая і маленька Зоряна) і у мене вже нічого не залишилось. Ода сміючись сказала, що вони відділять від свого. А тимчасом, їхній гість зліз зі стола, з якого змінював електричну лампу. Я сказала, якщо він заробив то і його треба нагодувати. Ода розсміялась і нас познайомила. Це був Степан Бандера. Після того, майже кожного дня він бував у нас і вів розмови з батьком. Я використовувала нагоду познайомити його з Віднем. Бандера виявився дуже приємною людиною. Його цікавило все, що відбулося в Україні до війни і під час війни і, ходячи розваленим Віднем, ми мали багато тем до обговорення. Зрозуміло, що знаючи Івана, він цікавився і мною, його дружиною. Були моменти, коли він з жалем говорив, що не може краще забезпечити свою родину, яка була під Віднем. Я зауважила, що в нього дуже збиті черевики. Мав тверду ходу і обчати були майже (зрізані). Я запропонувала, що занесу їх до шевця до направи. Що й зробила.

Почалося бомбардування. Босий Бандера і я з ним залишились в помешканні батька і чекали, як то все скінчиться. На щастя, бомбардування шевця не зачепило. Бандера мав черевики «як нові.» Мабуть це осмілило його сказати, що його дружина потребує «панчохи». «А, де ж я їх візьму?» - розгублено питав він. Я поділилась з своїми, бо була «багата» - мала аж дві пари. Скоро до нас долучився Ярослав Стецько. З ним ми також проводили багато часу. Повітряні налети аліантів заганяли всіх до бомбосховищ. Люди звикли вже до них і навіть там вмовляли побачення на той час, щоб дискутувати проблеми, які були перед ними. Були жертви, серед українців, були забиті і ранені. Серед них Дарія Ребет, яку треба було підгодувати в лікарні.

З часом, я з товаришкою Мартою Калитовською найняли помешкання (спільна канапа.) Господар був сліпий поляк, а його жінка глуха українка.

До цього помешкання ми звичайно поверталися вже після бомбар-

дування Відня. Трамвайні лінії були зруйновані і доводилось майже через цілий Відень іти в темряві. Часто були голодні, а що жили напроти залізничної станції заходили туди і випивали «мале пиво», яке можна було дістати без карток.

Розділ 21

Було видно, що наше перебування в столиці Австрії доходить до кінця. Дещо раніше, від М. Лебеда прийшов «вояк» в незнайомому мені мундирі і сказав, що він називається Андрій Дольницький і має доручення перевезти родину М. Лебеда до Риму. Намовляв і мене долучитися до них, але я не хотіла розлучатися з батьком у такий непевний час. Досить скоро в околицях Відня вже чулися гарматні постріли. Треба було і нам рушати в невідоме.

Одного ранку С. Бандера приніс нам дозвіл на користування транспортом. При тому зазначив, що в дорозі нами будуть опікуватися «Муха», Дорко і Роман. (прізвищ останніх двох не пам'ятаю.) С. Бандера відпроваджував нас до поїзда і навіть ніс батькову валізу. Прощалися в надії зустрітися при кращих обставинах. Батько ще кілька разів зустрічався з Провідником, а мені не довелося.

Якось ми доїхали до Баварії, де вже зібралось більше українців. Місця там для нас не було і ми, порадившись, поїхали на Авзбург. В Авзбурзі на вулиці ми зустріли українських робітників, які направили нас на порожній будинок, в якому ми і примістилися. Ті українські хлопці відкрили нам таємницю, що вони переховують американського пілота з літака, якого збили німці. Вони завели мене до нього і дуже втішилися, що я могла перекинутись з ними кількома загальними фразами. До нас долучився мельниківець Сулятицький.

Кінець війни прийшов несподівано. На поверхні життя опинились багато розгублених людей, перед якими відкрилось невідоме майбутнє. В той час між нами з'явився Василь Охримович і тоді вирішено творити український комітет, який очолив мій батько. Метою комітету було дати можливу моральну опіку тисячам українським втікачам чи колишнім «Остівцям», які не хотіли вертатись до Сталіна. Проблема неперворотців була незрозумілою для альянтів - переможців. Треба було багато зусиль, щоб перебороти насильну репатріацію, влаштувати переходові табори для приміщення десятків тисяч людей. Коли нарешті з цим було полагоджено, треба було думати про якесь нормальне життя в таборах. Звичайно, мешканці таборів проявляли багато ініціативи. Поставали церкви, комплектувались школи, творились різні фахові майстерні, хори, театри, а навіть оперні ансамблі. Обласні комітети, через своїх референтів, намагались допомогти фаховими і правними порадами. На становищі голови Обласного Українського Допомогового Комітету батько був аж до часу виїзду до Америки в 1950 р.

Становище людей, які не хотіли повертатися до Радянського Союзу було непевне. Ніхто не знав як це все скінчиться. Були випадки на-

сильної репатріації, які кінчалися трагедією. Доля козаків, яких підступно видали англійці совітам, турбувала всіх. Були подібні випадки і в американській зоні, хоч в менших розмірах. Постійні комісії, перевірки, не давали можливості, щось плянувати. Всі чекали на якусь розв'язку і мріяли про Америку чи Канаду. Врешті дозвіл на еміграцію і переселення залишенців до країн вільного світу прийшов.

Повстала ще одна організація Український Червоний Хрест, на що мав дозвіл др. Нестор Процик. В Авзбурзі Червоний Хрест очолив проф. Дмитро Дорошенко. В адміністрації Червоного Хреста працювали люди різних політичних переконань: проф. Дмитро Дорошенко - визначний гетьманський діяч, Марія Клепачівська - УНР-івка, я – бандерівка, ще інші, які то приходили, то відходили. Наша праця заключалась в тому, щоб дати людям якийсь документ, що дав би їм певну підставу уникнути примусової репатріації. Зразок такого документу з того часу зберігся між паперами мого батька.

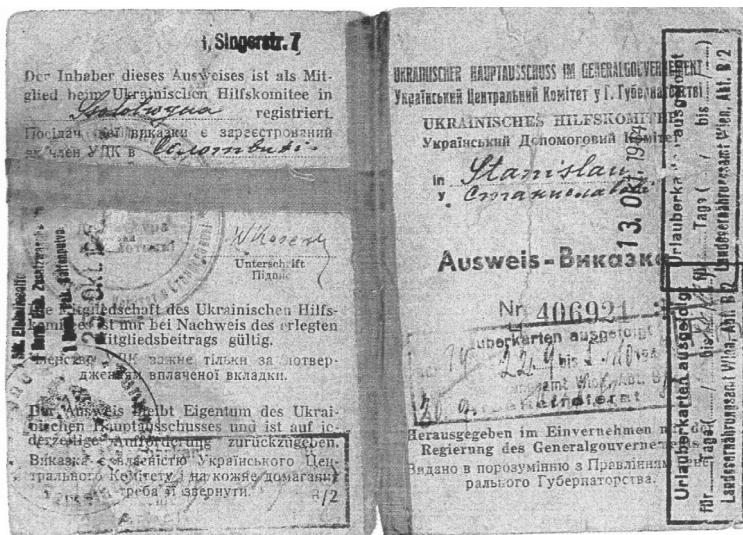
В Авзбурзі почались творитися табори. Одні з людьми, які не бажали повертатись на «родину», а інші з тих, які хотіли повертатись додому. Ситуація була складна. Репатріаційні комісії, які склались з представників радянської влади і американці полювали за активними українцями. І Комітет і Червоний Хрест мали багато праці на видання людям документів, у яких були замінені їхні дані: прізвища, місця походження і т.д.

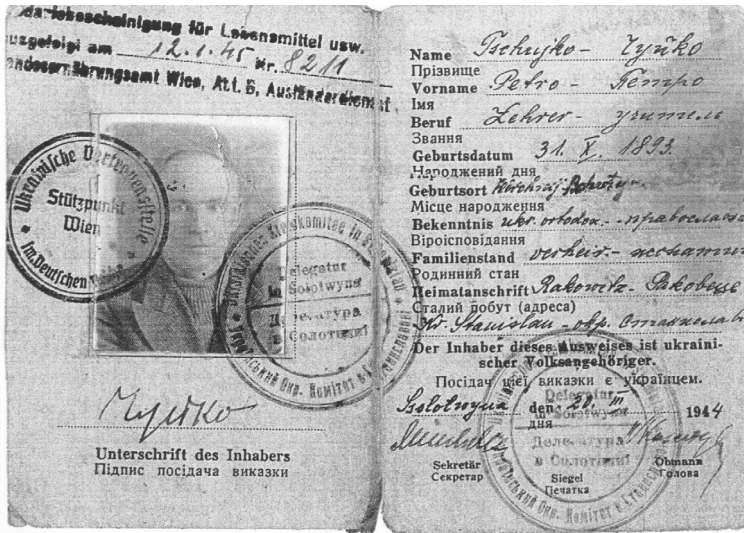
Запам'ятався мені один епізод з цієї праці. Якогось дня проф. Дмитро Дорошенко запропонував мені поїхати з ним до табору «поворотців» на родину. Він сказав, що там напевно є люди, які не знають про можливість залишитись на Заході і, що про це треба з ними говорити. Про цей табір на гегенген ходили страшні чутки не тільки про хуліганство, п'янство, а й про вбивства. Проф. Дмитро Дорошенко був надзвичайно милою людиною. Він і його дружина п. Наталія приятелювали з моїм батьком і його відношення до мене було дуже сердечним. Своїх дітей у них не було. І так одного дня ми вибрались у цю пропагандивну місію. Спочатку все йшло добре. Зібралось багато народу і проф. Д. Дорошенко був добрий промовець, говорив гарною мовою і його з цікавістю слухали. Щось довелось сказати й мені. Ми вже були готові відійти, як в натовпі почалися вигуки проти нас. Натовп почав на нас наступати. Притиснув нас до дверей якогось бараку і ми опинились в порожній кімнаті, а за дверима було гамірно. Я вже не пам'ятаю як довго все це тривало. Не пам'ятаю про що я думала в цей час. Опритомив мене професор. Він підійшов до мене, зняв з голови свого брилика, вклонився і сказав: «Простіть мені старому дурневі, що привів вас сюди. Видно, що ми звідси живими не вийдемо.» Я якось його заспокоїла. А, за дверима бушував натовп. Чулися якісь погрози,

відчувалось, що люди п'яні і дійсно сподіватись на щасливий кінець було важко. Раптом донісся гуркіт мотору. Помалу почали затихати людські голоси. Ми вже були готові на найгірше, як несподівано відчинились двері і на порозі з'явилась Місс Карпептнер - працівниця УН-РА. Хтось повідомив її, що нас затримали і вона прибула, щоб нас визволити. Вона знала професора і провела нас до свого джипа. З нею більше нікого не було. Ще пам'ятаю, як їдучи джипом, професор сказав мені: «Ви подумайте, таке посполите прізвище - Карпептнер, а така шляхетність!»

Коли в Мюнхені почала виходити газета «Українська трибуна» мені надсилали на коректу матеріали, часто на редагування. Матеріалів не бракувало, бо люди мали охоту писати про своє пережиття. В Мюнхені знайшлося багато знайомих і друзів Івана - В. Лобай, І. Шевчук, М. Климишин, І. Бойко, С. Мудрик і інші, які вийшли з концентраційного табору. Вони включилися в активне громадське і політичне життя, хоч більшість з них з часом залишили Німеччину і виїхали переважно до Канади.

З Іваном Бойком ми підтримували зв'язок, писали листи і принаймні раз на рік зустрічалися. Йому вже було відомо про долю його залишеної родини. Маруся була заслана на Калиму і відбула дванадцять років каторжної праці. Оксаночка виростала в Тартакові під опікою бабусі. Великим щастям було, коли міг не тільки листуватися з нею, а й дещо посилати. Прийшов час і Оксані було дозволено відвідати батька в Канаді. На жаль тоді не вдалося їм приїхати до мене а мені до них. Незустрілися і Івась з Марусею. Вона прибула на його похорон.

Дмитро Іванович Дорошенко
(1882-1951)

Степан Мудрик-Мечник
(знімок з 1940-их років)

The **Ukrainian Red Cross** in Geneva takes care of the bearer of this certificate

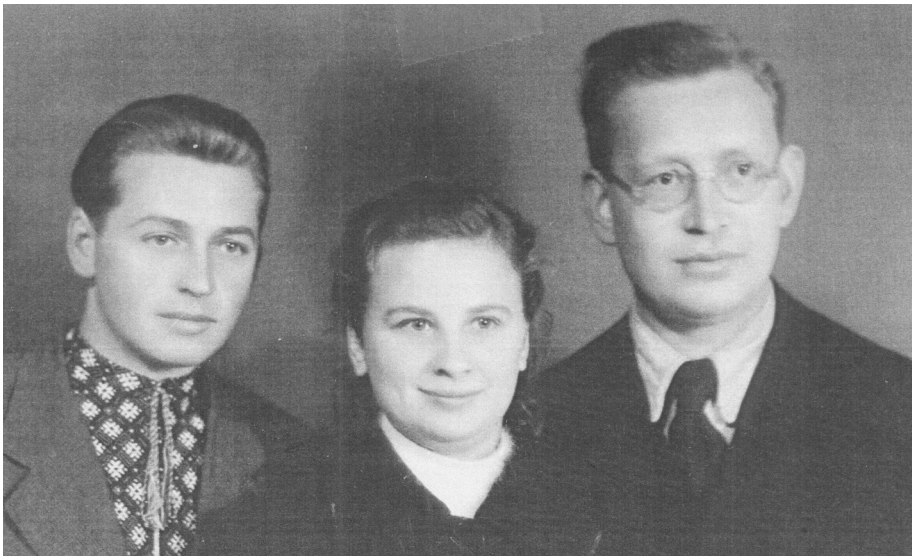

Mr. Mrs. Miss: *Tschujko*
Mr. Mme Mlle
Petro Ukrainian
Ukrainienne
born: *31.10.1893* at *Polatyn*
né à
nationality: *stateless*
nationalité
confession: *gr. kath.*
position: *married*
profession: *professor*
Le porteur de ce certificat reçoit le secours de la Croix Rouge Ukrainienne à Genève.
representant: *Petro Procyk*

Authentic signature
Signature authentique

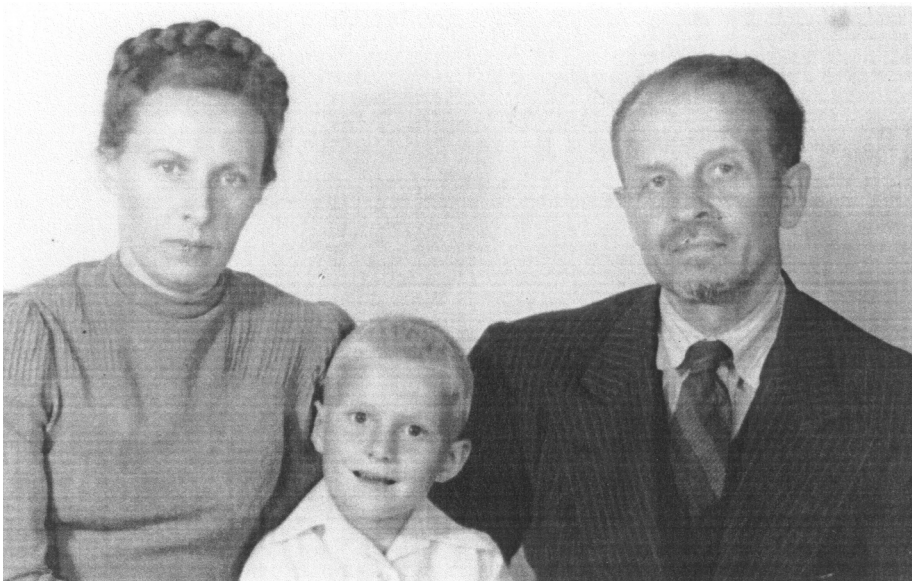
Augsburg, 4.7.194
date

SEUILLE D'ALSA
GENEVE
BAVIERE
SUISSE
CROIX-ROUGE UKRAINIENNE
BAYERN
SUISSE

І. Бойко, я і І. Шевчук.

В той час почало унормовуватись життя «неповоротців» – людей яких несхватали совітські людологи і які знайшли зрозуміння в альянтів на причини їхнього бажання не повертатися на Батьківщину. Почали творитися табори які забезпечували цим людям дах над головою і якесь харчування. Заспокоєні троха від можливої репатриації, маючи багато вільного часу по таборах розцвітало політиканство. Десь поділися українці їх замінили «східняки» і «галичани». Політичні дискусії незавжди були парламентарні, були випадки побитих вікон і інші «докази» своєї правоти хоч здається до тілесного пошкодження недоходило. Політичні верхи також переживали кризу. Відбувались безконечні дискусії – переговори які врешті скінчилися поділом також міцної організації як ОУН(б). Я бувала на цих дискусіях на яких часто піднімалися питання про події і справи про які я немала найменшого поняття, тому шукала за чимсь, де могла б бути корисною. В тому часі мій батько попросив мене відшукати у Мюнхені знайому йому родину з Відня. Я вже не пам'ятаю як мені це вдалося зробити, але те що я побачила показало мені «що на світі, є комусь ще гірше як мені». В одному з тимчасових таборів в Мюнхені я віднайшла цю родину, яка складалася з трьох осіб: вітчм вдовець, Маруся дочка – вдова з малим сином Лесиком. Я застала їх абсолютно розгубленими. Інженер М. С. Пляшник (вітчим) корчився від страшних болів, дочка Маруся лежала з великою температурою, біля неї сидів Лесик і гірко плакав. Я нероз-

Марія Соловйова, Инж. І. с. Пляшник і Лесик

губилася і зайнялась допомогою цим людям. За згодою Марусі з Лесиком пішла шукати якогось лікаря. ВУГХ застала доктора Нестора Процика, розказала йому про те що бачила і просила допомогти. Набрали ми якихсь консервів і поїхали до хворих. Доктор Процик оглянув Івана Силевича і дуже вдало сказав, що має підозріння на хворі нирки, які потребують хірургічного втручання. Дав якісь заспокоюючі ліки. Марусі дав якісь таблетки, а Лесик був задоволений тим що їхав мотоциклом. Мабуть процес хвороби був вже на вигасенні і через два дні я вже могла їх залишити. Ця зустріч подарувала мені сестру Марусю якою ми породичалися. Вона стала для моїх дітей тіткою а Лесика ми охрестили і я була його хрещеною. З Марусею ми протягом довгого життя аж до її смерти ділили і радість і горе і часом навіть гроші.

Розділ 22

Виїзд до Америки

Я офіційно не включалася в членство Організації, хоч підтримувала з нею зв'язок. До мене зверталися, коли думали, що я зможу чимсь допомогти. Нові умови викликали зміни в структурі Організації. Ще жвивий був зв'язок з батьківщиною: Відходили в Україну і верталися назад зв'язкові, які приносили часто суперечливі вістки. Серед членства вони викликали запальні дискусії, які довели до поділу Організації. Я залишилась осторонь цього процесу, зберігаючи приязнь з старими друзями.

*«Він на руках підняв мене тоді,
Як в мене раптом надломилась крила»*

В. Листонад

Треба було думати про влаштування нормального життя. Мені йшов 25-ий рік. За мною були великі переживання і я звикла до самотійних рішень. Батько ніяк з тим не міг погодитись. Він і далі хотів керувати моїм життям. Мабуть це спонукало мене до одруження. Тим більше, що можливостей навчання я не бачила. До всього цього приходила проблема переселення з Німеччини кудись на постійний побут, маючи на увазі і батька, за яким полювали члени репатріаційної комісії. Женихів не бракувало.

В тому часі я зустріла людину Романа-Євгена Петренка, з яким я зв'язала своє даліше життя. Як волиняк, він був близький мені територіально, спільними ідеологічними переконаннями, своєю особистою трагедією. Ми одружились в 1946 році. В 1948 р. у нас народився син Юрій, з яким ми прибули до Америки в серпні 1949 р.

Біль практичні люди, як ми, вибираючись в новий світ приготувались до нового життя. Ми до таких неналежали. Найціннішим нашим багажем був наш Юрчик і ті книжки, які за час мандрівки по таборах ДП ми змогли придбати. Серед того була цінна збірка – річник «Трибуни» який для нас зладив наш кум-адміністратор Трибуни Михайло Гіховий. Він як колишній адміністратор вісника Д. Донцова розумів, як ніхто, вартість друкованого слова.

Батько ще був затриманий в Німеччині і тоді також переїхав до нас в Америку до м. Бофало.

В Бофало, перші роки я займалась родинними справами, брала

Роман — 1945 рік.
Євген

З цим скарбом ми припливли
до США. (1949 р.)

Indefatigable Traveler
Evgen Petrenko, 13 months, hangs on to rail of transport car and his comforting nipple upon his arrival in New York en route to Springville with his DP parents. Trip sponsored by Walter Wittmeyer of Springville.

участь в громадському житті, працювала в радіовисильні Василя Шарвана. В Бофало мій чоловік і батько були zatrudнені на різних фізичних роботах. Крім того, займалися допомогою приятелям, що залишилися в Німеччині. Вдалося оформити переїзд шести родинам, в тому і родини отця М. Лящука. Це дало можливість створити Православну церкву, якої там до того часу не було хоч між «старими емігрантами» українцями були православні. Чоловік і батько багато присвячували часу громадським справам і були активні в загально українському житті. Батько вів широку кореспонденцію з багатьма визначними людьми з різних політичних середовищ. Листувався з родиною гетьмана Скоропадського і з єпископом УПЦ Ніканором, зміст листа від якого не втратив і сьогодні свого значення.

В Америці багато присвятив уваги батько національному вихованню молоді, в тому числі і внуків. Очолював центр виховання Спільки Української Молоді (СУМ), викладав на сумівських таборах. Багато читав і зібрав чималу бібліотеку.

УКРАЇНЬСЬКА
АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА

UKRAINISCHE
AUTOKEPHALE ORTHODOXE
KIRCHHE

Екз. НИКАНОС АБРАМОВИЧ

Ⓢ Karlsruhe
Bauerthamer Allee 13

ВШП. Петро ЧУЙКО,
Голова Управи СВУ в Бафало.

Прошу ласкаво передати Управі СВУ в Бафало мою сердечну подяку за надіслану мені через брата Ів. Денисенка допомогу /60.Д/ в формі Різдвяного подарунку. Глибоко ціную Ваше старання, яке в теперішні часи стає вже рідким явищем. Нехай Милосердний Господь, що "любить доброхітного давця" /2 Кор.9,7/, винагородить Вас Своїми щедротами.

В Вашому листі з 31 січня Ви зволите висловлювати погляд, що "спроби, чи можливості одержати певну підтримку УАПЦ з боку Царгородського Патріарха дадуть змогу поставити УАПЦ в ряду з іншими Православними Церквами світу". Ризикуючи втратити Ваше добре ставлення до мене, я хотів би висловити і мій погляд на "підтримку нашої УАПЦ з боку Царгородського Патріарха", нехай Господь не відмовить йому Свого Небесного благословення.

Провід нашої Церкви неодноразово звертався за моральною підтримкою до Царгородської Патріархії. Так, ще Блажен. Митрополит Діонісій, Добродій нашої Церкви, в р. 1942 дав знати в Царгород про наше відродження; в р. 1944 про це повідомив Ц. Патріарха з Варшави Собор Єпископів УАПЦ, просивши опіки й благословення; в р. 1946 знову Собор Єпископів УАПЦ на писав до Царгороду докладного меморіала про нашу Церкву. В часі інтронізації Святішого Патріарха Атенягораса Свяш. Синод УАПЦ вислав привіт йому і молитовні побажання. — Однак, відповіддю на це кожний раз була мовчанка, яка також являється проречистою відповіддю. Ми просили молитов, нас збули мовчанкою. Ми просили опіки, нам відповіли мовчанкою. Ми й тепер відчуваємо гостру потребу помочи в справі висвяти нам Єпископа і просимо про це. Нам відповідають мовчанкою. Не так давно зайшов інцидент в Англії,

що представника нашої УАПЦ Екзарх Царг. Патріархії, на вимогу московського єпископа, відсторонив від спільної служби Божої, на якій присутні були усі православні. Московська Церква своєю офіційною ухвалою скваліфікувала нашу УАПЦ, як "боллезненный нарост на теле русской православной церкви". З тим в практиці солідаризується й Ц.Патріархія, не визнаючи за Укр. Церквою права на незалежність, а лише на підлеглість. В р. 1872 відбувся Константинопольський Собор, який відлучив від Церкви і признав схизматиками усіх, хто організує Церкву на національних засадах. Поки має силу ухвала цього собору, марна річ говорити з Ц. Патріархєю про нашу церковну незалежність. - Так само і на протязі нашої історії ми знаємо тільки факт "переуступлення" нашої Церкви Москві, але не маємо ні одного випадку моральної помочі нашій Церкві з боку Ц.Патріархії в напрямку визволення її з тяжкого духовного закріпачення. І не вірте нікому, хто би Вас запевняв, що Ц. Патріархія захоче стабілізувати нашу Церкву, як Церкву незалежну. Може бути розмова тільки про "підпорядкування", якого наш Народ має вже досить...

Ставлення нашої Церкви до Царгородської Патріархії ще не було предметом нарад на наших Церковних Соборах, і я, як Митрополит У.Церкви, не маю ще права бути виразником волі Церкви в цьому питанні. Але кожний з нас має права на особисту думку. І моя думка про це така: мусить постати ВІЛЬНА, НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА, а в ній - ВІЛЬНА, ні відкого НЕЗАЛЕЖНА-УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА. Наша Церква нічим перед Господом не гірша за Церкви інших народів. Її започаткував на наших землях Первозванний Апостол Христовий Андрій. Її удержавив святий Рівноапостольний Князь Володимир. Її прославив Благочинний Князь Ярослав, Сонми угодників Божих, Мучеників за віру, Благочестиві Єпископи, Пресвитери, причет церковний і побожний Монаший стан. Догматичні і віронавчальні Збірники Церкви нашої /Ісповідання Прав. Віри-митр. Петра Могилы/ стали законом для Всєї Вселенської Православної Церкви і для всіх Православних Патріархів. Наша Церква перед Богом Свята й непорочна. До того ж Народ наш Православний Український рясно полив її своєю ісповідницькою кров'ю... Горе тим Архипастирям, Пастирям і Вірним, що зраджують її, сусідської ласки шукаючи! Вона бідна, в обірваній шаті, ворогами зненавиджена і знеажена, але вона наша РІДНА, перлина в серці нашому. І мусить такою залишитися...

Це моя думка. І змінити її може тільки одностайне рішення Церкви на її Соборі, устами Якого промовляє Святий Дух...

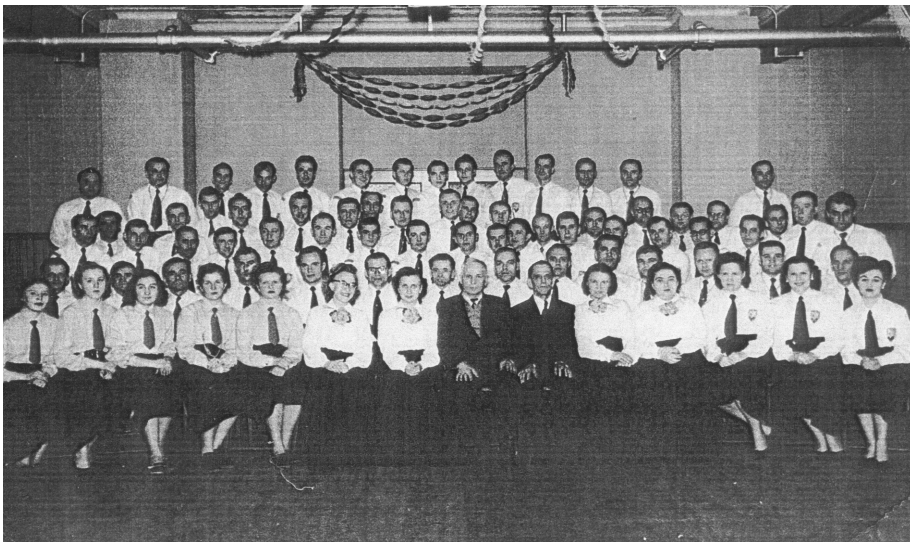
"Я Пастир добрий: пастир добрий душу свою кладе за вівці. А наймит - бачить, що йде вовк, і покидає вівці та й утікає, а вовк хапає їх і розганяє вівці. А наймит тікає, бо ВІН НАЙМИТ, і байдуже йому про вівці".../Іоан.10/.

Ви просили мого немічного благословенства. Дам Вам його, з тим, що й Ви свої сили покладете на боротьбу за волю і незалежність нашої Рідної Української Автокефальної Церкви.

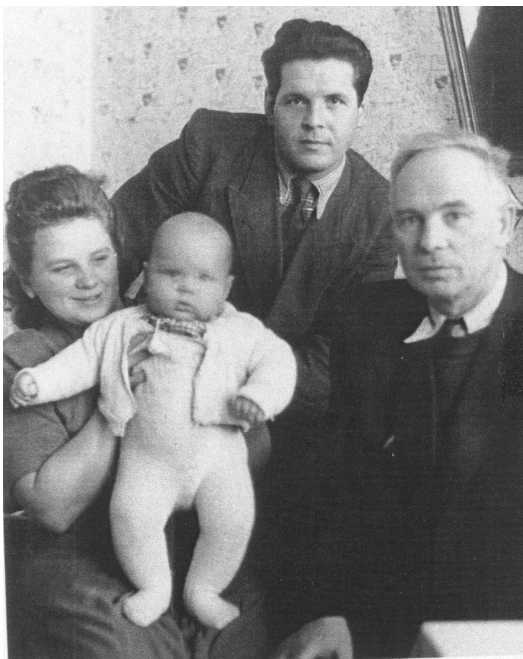
З постійною любов'ю і горливими молитвами за Вас -

15.MRZ1955
11087

+ Erzbischof NIKANOR,
Metropolit d. Ukr. Aut. Orth.
Kirche

Бофало — члени спілки української молоді.
Посередині зліва П. В. Чуйко.

Наша родина (1948 р.)

У 1954 році народився нам другий син Орест.

В 1954 р. купили ферму, туди переїхали, і там працювали. Для всіх нас це було велике пережиття. На фермі батько розвів велику пасіку і займався внуками. Якось непомітно вони навчились писати і читати і батько створив з них «школу» з програмою нормальних шкіл. Крім того, кожного тижня приїжджав до нас знайомий священник о. Долинський і викладав «Закон Божий». Це дало добрі наслідки.

Життя на фермі було великим пережиттям не тільки для нас, а й для наших приятелів. Майже всі знайомі відвідували нас. Ферма знаходилась у вигідному місці для тих, що їхали в Канаду чи з Канади. Все був відпочинок і добрий харч. Хата була столітня, але велика і могла змістити багато гостей. А як кому забракло місця в хаті, то була велика стодола з сіном. Такий незвичайний побут для нас не тільки діти, але й ми, приємно згадуємо.

Постійними гістьми були наші куми Людмила і Анатолій Гайдари з дітьми, Галина і Василь Біровці, Сергій Титаренко, (його Орест адоптував за другого діда) Галина і Василь Потішки, генерали Самутін, Дяченко і інші. Були і європейські гості. Ярослав Стецько і С. Ленкавський також відвідували їдучи до Канади. Особливо літом було у нас людно і гамірно. Зканадців бували у нас Іван Бойко, В. Макар В. Новак з родиною і інші.

Сьогодні вже не можу згадати всіх хто відвідував нас на фермі. Більшість з них були ровесниками нашого батька з великим життєвим досвідом. Вечорами, після вечері і склянки батькової медівки зав'язувалась розмова, переважно спогади пережитого. Як шкода, що вони не були списані і не залишилися десь в архівах. З цих спогадів виринала історія України, її змагання за свою незалежну державу. Наші гості були різних політичних поглядів: гетьманці, соціалісти, петлюрівці, націоналісти і часто сперечалися над тим відвічним питанням: «що було б якби було?» Тепер вже майже нікого немає в живих. Але згадуються вони як приклад людей, які в той час коли в час їхньої молодості існувало твердження, що ніякої України не було, нема і не може бути, вони це своїми вчинками заперечили.

Пригадується мені з тих розмов розповідь В. Я. Потішка про те, як він був посланий до гетьмана П. Скоропадського в справі українізації війська. Розповідаючи про цю подію він сам сміявся з себе. Гетьман незважаючи на молодий вік післанця, вбраного в поношену коротку шинелю і досить стоптані чоботи, прийняв його і запропонував поговорити з ним на кінній прогулянці. Василь Якович, пригадуючи сказав, що хотів відразу відмовитись від такої пропозиції, бо ніколи верхи на коні не їздив. Але погодився. Та коли побачив приведених осідлахих коней, зрозумів що це не доведе до добра. Бо він не тільки в

житті не їздив верхи а сідла і в очі не бачив. Скоро це зрозумів і кінь і гетьман. І розмову вони продовжили піхотою.

Таких оповідань про свої минулі пригоди ми наслухались багато від своїх гостей. Цікаво, що коли заходили розмови про майбутнє України між цими ідеологічними «противниками» не було ніяких розходжень, вони вірили в її світле майбутнє!

Вигідне сполучення з Нью Йорком давало мені можливість бувати там часто. З того часу запам'яталось знайомство із скульптором Михайлом Черешньовським і бачити його працю над скульптурою Лесі Українки. Запам'ятались оглядини «Мони Лізи» і розчарування десятилітнього сина Ореста тим, що ця розрекламована картина виявилась, на його погляд, занадто блискучою. За те тріумфально заявив у школі, що він з «живою сестрою» Лесі Українки грав у шахи. Був здивований, що вчителька не знала хто така Л. Українка. На другий день приніс їй англійський переклад творів поетеси.

В той час було обширне листування зі всіх кінців світу. В одному з листів Володимир Лобай подав мені адресу Іванової сестри Марійки. Я негайно написала до неї і була щаслива, що вона жива. Вже в першому листі до мене Марійка описала про те, що з нею відбувалося за той час коли ми не були разом. Вона відбула десять років каторги, але вижила. Вже на поселенні в м. Прокопєвську, Магаданської області, одружилася з Василем Герасимчуком і мала двоє дітей. Я посилала їй, дозволені в той час посилки, а вона пересилала мені деякі вишиття власної роботи. Серед них, мабуть найдорощче для неї (макатка) як називали на Сокальщині серветку їхньої матері. Вона в мене зберігається і досі. З невідомих причин наша переписка увірвалася, і я нічого не знала про її дальшу долю.

Г. і В. Потішки

З Я. Стецьком

З Ізидорою Петрівною Борисовою (Косач)

Фото з заслання. Сестра Івана Марія Герасемчук з донею і чоловіком (50-ті роки)

У 1965 році несподівано наша молочна ферма згоріла від блискавки. За цей час сини вже потребували кращої школи і ми переїхали до Вашингтону, де мій чоловік влаштувався на працю в Конгресовій бібліотеці. Я також пішла до праці у видавничій компанії (Мекґров Гил), де перепрацювала аж до виходу на пенсію. Були в мене можливості влаштуватись викладати російську мову, яку, я очевидно, добре знаю, але на це я не могла погодитись. «Фільтрувалась» можливість відкрити американську Амбасаду в Києві, до мене звернулись з пропозицією підучити декількох вояків української мови. Цікаво, що вояки мене питали навіщо їм потрібна ця українська мова? Я запитала їх як вони опинились в такій ситуації? Відповідь була - Нам можна було зробити вибір: йти на кухню, або вчити українську мову. Ми вибрали останнє. Ні один з них не мав зв'язку з слов'янськими мовами, а успіх в українській був надзвичайний. Не знаю чи це їм колись пригодилося.

Батько переїхав з нами, займався Юрієм і Орестом, які показували йому столицю США. Почав хворіти і несподівано відійшов з цього світу 15-го квітня 1970 року. Похований на українському цвинтарі в Банд Бруку (Нью Джерзі).

Колись, в 1940 році, з Солотвини батько передав до Київського Державного Університету цінну колекцію англійських авторів, яку там хотіли знищити. Мабуть нема тепер і сліду по ній. Родина Петра Васильовича Чуйка, виконуючи його неодноразові побажання, переслала частину його бібліотеки до Київського Державного Університету з надією, що там знайдеться вдячний читач.

Внук Юрій біля могили діда.

За редакторською працею.

Крім заробіткової праці, зовсім випадково мені довелося, після смерти Людмили Івченко очолити Об'єднання Українських Православних Сестрицтв в США. Ця позиція вимагала великої всесторонньої праці. На мою пропозицію для більшого виховного і інформаційного зв'язку при Об'єднанні було засновано, з благословення Патріярха Мстислава, журнал «Віра». Організація була нова, без фінансової і технічної бази і мені прийшлося, без оплати, двадцять років редагувати цей журнал. (Журнал існує і тепер.) Крім того були видані різні інші праці, між ними: «Емський указ», Перекладена англomовна енциклопедія для молоді (україномовна була видана раніше) і т.п.

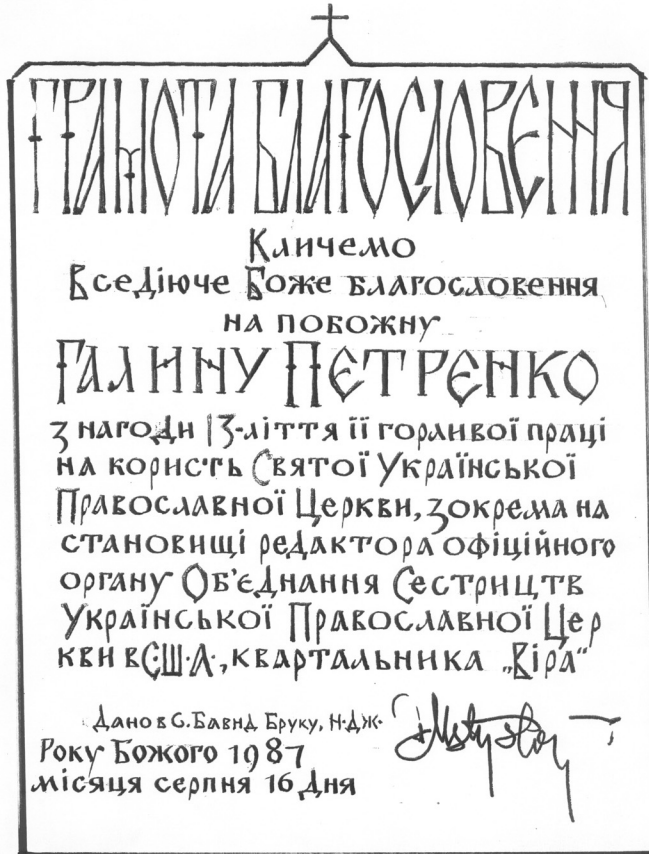
Відвідуючи родину В. Новака в Канаді і виконуючи прохання скульптора М. Черешньовського, вклонилися пам'ятникові Лесі Українки.

Галина Петренко

His Beatitude Metropolitan Mstyslav
of the Ukrainian Orthodox Church of
the U.S.A.

Коли одним з дорадників при президенті Форд був українець проф. Куропась. У міжнародний рік жінки він організував зустріч жінок - голів крайових жіночих організацій серед яких була і я - голова об'єднання українських православних сестрицтв в США.

Я. Чорновіл на символічній могилі жінкам і дітям — жертвам українського геноциду 1933 рік, Бамбрук Нью-Джерсі США (фото з архіву об'єднання українських православних сестрицтв).

Сини Юрій і Орест після середньої школи закінчили університет і працювали на відповідних посадах. Але в період В'єтнамської війни Юрко був покликаний до армії, в якій пробув 22 роки. Військові служби відбував переважно поза США. Вийшов на пенсію з війська і тепер працює аналітиком для компанії Дженерал Дайнамікс. Обидва сини завжди були активні в українському житті. В той час як Юрко був поза Вашингтоном, Орест з групою студентів голодували перед радянською амбасадюю в обороні Валентина Мороза.

Hunger Strike

If you're wondering about that van at 16th and K Streets NW, it's the daytime home of Orest Petrenko, 22, of Takoma Park, and four other members of the Committee for the Defense of Valentyn Moroz who began a hunger strike here Wednesday. He and others from Detroit and Cleveland are fasting and passing out leaflets in support of Moroz, an imprisoned Ukrainian historian who went on a hunger strike July 1. Moroz has been imprisoned in the Soviet Union since 1970 and must serve nine years in prison and five in exile from the Ukraine for disseminating anti-Soviet propaganda and for agitation, a sentence given him as the result of an essay he wrote in 1969 while serving a previous prison term on the same charges.

Галина і Роман Петренки.

По закінченні голодівки Орест розпочав працю в компанії Bendex, і одночасно студював в The Johns Hopkins University на вечірньому відділі. В 1981 р. здобув звання «Master of Administrative Science» і переїхав на працю в Колорадо де в компанії Allied Signal-Arespace і працював як Manager, Human Resources Depot Support Contract.

По виході на пенсію ми з чоловіком вирішили залишити столицю і поселитись ближче до природи. Наш вибір припав на поселення Глен Спей Нью Йорк. Там зібралась велика українська громада навколо оселі робітничого союзу. На той час вже існували там дві українські церкви і досить жваво проходило життя поселенців. Ми купили там майже в лісі хату і насолоджувалась спокійним життям. Добре сполучення з Нью Йорком постачало нам гостей і ми також мали змогу відвідувати Нью Йорк. В Глен Спей поселились також подружжя Холодних – мистець П. Петрович і поетеса Наталія Андріївна. Незабували нас і наші нові друзі Святослав і Ніна Караванські. Недалекі «Союзівка» і Сумівський табір в Еленвіл також були дуже зручні.

Наша родина.

Євген Сверстюк оглядає «Віру»

В

Мистці Наталія і Петро Холодні

В. Барка у нашім домі.

повоєнний час вдалось віднайти і брата Юрія Чуйка. Він покликаний на фронт. Війну пройшов у штрафному батальйоні в характері кулеметчика. Був важко ранений. Після війни закінчив Житомирський Педагогічний Інститут, був призначений головою районного шкільництва в Радомишлі. Вийшов на пенсію. Ми мали змогу з ним зустрітись, коли після проголошення української державності прийшла можливість запросити його до нас, в надії на дальші зустрічі, але несподівано прийшла його смерть. Похований в Радомишлі.

Зустріч і прощання
з братом Юрієм.

Зустріч і прощання з братом Юрієм.

Радісною подією в нашому житті було одруження сина Юрія з Анею, донькою Марії і Дмитра Дидиків. Таким чином маємо ще й дочку. Аня по закінченні університету учительувала, була активною в українському житті і займала становище віце-президента УНС. В літній час провадила культурно розвагові імпрези на «Союзівці», які притягали туди відвідувачів. Це дало їй добрий старт зайнятися журналістикою особливо радіомовленням і вона влаштувалась на працю у Голосі Америки. У Вашингтоні ДК працюючи в українському радіомовленні Голосу Америки Аня запровадила цікаву програму. «Перегляд подій тижня» з участю двох дискусантів. Програма виявилась цікавою всесторонньо інформаційною, і викликала велике зацікавлення слухачів які прислали свої відгуки. На жаль обмеження часу українського мовлення не дозволило цей почин продовжувати. Як журналіст і кореспондент Голосу Америки Аня була делегована в Україну і передавала

звідти відомості про події які там відбувались. Пережила в Києві бурхливі демонстрації під час похорону патріярха Володимира. Відвідала Радомишль – місто мого дитинства і привезла мені фото з могили моєї мами.

Танець молодих Ані і Юрія.

Дмитро і Марія Дидик — батьки Ані і
Роман і Галина Петренки — батьки Юрія.

Брат Орест вітає молодят.

Юрій з дружиною на військовій церемонії.

З весільної знимки

Хвороба чоловіка заставила нас переїхати ближче до дітей і по певних розважаннях ми поселилися разом з ними. Юрко з Анею створили для нас добрі умови і теплу опіку. Здавалося, що ми будемо мати спокійну старість. Несподіваний телефонний дзвінок посеред ночі повідомив про смерть Ореста. Це було як грім з ясного неба. Вістка ця вразила не тільки нас близьких, але й всіх хто мав змогу з ним зустрічатись. Мабуть тільки мати може зрозуміти мій біль. Ще від дитинства мене вчили неплакати. На материнські сльози є безсонні ночі і ніякі співчуття не заспокоють болю втрати дитини. Біля мене були не тільки чоловік який також переживав цю втрату, але і Юрко з Аннею, що намагалися втримати спокій у цьому складному часі. В зворушливому слові про Ореста під час панахиди його приятель Юрій Козар сказав:

Орест був моїм приятелем. Ми не зустрілись в дитинстві, радше пізніше, вже дорослими, коли ми обидва відгукнулися на заклик про допомогу Юрія Чумака, який організував щось нового, щоб допомогти нашій Церкві. Цим новшеством, очевидно, було щотижневе бінго – про яке ні я, ні Орест, не мали найменшого поняття, але обидва були готові спробувати.

В роки 1988-1990 ми працювали 6 чи 7 нічних довгих годин і були щасливі якщо здобували 200-300 доларів заробітку для нашої Церкви.

Завжди в кінці вечора, приблизно о годині 11:30, після прибирання, складання всіх столів і зібравши 15 мішків сміття, ми остаточно могли присісти, викінчені і змучені, щоб трохи відпочити перед тим, як розїхатись по домах.

В той час ми говорили, сміялись, ділились своїми ідеями, думками і випробовуваннями та труднощами щоденного життя. Звичайно ми розпочинали з чогось, що відносилось до Бінго, але згодом переходили до інших подій дня, що цікавили нас.

Часто, говорячи довго вночі, ми пізнали один одного, знайомились з нашими родинами, ділились пам'ятними, теплими спогадами – часто смішними і часто знаходили в тому самих себе...

Протягом багатьох тижнів, що згодом перейшли в роки, ми всі стали близькими. Тепла приязнь перейшла в дружбу і поволі ми стали ніби родина зі спільною метою.

Одної з таких ночей на початку, можливо в першому чи другому місяці, ми зачепили тему індивідуального мотивування кожного з нас в цій праці кожного тижня. Це була його відповідь тієї ночі, коли я зрозумів, що Орест є тим чоловіком, якого я цінитиму як свого приятеля до кінця мого життя. Його вияснення було просте: Він сказав:

«Я справді не думав приходити сюди кожного тижня, але ця Церква є важливою для моєї родини, тим самим вона важлива і для мене. Якщо я можу допомогти цій Церкві існувати, тоді я роблю щось, що я знаю є важливим моїй Мамі і моєму Батькові і цього для мене достить».

Це була любов до родини, батьків, брата і його любимої братової Анні, що зробила Ореста особливим в моєму серці.

Я любив його гумор, його бистру думку і його гумористичне сприймання життя. Але більше всього я любив його тепло і Його уважність.

Мені буде бракувати Його.

Мені бракуватиме мого приятеля.

Юрій Козар

Смерть Ореста вразила не тільки родину, але і всіх хто знав і любив його. Друзі його бажали якимсь чином прислужитися до збереження пам'яті про нього. Коли звернулися з таким запитанням до Анні, вона глянувши на портал храм святого Андрія Первозванного, сказала: «Може на Мозаїку». Вже на посвяченні Мозаїки Аня пригадала про цей момент і продвжила: я думаю що це Орестові подобалося б.

У нього був хист до мистецтва і він любив усе гарне а особливо свою рідну церкву. Так і зародився наш задум. Мозаїку майстерно виконав мистець Святослав Макаренко. Яскраві та яснозолотаві кольори чи то в променях ранкового сонця, чи в барвах денного світла, чи у вечірніх

сутінках створюють надзвичайної притягальної сили картину з легендарним образом св. Андрія Первозванного, в честь якого названо храм. Це мистецьке творіння привертає увагу не тільки парафіян але й випадкових проїжджих».

Орестові обов'язки під час бінго перебрав Юрій (брат), додавши ще й інші обов'язки. За його працю був нагороджений Митрополичою грамотою.

На панахиді по Орестові в похоронному заведенні мені сказали, що в лікарні Балтимор вмира Ніна Караванська. З нею і її чоловіком Святославом у нас створилися майже родинні відносини в тому моменті я не могла відчутти гостроту цієї вістки, я в той час була вилучена з усього навколо і, зберігала спокій, перебувала в стані ніби поза межами болю. Поховавши ореста через тиждень ми знову були на похороні дорогої нам людини.

На диво, як пригадую людей не зібралось стільки як я сподівалась, бо це відійшла незвичайна жінка шанована всіма хто мав змогу з нею ближче зазнайомитись, яка своєю мужністю здивувала цілий світ. В той час небагато було повідомлень про її відхід. Одне з них збереглося у мене:

СВ. П. НІНА СТРОКАТА-КАРАВАНСЬКА

2-го серпня 1998 р. померла в Балтиморі, США на 72-му році життя видатна жінка України — Ніна Строката-Караванська.

Вона народилася 31 січня 1925 р. в Одесі, в родині українських інтелігентів (батько — кандидат економічних наук). Закінчила Одеський медичний інститут, працювала в Одеському мікробіологічному інституті, лікарем на півдні України, з 1952 по 1971 рік — науковим працівником Одеського медичного інституту, стала членом Американської асоціації мікробіологів, вона автор багатьох наукових праць. Н. Строката одружилася з поетом, перекладачем, літературознавцем Святославом Караванським, який був засуджений до 25 років ув'язнення за українську діяльність і який у той час повернувся з радянських концтаборів до Одеси. Коли С. Караванського вдруге заарештували в 1965 році, ім'я Н. Строкатої стає відоме, як активного оборонця свого чоловіка та переслідуваних і ув'язнених українських правозахисників. 1971 р. Н. Строкату за її погляди і захист свого чоловіка викинуто з Одеського медичного інституту. Вона переїздить у Нальчик, де влаштовується на працю викладачем у місцевому медтехнікумі. 8 грудня 1971 р. її було заарештовано в дорозі з Нальчика до Одеси і засуджено в травні 1973 р. до чотирьох років ув'язнення за т. зв. «анти-радянську діяльність».

Ув'язнення Н. Строката відбувала в мордовських концтаборах разом з Іриною Калинець, Надією Світличною, Стефанією Шабатурою, Іриною Сенік, Одаркою Гусяк та іншими.

Обороною Н. Строкатої займався комітет, створений у грудні 1971 р., до якого входили П. Якір, Ірина Калинець, В. Стус, Л. Тимчук, В. Чорновіл. У США кампанію оборони Н. Строкатої очолив голова видавництва "Смолоскип", доктор мікробіології Андрій Зварун.

1975 р. Н. Строката була звільнена з ув'язнення і перебувала на засланні в Тарусі (Російська Федерація) із заборною повертатися в Україну. 9 листопада 1976 р. вона стала членом-засновником Української Гельсинської Групи і автором та співавтором багатьох документів Групи.

Завдяки міжнародній кампанії видавництва "Смолоскип" і українських жіночих організацій західньої діаспори, подружжю Караванських дозволено у листопаді 1979 р. виїхати до Великобританії, а згодом до США.

Ніна Строката-Караванська, живучи у США (штат Мериленд), була зразком невтомної жінки-борця за свободу політв'язнів СРСР, за людські й національні права українського народу. Вона відома з численних виступів на прес-конференціях, міжнародних з'їздах і конференціях (Мадрид, Копенгаген, Оттава, Лейк-Пласід, Конгрес США, Париж). Виступаючи перед українською громадою, на конгресах і з'їздах Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) та багатьох інших, вона завжди стояла на позиціях єдності всіх українських національних сил, узгодження діяльності всіх партій та організацій.

До останніх днів свого невтомного життя Ніна Строката страждала болями нашої дійсності і роз'єднаності українських національних сил.

Відійшла з цього світу одна з кращих дочок України.

* * *

Але про Ніну Караванську не забули. Особливо береже її пам'ять чоловік Святослав, який ще раніше присвячував їй свої поезії а тепер закінчив в її пам'ять велику працю: енциклопедичний словар...Рим.

Також незабута вона і в Україні, в рідній Одесі. Зворушливо про неї згадував покійний Василь Стус, який писав. Зустріч з Ніною Антонівною – це свято!» Незабули про неї і в Одесі, неодноразово згадувала про неї у своїх працях приятелька Галина Могильницька. Нещодавно з'явилася книжка також одесита Олекси Різниченка «Промінь з Одеси», та інші. З Ніною Караванською ми скоро знайшли спільну мову зблизились особливо після того, коли вона сказала, що живучи на

вигнанні з Одеси в м. Нальчику вона дала притулок Юркові Шухевичу з родиною. Ніна розповіла мені багато про нього, якого я знала у Львові коли він був ще підлітком. Зустрівшись з ним в Америці я розгубилась побачивши його незрячого, але він докладно подав місце і обставини за яких ми зустрічались у Львові.

З Ніною Антонівною у нас склалися дружні, майже родинні відносини. Вона і її чоловік Святослав увійшли в нашу родину як її члени. Ця втрата була для мене особливо в той час дуже болючою.

Роман-Євген з Ніною Караванською.

В. Варка підписує свій останній твір.

Коли помер наш син Орест, я мусіла чимсь відвернути увагу від цього великого горя і взялася знов за видання. Тим разом, це була Ювілейна Книжка Української Православної парафії у Вашингтоні.

Вже стративши зовсім зір я з допомогою Романа і сина Юрія зробила стосторінкову книжку, збірку поезій різних авторів для дітей під назвою «Бабусин подарунок.»

Підписую для українського космонавта
Каденюка енциклопедію UKRAINE

БАБУСИН ПОДАРУНОК

***ЛЕГЕНДА ПОВЕРТАЄТЬСЯ
У БЕЗСМЕРТЯ***

Коли ставили пам'ятник Легенді в с. Сілець, випадковим учасником був Петро Мельник з глен Спею в Нью Йорку, куди переїхали ми. Мельник привіз з України газету, в якій було поміщено фотографію пам'ятника і названі прізвища людей, які брали участь у його відкритті. Серед них не було прізвища Марійки. Був там Степан Мудрик і Слава Стецько, які не потрудилися навіть повідомити мене про цю подію, хоч знали мою адресу. Дивним збігом обставин мені вдалось декілька років тому почути про дальшу долю Марійки і її родини. У Вашингтоні в церкві св. Андрія, на вечірній службі був присутній о. Медвідь, історія якого, у свій час набрала багато розголосу. Він вискочив з радянського корабля, на якому був матросом. Через різні непорозуміння, він азилю в Америці не одержав і його передали радянській владі. З того часу пройшло багато років і було цікаво поговорити з ним. Мабуть через голосну подію пов'язану з його спробою втекти з корабля його там не переслідували. Він закінчив якусь освіту, працював і в певний час прийняв сан священника. Коли він сказав, що походить з Сокальщини, я поцікавилась з якого села - у відповідь почула з с. Сільця. Тоді від нього я дісталась про те, що Марійка з родиною повернулася до рідного села, але на той час вона вже не жила. Він обіцяв мені прислати більше відомостей про її родину, та цього ніколи не зробив.

Так остаточно увірвався мій зв'язок з родиною Климових.

Минуло 12 років з того часу як було відкрито пам'ятник Легенді. ЩОйно тепер я дістала багато матеріалів з цієї події, які і подаю в цій книжці з подякою тим хто спричинився до цього.

Пам'ятник Івану Климіву Легенді був відкритий у 1993 році в селі Сілець, Сокальського району, в рідному селі Івана Легенди. Автор пам'ятника є скульптор Троцько Ярослав. Ініціатором побудови пам'ятника був Іван Дикий, односельчанин і родич Івана Легенди. Ознайомившись з фотоматеріалом, який частково залишився у племінниці героя і у пана Дикого, та прочитавши книгу Казанівського «Шляхом Легенди» скульптор Троцько приступив до роботи. Ескізування, ліпка у натуральну величину і виконання у матеріалі на Львівській скульптурній фабриці. Пам'ятник виконувався якраз у рік 50-річчя загибелі героя. Відкриття відбулося 1993 р. літом. На відкритті були присутні голови провуду ОУН С. Стецько, С. Мудрик, народні депутати Я. Кендзьор, С. Хмара, багаточисленна громада односельчан, Братство ОУН-УПА, спілка політ-в'язнів Сокальщини.

23 листопада 2004 р.

ГОЛАС

Патріотичне виховання

«ШЛЯХАМИ ЛЕГЕНДИ»

Климова «Легенди», який віддав свої молоді роки боротьбі проти різних окупаційних режимів, а в 1941 році став міністром політичної координації в уряді Тимчасового правління, що всупереч гітлерівській окупаційній владі був сформований у Львові з представників різних українських політичних партій і відомих діячів.

У школі є зал Івана Климова, де встановлено бюст цього незламного борця за кращу долю Батьківщини (на знімку зліва вгорі), і проводиться різн акції з національно-патріотичного виховання. Під час них учні мають можливість почерпнути дедалі більше відомостей про життєвий шлях свого легендарного земляка. Цьому сприяла й недавня зустріч під гаслом «Шляхами Легенди», на яку було запрошено племінників Івана Климова «Легенди» та членів

Червоноградської станиці Воукраїнського братства вояків ОУН-УПА.

На гарно імпровізованій сцені актового залу школи виступив учнівський гурт, який поетичним словом і мелодією пісень зумів грекрасно передати незламність

духу свого земляка і співзвучність його мрії із нашою добою.

Слово також мали племінники Івана Климова «Легенди» Ольга Казимир, Галина Сосновська та Василь Герасимчук (на знімку в центрі),

член Червоноградської станиці Воукраїнського братства вояків ОУН-УПА Іван Вихор (на знімку зліва внизу), які своїми розповідями доповнили деякі штрихи до портрета Івана Климова «Легенди».

Потім присутні у залі уважно слухали доклад звіт про роботу директора школи, відмінника народної освіти України Петра Побережника (на знімку справа вгорі), який разом з учителькою Наталією Красільчук подбав, аби ця зустріч була якомога змістовнішою і кориснішою, вселила учнівській аудиторії розуміння, що людина вартісна не тим, як вона має статки чи маетки, а тим, що вона зробила для свого народу, для його утвердження в світовій спільноті як рівноправної нації.

Іван СИПЕЦЬКИЙ.

На знімку: під час зустрічі «Шляхами Легенди».

ЧЕРВОНОГРАДСЬКА МІСЬКА ГАЗЕТА

СЕРЕДА, 14 липня 1993 року

№ 54-55 (2272-2273)

ВИХОДИТЬ З 2 ЧЕРВНЯ 1992 р.

ЖИВА ЛЕГЕНДА

11 липня у селі Сміць відкрито пам'ятник безстрашному борцю за волю України, членові Проводу ОУН Климіву — «Легенді», що загинув у гестапівських катівнях м. Львова 4-го грудня 1942 року.

Цей вірш присвячений відкриттю пам'ятника Героєві.

Ти наша і слава, і воля, —
Тому ти й легендою став,
Щоб хліб колосився у полі
І в ярмах народ не стогнав.

І рушили здружено лави
На поклик ОУН і УПА,
Щоб рідна воскресла держава
І воля прийшла золота...

Тремтіла московська голота
І польський здригався шовініст,
Жахалась продажна мерзота
І падав від помсти фашист.

А ти — наче велет казковий —
Хвилни на спочинок не маж,
У час доленосний, грозивий
Провстанься ряди гартував.

Кх віз без утоми і страху,
Немов легендарний титан,
По славним оунівським шляху
Сміцький наш Климів Іван.

Гестапо... Катівня у Львові...
Ось деспот вже зводить курок —
І впади троянки із крові
Під чорної смерті шини.

Востаннє обняв Україну,
До ніг материнських припав,
За те, що боровсь до загину, —
Живою легендою став.

Дмитро ГОРШНИЙ.

У веділю, здається, всі
дороги вели у Сміць.

Земляки, гості села, бо-
йові побратими зібрались
біля євиської церкви, щоб
вшанувати пам'ять про
безстрашного борця за
волю України Івана Клі-
міва — «Легенді». Відбуло-
ся освячення пам'ятника,
світлого і чистого, що йо-
го поставили вдячні одно-
сельчани герою-землякові.

Виступали священники,
члени Проводу ОУН Сла-
ва Стецько, Петро Ду-
жий, Степан Мудрик, на-
родні депутати України
Ярослав Кендзябор, Степан
Хмара...

Пам'ятник, автор якого
львів'янин Ярослав Троць-
ко, навичко постає у рід-
ному селі героя.

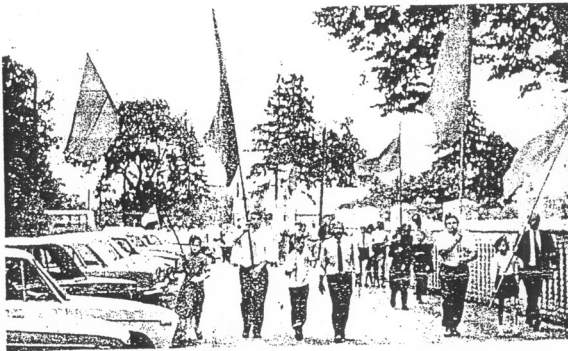
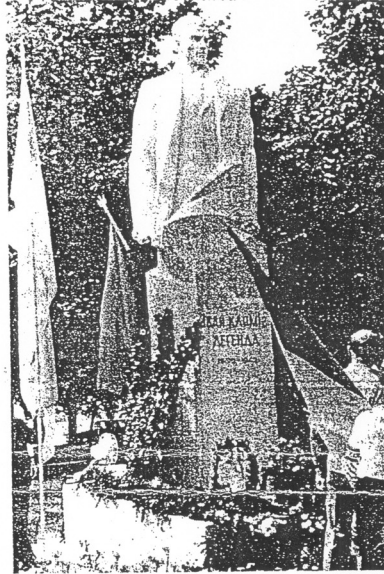

Фото Михайла РОМАНОВСЬКОГО.

797 211

Виступає голова Сокальської філії Союзу Українок Оксана Гайдук (Бойко) с. Сілець, 11. 07. 93 р.

Як я довідалась це була якраз та маленька Оксаночка, яку мені довелося забавляти немовлям. Серед матеріалів про посвячення пам'ятника Легенді я одержала слово, виголошене Оксаною з цієї нагоди.

11. 07. 1993 р. с. Сілець

Всечесні отці, шановні депутати представники влади, мешканці Сільця, дорогі посестри, шановні пані і панове.

Сьогодні велике свято, бо у Сілець повернувся у білосніжному камені Іван Климів «Легенда».

«Легенда» – це уособлення героїзму, національної гордості українців.

На його могилі ніколи не плакала його мама, бо скоріше за сина відійшла у вічність, не ридала молода дружина, бо опинилася на чужині, не тужила наймолодша сестра, бо в Сибірах провела багато літ, не молились над його могилою побратими, бо нема у Івана Климова могили і ніхто не знає де спочивають його останки, як і останки багатьох українських героїв.

Мої батьки багато розповідали мені про Івана Климова, Івася як каже моя мама, його дружину Галину, родину. Я пишаюся тим, що він

носив мене на своїх міцних руках, а на одній з фотографій у нашому сімейному альбомі п. Галина написала:

«Лиш той життям і щастям володіє, хто кожен день за них іде у бій»

Дорогі друзі, нам українцям є чим пишатися, бо нашої українській нації ніколине бракувало видатних людей і героїв. Героями не народжуються, героїв виховують, герої виростають. Геройство передається з молоком матері.

Сьогодні я звертаюся до Вас, дорогі матері, бабусі. Все починається з малого. Якщо ваші діти і онуки будуть горді, що вони славного сільцького, сокальського а відтак славного українського роду, то нам нічого боятися за своє майбутнє.

Нехай пам'ять про Івана Климова «Легенди» витає у наших серцях.

Вічна слава героям!

Слава Україні!

п. С. Мудрик з Мюнхену
с. Сілець, 11. 07. 93 р.

п-і С. Стецько і п. Я. Кендзьор на подвір'ї І. Климів-Легенди
с. Сілець, 11. 07. 93 р.

На подвір'ї І. Климів хліб і сіль для бл. п. п-і Слави Стецько,
С. Мудрика і гостей

На подвір'ї і. Климів-«Легенди»

Червоноградські козаки на святі.

Тартаківські політв'язні.

Гостя з Америки п. Оріся Зінич (Venice, Florida)

Виступає п. Степан Мудрик.

Народній депутат від Сокальщини п. Я. Кендзьор, с. Сілець 11. 07. 93 р.

Народній депутат п. Ярослав Кендзьор і Вш. п. Слава Стецько.

Посвячення пам'ятника І. Климіву-«Легенді» с. Сілець 11. 07. 93 р.

Біля хати і. Климів-«Легенди» в день освячення пам'ятника, гості і родина

У центрі М. Бойко, С. Мудрик, п-і С. Стецько, М. Петрошук онука сестри, крайня справа здається сестра І. Климів, с. Сілець 11. 07. 93 р.

Справа п. Мудрик, Я. Кендзьор, п-і С. Стецько, Петро Дужий, п. Губка,
с. Сілець 11. 07. 93 р.

Справа п. Мудрик, Я. Кендзьор, п-і С. Стецько, Петро Дужий, п. Губка,
с. Сілець 11. 07. 93 р.

Мій довгий життєвий шлях довелося пройти на вибоїстій дорозі бурхливої епохи, яка змінила не тільки географічну карту світу і принесла людству нове думання.

Простуючи тим шляхом мені довелося перейти різні життєві етапи. Вони незавжди були лише особистими, але і етапами всього українського народу. Я свідома, що незмогла в цих споминах наголосити цього, але і неставила собі такого завдання. Всі катаклізми, які переживала Україна відбилися і на мені зернині українського народу.

Хоч далеко на чужині, але я завжди відчувала духовий зв'язок з країною мого народження. Завжди з тривогою спостерігала все, що там відбувалося... Я щаслива що дожила до так званої «Помаранчевої» революції в Україні. Велику надію на те, що Україна стає на державницький шлях вселила в мене заява молодій дівчині, яка в сніговії на Майдані в Києві на весь світ заявила, що вона вистоїть. Це дало мені певність, що і мій шлях був не даремний і що естафета мого покоління дійшла до надійних рук. Нелегко приходилось мені, незрячій, працювати над такою широкою темою. Я вдячна всім хто допомагав мені занотувати мої думки.

І стоячи на порозі відходу з цього життя, я вдячна долі і всім хто спонукав мене до цієї моєї життєвої мандрівки.